

ISSN: 2706-6185
e-ISSN: 2709-4197

Qədim Diyar

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Ancient Land

International Scientific Journal

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

QƏDİM DİYAR

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Cild: 7 Sayı: 8

ANCIENT LAND

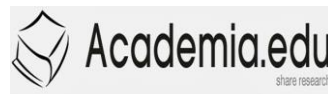
International Scientific Journal

Volume: 7 Issue: 8

**Bakı – Baku
2025**

Beynəlxalq indekslər / International Indices

ISSN: 2706-6185
e-ISSN: 2709-4197
DOI: 10.36719

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
+994 50 209 59 68
<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>
tedqiqat1868@gmail.com

Redaktor

Assoc. Prof. Dr. Vüqar ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0001-7064-992X>
oghuz78@gmail.com

Redaktor köməkçiləri

Doktorant Könül HƏSƏNOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0003-1490-5751>
konul_salmanova@mail.ru

Doktorant Xavər ƏLƏKBƏRLİ, Macarıstan Dövlət Xidməti Universiteti / Macarıstan
<https://orcid.org/0000-0001-9988-3189>
khavar.alakbarli@gmail.com

Magistrant Akif HƏŞİMOV, Nikolay Kopernikus Universiteti / Polşa
<https://orcid.org/0009-0007-2485-2629>
akifhesimov4@gmail.com

Magistrant Məhəbbət BABAYEVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti nəzdində Musiqi Kolleci / Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0003-2312-0507>
mehebbetteacher@gmail.com

Tədqiqatçı Nəhayət HÜSEYİNLİ, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
<https://orcid.org/0009-0003-4314-5605>
nehayet.huseynli@gmail.com

Dillər üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Aynel MƏŞƏDİYEV, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Elmi sahələr üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Rafail ƏHMƏDLİ, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Firuzə ABBASOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Zəhid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Fəzil BAXŞƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Ülviyyə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Zərövşən BABAYEVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Salatın HACIYEVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Aytəkin ZEYNALOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

REDAKSİYA HEYƏTİ

Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Dave WALSH, De Monfort Universiteti / Böyük Britaniya
Prof. Dr. Qulu MƏHƏRRƏMLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Duken MASSİMXANULİ, R.B.Süleymanov adına Şərqişnaslıq İnstitutu / Qazaxıstan
Prof. Dr. Əsməd MUXTAROVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Validə PAŞAYEVA, Atatürk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Vaqif SULTANLI, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. İntiqam CƏBRAYILOV, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Abdulkadir GÜL, Ərzincan Binalı Yıldırım Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Ələmdar ŞAHVERDİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Biznes Universiteti / Litva
Prof. Dr. İsmayıl ƏLİYEV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Nasiba SABİROVA, Urgenc Dövlət Universiteti / Özbəkistan
Prof. Dr. Hümeyir ƏHMƏDOV, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Afaq MƏMMƏDOVA, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Adil BAXŞƏLİYEV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Seyfəddin RZASOY, AMEA Folklor İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Xəzər HÜSEYNOV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Mehdi BAĞIROV, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Sərvər ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İosefina BLAZSANİ-BATTO, Rumın Dili və Mədəniyyəti Mərkəzi / Rumıniya
Assoc. Prof. Dr. Nuralı ÇƏLƏBİYEV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Cəbi BƏHRAMOV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Nigar ZEYNALOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mehriban İMANOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mirkul ESENGULOVA, İ.Arabayev adına Qırğızıstan Dövlət Universiteti / Qırğızıstan
Assoc. Prof. Dr. Cavid BABAYEV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUİNTƏN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAQULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Mübariz ƏSƏDOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

+994 50 209 59 68

<https://orcid.org/0000-0002-5274-0356>

tedqiqat1868@gmail.com

Editor

Assoc. Prof. Dr. Vugar ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

<https://orcid.org/0000-0001-7064-992X>

oghuz78@gmail.com

Assistant editors

PhD Konul HASANOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

<https://orcid.org/0000-0003-1490-5751>

konul_salmanova@mail.ru

PhD Xavar ALAKBARLI, National University of Public Service / Macaristan

<https://orcid.org/0000-0001-9988-3189>

khavar.alakbarli@gmail.com

Master student Akif HASHIMOV, Nicolaus Copernicus University / Poland

<https://orcid.org/0009-0007-2485-2629>

akifhesimov4@gmail.com

Master student Mahabbat BABAYEVA, College of Music Nakhchivan State University / Azerbaijan

<https://orcid.org/0009-0003-2312-0507>

mehebbetteacher@gmail.com

Researcher Nahayat HUSEYINLI, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

<https://orcid.org/0009-0003-4314-5605>

nehayet.huseynli@gmail.com

Language editors

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Aynel MASHADIYEVA, ANAS Institute of Linguistics named after Nasimi / Azerbaijan

Editors in scientific fields

Prof. Dr. Rafail AHMADLI, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Firuza ABBASOVA, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

Prof. Dr. Fazil BAKHSHALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Ulviyya HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Zarovshan BABAYEVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Salatin HAJIYEVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Dr. Aytakin ZEYNALOVA, Baku State University / Azerbaijan

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Dave WALSH, De Monfort University / Great Britain

Prof. Dr. Gulu MAHARRAMLI, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Duken MASSIMKHANULY, R.B.Suleimanov institute of Oriental Studies / Kazakhstan

Prof. Dr. Asmad MUKHTAROVA, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Valida PASHAYEVA, Atatürk University / Turkey

Prof. Dr. Vagif SULTANLI, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAVA, Nicolaus Copernicus University / Poland

Prof. Dr. Intigam JABRAYILOV, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan

Prof. Dr. Abdulkadir GUL, The University of Arzinjan Binali Yildirim / Turkey

Prof. Dr. Alamdar SHAHVERDIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Business University / Lithuania

Prof. Dr. Ismayil ALIYEV, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Nasiba SABIROVA, Urgench State University / Uzbekistan
Prof. Dr. Hümeyir ƏHMƏDOV, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Afag MAMMADOVA, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Prof. Dr. Adil BAKHSHALIYEV, Sumgait State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Seyfaddin RZASOY, ANAS Institute of Folklore / Azerbaijan
Prof. Dr. Khazar HUSEYNOV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N.Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Mehdi BAGHIROV, Azerbaijan State Oil and Industry University / Azerbaijan
Prof. Dr. Sarvar ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO, Romanian Language and Cultural Center / Romania
Assoc. Prof. Dr. Nuralı CHALABIYEV, Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Jabı BAHRAMOV, ANAS Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Nigar ZEYNALOVA, University of Azerbaijan Languages / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mehriban IMANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mirkul ESENGULOVA, Kyrgyz State University named after I. Arabayev / Kyrgyzstan
Assoc. Prof. Dr. Javid BABAYEV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj RUINTAN, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Mubariz ASADOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/7-12>

Elizə İsmayılova
Bakı Dövlət Universiteti
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0004-9542-446X>
eliza_ismayilova@yahoo.com

Sosial xidmət sahəsində qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyət perspektivləri

Xülasə

Bu gün vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının istər ölkəmizdə, istərsə də dünyada getdikcə əhəmiyyət kəsb edən və təsir dairəsini genişləndirən funksiyası var. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, qeyri-hökumət təşkilatları və üçüncü sektor kimi müxtəlif adlarla tanınan, müəyyən bir qrupun sosial problemlərinə diqqət yetirən və həll yollarını inkişaf etdirməyə çalışan bu təşkilatlar hər cəmiyyətin milli və regional problemlərinə uyğun formada fəaliyyət funksiyalarına malikdir. Sosial problemlərə diqqət yetirən və sosial iş və xidməti yerinə yetirən vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları sosial rifah dövlətinə nail olmaq üçün çox vacibdir. Eyni zamanda vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ixtisaslaşmış, peşəkar kadrlarla öz məqsədlərinə doğru daha stabil, planlı və dəqiq şəkildə irəliləyə bilir və dövlətin kifayət qədər diqqət göstərmədiyi sahələrə maraq çəkir. Bununla yanaşı, cəmiyyətin sosial problemlərinin həlli ilə bağlı olan ən vacib elementlərdən biri ixtisaslı və peşəkar mütəxəssislərin olmasıdır ki, bu da vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarımız üçün əhəmiyyət qazanmışdır. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ixtisaslı işçi qüvvəsinə malik olduqda və onları saxladıqda uzunmüddətli və davamlı təşkilati həyata nail ola bilərlər.

Bununla belə, ölkəmizdə QHT-lərə xidmətləri yerinə yetirən peşəkar müəssisələr kimi deyil, asudə vaxtın keçirildiyi məkan və əlavə qazanc yeri kimi baxıldığından, sosial problemlərin doğru düzgün həlli, təəssüf ki, problem olaraq qalır. QHT-lərin fəaliyyətinə dair aparılan tədqiqatlar sosial işlə sıx bağlıdır. Bu tədqiqat sosial iş və xidmətin yerinə yetirilməsində vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları arasındakı əlaqəni və onların bu sahədə peşəkarlıq vəziyyətini nəzərdən keçirəcəkdir.

Açar sözlər: *sosial xidmət, qeyri-hökumət təşkilatı, ixtisaslaşma, planlama, peşəkarlıq*

Eliza İsmayılova
Baku State University
Doctor of Philosophy in Philosophy
<https://orcid.org/0009-0004-9542-446X>
eliza_ismayilova@yahoo.com

Perspectives of the Activities of Non-Governmental Organizations in the Field of Social Services

Abstract

At present, civil society organizations are assuming a progressively significant function and they are expanding the extent of their influence both in our country and around the world. Variously designated as civil society organizations, non-governmental organizations or the third sector, these entities prioritize the social issues experienced by specific groups, endeavoring to formulate solutions. They execute operational functions in alignment with the national and regional challenges faced by each society. Civil society organizations that concentrate on social welfare and provide essential services and assistance are paramount to the establishment of a social welfare state. Concurrently, Civil Society Organizations will prioritize areas where the state has demonstrated deficiencies in its oversight. These organizations seek to utilize specialized, professional personnel

to achieve their objectives with greater stability, foresight, and precision. Moreover, the necessity of qualified and professional specialists to address societal issues has emerged as a pivotal aspect for our civil society organizations. The ability of civil society organizations to achieve long-term and sustainable organizational life is contingent upon the possession and retention of a qualified workforce.

However, due to the perception of NGOs in our country as mere leisure and income-generating activities rather than professional institutions providing essential services, the effective resolution of pressing social issues remains elusive. The field of NGO activity bears a strong connection to the discipline of social work. The objective of this study is to examine the relationship between civil society organizations and social work and service delivery and to determine their professional status in the aforementioned field.

Keywords: *social service, non-governmental organization, specialization, planning, professionalism*

Giriş

Əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması cəmiyyətin bütün sahələrində, o cümlədən sosial xidmətlər çərçivəsində problemlə sahələrin inkişaf etdirilməsi dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarının, eləcə də vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının maraq dairəsində olub. Yüz il bundan əvvələ dayanan sosial xidmət işi xeyriyyəçilik, mərhəmətlik kimi xüsusiyyətlərlə yanaşı bir elm və peşə sahəsi kimi öz inkişaf yolunu tapmışdır. Şübhəsiz ki, bu illər ərzində dünya çox böyük sürətlə dəyişmişdir. Xüsusi-lə son onilliklərdə texnologiyanın sürətli inkişafı insanların sosial həyatında da böyük dəyişikliklərə yol açmışdır. Humanist hərəkətlər dünyanın inkişaf etmiş bir çox ölkəsi tərəfindən demokratikləş-mənin və müasirliyin meyarı kimi, eləcə də *İnsan Haqları Bəyannaməsinin* qəbul olunması insanlara verilən dəyər və baxış bucağını dəyişmiş və hər bir peşə sahəsində insanın dəyərini önə çı-xarmışdır. İnsan və insanlığa xidmət edən ən vacib peşə sahələrindən biri də sosial xidmətdir. Bu sahədə xidmət göstərən təşkilat və qurumlar davamlı olaraq müraciətçilərinə göstərdikləri xidmətə görə inkişaf etməyə, müsbətə doğru dəyişməyə can atmaqdadırlar.

Tədqiqat

Cəmiyyətin sürətlə dəyişən durumu işsizlik, miqrasiya, yoxsulluq, xəstəlik, cinayət və digər bu-na bənzər problemləri özü ilə artırmış və bu problemlərin həlli yolları üçün sosial xidmət peşəsi mü-asir dövrün ən çox ehtiyac duyulan peşə sahəsinə çevrilmişdir. Bu səbəbdən sosial xidmət peşəsi cə-miyyətdə hər zaman dinamik, çevik və qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsinə nail olmalıdır. Bu işdə məhdud resurslarla yüksək göstəriciyə nail olmaq, xüsusi bilik və bacarıq tələb edən key-fiyyətlər olmadan əhalinin həssas qruplarına xidmətin təşkilini təmin etmək elə də asan məsələ de-yildir. Kommersiya və gəlir məqsədi olmayan təşkilat və qurumların bu sahədə göstərəcəkləri xid-mətlərin səviyyəsi onların rəhbərlərinin bu sahə ilə bağlı bilik və bacarıqlarına və düşüncələrinə bağlıdır. Bu səbəbdən vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarında işləyənlər üçün bilik, bacarıq və dəyər ba-zasına dair nümunələri bir araya gətirən resursun yaradılması olduqca vacib məsələlərdən biri sayı-lır.

Belə qurumların inkişaf etməsi üçün iş sahəsi üzrə praktik istiqamətə yön verən müddət, səfər-bər olunmuş bir qrup, böyük iş gücü, məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi, işi yenidən gözdən keçir-mək barədə tədbir almaq və işçilər arasında əlaqə qurmağa ehtiyac duyulur (Champy, 1994; akt. Smergut, 1998, p. 75).

Sosial iş, disiplinli və çoxşaxəli struktura malik xidmət sahəsidir. Bu struktur onun müxtəlif tə-riflərə malik olmasını və bir çox bəşəri dəyərlərə sahib peşə sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmasını zəruri edir. Sosial işin ən çox qəbul edilən tərfi Beynəlxalq Sosial İşçilər Federasiyası (IFSW) tərə-findən verilmişdir.

IFSW tərifinə görə, sosial iş peşəsi sosial dəyişikliyi, insan münasibətlərində problemlərin həlli-ni və insanların rifahını artırmaq üçün səlahiyyət və azadlığı təşviq edir. İnsanların ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsində insan davranışı və sosial sistem nəzəriyyələrindən, eləcə də sosial iş müdaxilə-lərindən istifadə edir. İnsan hüquqları və ədalət sosial işin əsas prinsipləridir (International Federation of Social Workers [IFSW], 2020).

Bərabərlik və sosial ədalət kimi anlayışlar insan və cəmiyyətə aid olan digər xidmətlərin də əsasını təşkil edir. Burada vurğulanması lazım olan məqam bərabərlik və sosial ədalət anlayışlarının sosial iş peşəsinin tərifini əhatə edən elementlər olması ilə bağlıdır. Cəmiyyətdə sosial işin həyata keçirilməsi mövcud problemlərə sistemli yanaşmanı tələb edir və problemin həllində ilk addım problemin dəqiq müəyyən olunması ilə başlayır. Bunun ardınca mümkün və alternativ həllərin yaradılması, sonra isə bu həllərin qiymətləndirilməsi aparılır.

Keçmişdən bu günə olan global dəyişikliklər vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsini və sosial rifah dövləti konsepsiyasını ön plana çıxarmışdır. Bununla belə, global miqyasda və ayrı-ayrı ölkələrin üzləşdiyi problemlər nəzərə alınmaqla, dövlət tərəfindən sadəcə olaraq sosial rifah dövlətinin təmin edilməsi yetərli deyil. Bu baxımdan üçüncü sektor adlandırılan, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) və fondlar kimi müxtəlif adlarla tanınan strukturlar yaranmışdır. Dövlətin qeyri-adekvat olduğu vəziyyətlərdə vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları təşəbbüs və fəaliyyət göstərə bilər. Bu fəaliyyətlər vasitəsilə dövlət tərəfindən sosial həyat üçün göstərilən xidmətlərə alternativ xidmətlər təklif edilir.

“QHT-lər ideyaları inkişaf etdirmək, innovasiyalar etmək, yaratmaq, status-kvoya meydan oxumaq, global və yerli şəbəkələr yaratmaq və sosial transformasiyaya nail olmaq potensialına malikdir” (Gemmil & Bamidele-Izu, 2002, p. 3). Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının çevik strukturu sosial iş sahəsi üçün daha geniş imkanlar təqdim edir, müxtəlif risk qruplarının ehtiyaclarının ödənilməsinə və onların hüquqlarının müdafiəsinə kömək edir.

“QHT-lər vətəndaş cəmiyyətinin möhkəmləndirilməsində və qorunmasında, ideya və dəyərlərin yaradılmasında və yayılmasında, demokratik proseslərə töhfə verməkdə, əməkdaşlıq və etimadın yaradılmasında öz rolu ilə cəmiyyəti səfərbər etmək, dövlət elitasına və özəl sektora bərabər gəlir bölgüsünə təzyiq etmək mexanizmi ola bilər” (Talas, 2011). Ona görə də vətəndaş cəmiyyəti ilə sosial xidmətlər arasında əlaqə gücləndirilməlidir. Sosial xidmətlər və vətəndaş cəmiyyəti arasında bu əlaqəni gücləndirmək üçün əsas məqsədlər – cəmiyyətə xeyriyyəçilik deyil, xidmət mədəniyyətinin aşılınması, ixtisaslı vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının fəaliyyətinə dəstək, sosial işə müdaxilə üçün uyğun vətəndaş cəmiyyəti təcrübələrinin artırılması və vətəndaşların öz hüquq və vəzifələri barədə məlumatlılığının artırılmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının 13 iyun 2000-ci il tarixli № 894-IQ sayılı *Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında qanunu* ilə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişafı, formalaşması, əməkdaşlıq istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və ictimai nəzarətdə QHT-lərin rolunun artırılması nəzərdə tutulmuşdur (Azərbaycan Respublikasının QHT haqqında qanunu, 2000). Bu qanun qəbul olunduqdan sonra qeyri-hökumət təşkilatları dövlət orqanları tərəfindən sosial sahədə çoxsaylı dövlət proqramlarının, layihələrinin hazırlanmasına, müzakirəsinə və icrasına cəlb edilmişdir.

“Vətəndaş cəmiyyəti institutları dövlət orqanları tərəfindən 1998–2009-cu illərdə QHT-lər 13 dövlət proqramında 17 istiqamət üzrə 40 tədbirin həyata keçirilməsində tərəfdaş kimi iştirak ediblər. QHT-lər *Avropa Sosial Xartiyasında nəzərdə tutulmuş normaların tətbiqi üzrə Dövlət Proqramı*; *Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2009–2013-cü illər üçün Dövlət Proqramı*; *Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı*; *Azərbaycan kinosunun 2008–2018-ci illər üzrə inkişafına dair Dövlət Proqramı*; *Azərbaycan Respublikasında demografiya və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı*; *Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı (2006–2015-ci illər)*; *Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə üzrə Proqram*; *Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə Dövlət Proqramı*; *Xüsusi istedadla malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı*; *Şəkərli diabet üzrə Dövlət Proqramı*; *2008–2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı* və s. dövlət proqramlarının həyata keçirilməsində iştirak ediblər” (Ə. Məcid, 2016).

Göründüyü kimi, əhəlinin sosial həyatında və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişafında, formalaşmasında, əməkdaşlıq istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində dövlətin və onun qanunlarının rolu mühümdür. Bununla da sosial xidmət tətbiqlərində sosial dövlətin tələb etdiyi bir siyasət

həyata keçirilərkən, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları da qərarvermə proseslərində iştirak edir və sosial gözləntilərə uyğun siyasətlər həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 27 iyul 2007-ci il tarixli sərəncamı ilə *Azərbaycan Respublikasının qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyi Konsepsiyası* qəbul edilmişdir (Azərbaycan Respublikasının qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyi Konsepsiyası, 2007). Bu konsepsiyanın qəbul olunmasını, cəmiyyət resurslarından lazımi formada istifadə edə bilməyən əhali kateqoriyasına QHT-lər tərəfindən çevik dəstəyin göstərilməsi kimi qiymətləndirmək olar.

Artan problemlər dövlətin hər bir sahəyə müdaxiləsini çətinləşdirdiyindən və problemlərin həlli ni ləngitdiyindən, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsində mühüm rol oynaması zəruri hala çevrilmişdir. “İdarəetmə konsepsiyası dövlət və cəmiyyət münasibətlərini yenidən təşkil etməklə yanaşı, həm də vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının siyasi proseslərdə iştirakının artmasına və fəaliyyət dairəsinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur” (Ateş & Nohutçu, 2006, s. 245–276).

Vətəndaş cəmiyyəti institutlarının normal fəaliyyətini təmin etməyə yardım etmək, dövlətlə QHT-lərin əməkdaşlığını genişləndirmək, ictimai nəzarətdə QHT-lərin rolunu artırmaq inkişaf etmiş ölkələrin əsas prioritet istiqamətlərindəndir. Məhz bu məqsədlə ölkəmizdə əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması siyasətini həyata keçirməkdə vətəndaş cəmiyyəti institutları üçün hər il dövlət təşkilatları tərəfindən kiçik, orta və böyük qrant layihələri və digər sosial proqramları nəzərdə tutan podratçı iş təklifləri elan olunur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 19 aprel tarixli Fərmanı ilə Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyi yenidən yaradılmış və onun daxilində idarəetmə orqanı olan Müşahidə Şurası fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin 2025-ci il üzrə böyük, orta və kiçik qrant müsabiqələrinin qalıbları sırasında “Şəhid ailələri və müharibə iştirakçıları ilə iş” sahəsi üzrə 43, “Sağlam və təhlükəsiz həyat tərzinin təbliği” ilə bağlı 35, “Erkən nikah, məişət zorakılığı, insan alverinə qarşı mübarizə və həssas qruplarla iş” üzrə 75 və “Milli, ictimai və beynəlxalq əhəmiyyətli digər təşəbbüslər (sərbəst mövzu)” sahəsi üzrə isə 11 qeyri-hökumət təşkilatına əhalinin həssas və problemləli qrupları ilə sosial çalışmalarına çevik həll məqsədilə külli miqdarda vəsait ayrılmışdır. Bu qrant layihələri çərçivəsində qalib olan 407 QHT-dən sosial sahə üzrə problemlərin həlli məqsədilə 164 qeyri-hökumət təşkilatı olmuşdur (Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyi).

Göründüyü kimi, əhalinin sağlamlığı və təhlükəsizliyi proqramları üzrə 43, erkən nikah, məişət zorakılığı, insan alverinə qarşı mübarizəyə dair isə 75 təşkilata vəsaitin ayrılması onu göstərir ki, cəmiyyətin bu sahələrində çoxsaylı problemlər vardır və bununla bağlı ciddi şəkildə keyfiyyətli xidmətlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac duyulur. Cəmiyyətin bu qəbildən olan ehtiyaclarının ödənilməsi üçün sosial xidmət sahəsində xüsusi bilik və bacarıqlara malik, təcrübəli mütəxəssis bəzəli vətəndaş cəmiyyəti institutları olmalıdır.

Ölkəmizdə əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması siyasətini həyata keçirən Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən Sosial Xidmət Agentliyi tərəfindən 2024-cü ildə 25 adda sosial sahə istiqaməti üzrə qrant müsabiqəsində 100-ə yaxın qeyri-hökumət təşkilatı qalib olmuşdur. İstər Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyi, istərsə də Sosial Xidmət Agentliyi tərəfindən elan olunan sosial layihələrin həyata keçirilməsində sosial sahələr üzrə fəaliyyət göstərən vətəndaş cəmiyyəti institutlarının sistemli şəkildə ixtisaslaşmasına zərurət yaranmışdır.

Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının dövlətin sosial siyasətinin hazırlanması və tətbiqində iştirakı prosesinə bir neçə amili göstərmək olar. Bunlara ölkəmizin müstəqilliyinin bərpası və bu sahədə cəmiyyətin demokratikləşmə prosesində iştirakçılıq hüququnun qazanması, idarəetmənin və beynəlxalq aktorların təsirləri daxildir.

“Avropada sosial tədqiqatçıları P. Bresford, D. Green, R. Lister və K. Vudardın nəzərinə görə sosial siyasət, sosial xidmət işçiləri ilə müraciətçilər arasında yaşadıkları və çalışdıkları ortaq bir meydanı formalaşdırır. Əgər əhalinin iş, gəlir, təhsil və sağlamlıq ehtiyacları səlahiyyətli qurumlar

tərəfindən ödənilməzsə, fərdin bu ehtiyaclarının ödənilməsi üçün son müraciət qapısı sosial xidmət və yardım mərkəzləri olacağını düşünürlər” (İsmayılova, 2022).

Lakin zaman keçdikcə ölkədə əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasına səbəb olan iqtisadi artım və siyasi inkişaf QHT-lərin fəaliyyətində ötən əsrin 90-cı illərində yaranmış vəziyyətə görə xeyriyyəçilik və könüllülük kimi funksiyalarına uyğun şəkildə davam etdirilə bilməz. Sosial problemləli əhali kateqoriyasına müasir dövrün sosial dəstək istiqamətləri və yanaşma metodları tətbiq olunmalıdır.

Bu istiqamətdə işin aparılmasına isə dövlət qurumları tərəfindən əhalinin həssas qruplarına göstərilən yardım və dəstək proqramlarını həyata keçirən QHT-lərə, onların rəhbər və iştirakçılarna yeni yanaşma tələblərinin qoyulması görülməli işin daha səmərəli aparılmasına təkan verə bilər. Belə ki, ölkəmizdəki QHT-lərin sosial layihələrdəki iştirak vəziyyəti araşdırmada aşağıda qeyd olunanlarla yeni yanaşmanı özündə əks etdirə bilər:

- Qeyri-hökumət təşkilatlarının öz tarixi prosesi, hüquqi öhdəlikləri, biznes prosesləri və maraqlı tərəflərlə bağlı meyarları,
- Ətraf mühitin təhlili ilə bağlı meyarlar çərçivəsində və problemləli sahənin (ortaq müraciətçilərin) istək və arzularına uyğun planlaşmanın tətbiqi.

Nəzərə alınaraq sosial layihə və proqramlarda onların iştirakı və göstərəcəkləri xidmətləri dəyərləndirmək olar.

“Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları siyasi hakimiyyətdən müstəqilliyi ifadə edir. Bu kontekstdə bu təşkilatların qadağalara məruz qalmaması və ya dövlət tərəfindən istiqamətləndirilməməsi vacibdir. QHT-lərə müvafiq qanunlar və ya onların üzvlərinin institusional nəzarət üçün səlahiyyət verdiyi şuralar nəzarət edir” (Kurt & Yunus Taş, 2015). Bu səbəbdən vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına nəzarət edən Şura və Agentliklə sosial proqramların həyata keçirilməsində maraqlı olan dövlət qurumları arasında anlaşma əsasında QHT-lərin fəaliyyət funksiyalarına uyğun olaraq təşkilatın lider və icraçılarının ixtisaslaşmalarına ehtiyac vardır.

Müasir dövrün sosial xidmət proqramlarının həyata keçirilməsi məqsədilə QHT-lərdə insan resurslarının idarə edilməsi olduqca vacib məsələlərdən biridir. İnsan resursları iş dünyasında ən qiymətli resurs və menecerlər üçün ən çox müraciət edilən məsələlərdən biri hesab edilir.

“Beynəlxalq insan resursları konsaltinq firması *Hay Group* məqaləsində qeyd etdiyi kimi, 1970-ci illərdə *Harvard Business Review* jurnalının nömrələri daha çox strategiya, siyasət və bəzən texnologiyaya diqqət yetirdiyi halda, bu gün onlar liderlik və istedadla daha çox diqqət yetirirlər. Bunlar həm də ən çox oxunan məqalə mövzularıdır” (Cavdar, 2006, s. 26).

Kommersiya təşkilatlarından fərqli olaraq, QHT-lərin sosial proqram və layihələrin həyata keçirilməsində xidmətin yerinə yetirilməsi, fəaliyyətin qiymətləndirilməsi, təlim və motivasiya kimi sahələrdə, xüsusilə həssas qruplarla aparılan sosial işdə onların peşəkarlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Layihə əsasında işləyən və bu layihələrin həyata keçirilməsinə həsr olunmuş komandaların olması, peşəkar QHT menecerlərinin könüllülər təlimində təcrübəsi və sosial xidmət işçi bacarığı sosial iş sahəsində effektiv nəticə üçün ən yaxşı göstəricilər kimi dəyərləndirilə bilər.

Nəticə

Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları sosial iş peşəsi kimi geniş sosial problemləri həll edir. Hər iki sahə cəmiyyəti və qərar qəbul edənləri bu problemlərdən xəbərdar etməklə sosial ədalətə nail olmağı hədəfləyir. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları öz təbiətlərinə görə liberal yanaşmaya malikdirlər. Bu yanaşmanın gətirdiyi üstünlüklər sayəsində vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları dövlətlər üçün sosial siyasətin hazırlanmasında əhəmiyyətli gücə malikdir.

Fərdlərin və qrupların təşkilatlanması ilə formalaşan vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının səmərəliliyini artırmaq üçün ölkədə iştirakçı demokratiya yanaşması üstünlük təşkil etməlidir. Beləliklə, QHT-lərin sosial funksiyaları, siyasi rolları və yeni gözləntiləri onları yeni dünya düzəninə mühüm aktorları sırasına daxil edir. Müasir dövrün sosial-siyasi prosesləri milli və regional QHT-lərə yeni sahələr və funksiyalar gətirməkdədir.

Müvafiq olaraq indi QHT-ləri maliyyə kapitalı və əmtəə bazarları, yeni texnologiyaların inkişafı, istehlak və media mədəniyyəti, ətraf mühit problemləri və əhalinin hərəkəti kimi mühüm sektorlarda qərar qəbul etmə rollarında və sosial layihələrin yerinə yetirilməsində görmək mümkündür. Tədqiqatçı araşdırmaları, elmi yazılar və QHT-lər üzrə hüquqi infrastrukturun inkişafı vətəndaş cəmiyyətini daha davamlı və hamı tərəfindən tanınan konsepsiyaya çevirə bilər.

Bununla belə, QHT-lərin üzləşdiyi ən fundamental problemlərdən biri onların dövlətlər tərəfindən yaradılması və ya birbaşa və dolayısı ilə sponsorluq edilməsidir. QHT əməkdaşlarının heç də hamısı könüllü işləmirlər, xüsusilə dövlət qurumları tərəfindən əhalinin həssas sosial qrupları ilə bağlı layihələri həyata keçirənlər maaşlı işçilərdir. Nəticə etibarilə, ölkədə sosial layihələrin həyata keçirilməsində bir çox QHT-nin faktiki olaraq adekvat, təsnif edilmiş və yenilənmiş məlumat yaddaşının olmaması, onların ixtisaslaşmasına və yeni sosial yanaşmalar tələb edən modellərlə işləmək bacarıqlarına malik olmalarına ehtiyac duyulur.

Ədəbiyyat

1. Ateş, H., & Nohutçu, A. (2006). Dövlət xidmətlərinin göstərilməsində könüllü təşkilatlar və dövlət. *Səlcuq Universiteti Sosial və İqtisadi Araşdırmalar Jurnalı*, 245–276.
2. Azərbaycan Respublikasının QHT haqqında qanunu. (2000). *Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Portalı*. <https://e-qanun.az/framework/511>
3. Azərbaycan Respublikasının qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyi konsepsiyası. (2007, iyul 27). Bakı şəhəri, № 2288. *Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Portalı*. <https://e-qanun.az/framework/13653>
4. Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyi. (2025). *Qrant müsabiqələri hesabatı*. <https://qht.az/Uploads/3cc9acc572704b868bf113e16d2f5933732025267197.pdf>
5. Çavdar, N. (2006, Sentyabr). What the hell is human resources. *Business Week Türkiye Magazine*.
6. İsmayılova, E. (2022). *Fərdlər, qruplar və ailələrlə sosial iş* [Dərs vəsaiti].
7. Əhməd, M. (2016, Noyabr 18). Ekspress, 10. <https://anl.az/down/meqale/express/2016/noyabr/515054.htm>
8. Gemmill, B., & Bamidele-Izu, A. (2002). *The role of NGOs and civil society in global environmental governance*. World Agroforestry Centre.
9. Peter, S. (1998). Quality management for non-profit organization. *Administration in Social Work*, 22(3).
10. Kurt, S., & Yunus Taş, H. (2015). Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarında peşəkar və könüllü əmək münasibətləri: Təhdidlər və imkanlar. *HAK-İŞ Beynəlxalq Əmək və Cəmiyyət Jurnalı*, 4(8).
11. Sosial İşçilərin Beynəlxalq Federasiyası. (2020). Sosial iş nədir? *International Federation of Social Workers (IFSW)*. <http://ifsw.org>
12. Talas, M. (2011). Civil society organizations and Turkey perspective. *TÜBAR*, XXIX, 387–401.

Daxil oldu: 09.05.2025

Qəbul edildi: 06.08.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/13-21>

Müşfiq Çobanov
Azərbaycan Texniki Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0008-8684-2722>
mborcali@gmail.com

Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları araşdırılır. Göstərilir ki, Azərbaycan və gürcü xalqlarının tarixi keçmişi onların ədəbi-bədii düşüncəsində də öz əksini tapmışdır. Gürcü ədəbiyyatında Azərbaycan, Azərbaycan ədəbiyyatında isə Gürcüstan mövzusu ən çox işlənən mövzulardan olmuşdur. Hər iki xalqın minillik ədəbiyyatında bu mövzuya epizodik və vaxtaşırı rast gəlmək mümkündür. Bu təsvirləri iki yerə bölmək olar: birincisi, məkanın, yerin, təbiətin gözəlliyinin təsviri; ikincisi, obrazların yaradılması. Bu cəhətdən gürcü ədəbiyyatında azərbaycanlı, Azərbaycan ədəbiyyatında isə gürcü obrazları zənginliyi ilə fərqlənir.

Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazlarına nəzər yetirmiş olsaq, zəngin obrazlar qalereyası ilə rastlaşırıq. Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları bir xüsusiyyəti ilə yadda qalır: bu da bu obrazların hamısının müsbət istiqamətdə işlənilməsidir. Ədəbiyyatımızda erməni obrazlarının da işləndiyini nəzərə alsaq, müqayisə aparmaq kifayətdir ki, bunun əksini görək. Ədəbiyyatımızda işlənən erməni obrazları haqqında eyni şeyi demək çətinidir. Bu da onu göstərir ki, Cənubi Qafqazda kök salmış bu iki xalq tarixən bir-birinə dayaq olmuş, ən çətin günlərdə belə qonşuluq münasibətlərini qoruyub saxlamışlar.

Açar sözlər: *gürcü, obraz, Azərbaycan ədəbiyyatı, yaradılması, müsbət*

Mushfig Chobanov
Azerbaijan Technical University
PhD in Philology
<https://orcid.org/0009-0008-8684-2722>
mborcali@gmail.com

Georgian Images in Azerbaijani Literature

Abstract

The article examines Georgian images in Azerbaijani literature. It is shown that the historical past of the Azerbaijani and Georgian peoples is reflected in their literary and artistic thought. The theme of Azerbaijan in Georgian literature and Georgia in Azerbaijani literature, has been one of the most frequently used themes. This theme can be encountered episodically and periodically in the thousand-year-old literature of both peoples. These images can be divided into two parts; first, the description of the beauty of space, place, nature and second, the creation of images. In this respect, Azerbaijani images in Georgian literature and Georgian images in Azerbaijani literature are distinguished by their richness. If we look at Georgian images in Azerbaijani literature, we come across a rich gallery of images. Georgian images in Azerbaijani literature are remembered for one feature; this is the development of all these images in a positive direction. If we take into account that armenian images are also used in our literature, it is enough to make a comparison and you will see the opposite. It is difficult to say the same about the armenian images used in our literature. This also shows that these two peoples rooted in the South Caucasus, have historically supported each other and have maintained neighborly relations even in the most difficult times.

Keywords: *Georgian, image, Azerbaijani literature, creation, positive*

Giriş

Azərbaycan və gürcü xalqlarının tarixi keçmişi onların ədəbi-bədii düşüncəsində də öz əksini tapmışdır. Gürcü ədəbiyyatında Azərbaycan, Azərbaycan ədəbiyyatında isə Gürcüstan mövzusu ən çox işlənən mövzulardan olmuşdur. Hər iki xalqın minillik ədəbiyyatında bu mövzuya epizodik və vaxtaşırı rast gəlmək mümkündür. M. P. Vaqif, M. V. Vidadi, A. Bakıxanov və başqalarının poeziyasında gürcü xalqının və bu yerlərin təənnümü geniş əksini tapır. Lakin eyni zamanda, ədəbiyyatımızda gürcü obrazları da yaradılır ki, onlar haqqında ayrıca araşdırma aparmaq lazım gəlir. Bu təsvirləri iki yerə bölmək olar: birincisi, məkanın, yerin, təbiətin gözəlliyinin təsviri; ikincisi, obrazların yaradılması. Bu cəhətdən gürcü ədəbiyyatında azərbaycanlı, Azərbaycan ədəbiyyatında isə gürcü obrazları zənginliyi ilə fərqlənir.

Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazlarına nəzər yetirmiş olsaq, zəngin obrazlar qalereyası ilə rastlaşırıq. Bu obrazlar qalereyası hələ şifahi xalq ədəbiyyatından başlayır. *Kitabi-Dədə Qorqud* dastanında Trabzonlu gürcülər, abxazlar və yunanlardan da bəhs edilir. “Qazan bək oğlu Urus bəgin tutsak olduğu boyı bəyan edər, xanım, hey!” boyunda Urus atası Salur Qazandan incidiyini bu sözlərlə bildirir:

...Qalxıb yerimdən duraram,
Qara gözlü igidlərimi öz dəstəmə düzərəm.
Qanlı Abxaz elinə mən gedərəm,
Altun xaça xaça mən əl basaram,
Pilon geyən keşişin əlini öpərəm,
Qara gözlü kafər qızın mən alaram (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 68).

XII əsr şairi böyük Xaqani Şirvani də qəzəllərinin birində “Abxazların qapısını gedib döyüm əlimlə, / Rumluların məzhəbinə iqrar edim dilimlə” – deyərək obraz yaratmasa da, bu xalq haqqında ümumi təsəvvür yarada bilmişdir. Nizami Gəncəvi isə *Leyli və Məcnun* poemasında Məcnunu sevgisinə qovuşdurmaq üçün vuruşan Nofəli gecəni gürcü sözü ilə əks etdirməyə çalışır:

Siyah tellərini düzdükcə gürcü,
Qaraldı get-gedə göylərin bürcü (Gəncəvi, 2004, s. 134).

Koroğlu dastanında Koroğlunun dəlilələrindən birinin adı Gürcüoğlu Məmməddir. Ayrıca bu obraz haqqında geniş süjet verilməyə də, onun adı Eyvaz, Dəli Həsən, Dəmirçioğlu, Bəlli Əhməd, Dəli Mehtər kimi dəlillərlə bir yerdə çəkilir. Bu da bizə imkan verir ki, Koroğlu dəliləri arasında Azərbaycan–gürcü dostluğunun nümunəsini görək və digər dəlillərə aid igidlik, qəhrəmanlıq xarakterini ona da aid edək. Lakin onu bu dəlillərdən fərqləndirən bir xüsusiyyəti qeyd etməmək olmaz. Bu da Gürcüoğlu Məmmədin sonadək Koroğlu dəlilərinin içində olmamasıdır. Belə ki, dastanda Əhməd Tacirbaşı tərəfindən casus kimi göndərilmiş ərəb qul ərəb atı minib qaçanda Koroğlu onun dalınca Tanrıtanımaz və Dəmirçioğlu ilə birlikdə Gürcüoğlu Məmmədi də göndərir. Onlar ərəb atını qaçıran qulu Ələmqulu xanın yanında tapırlar. Gürcüoğlu Məmməd isə Ələmqulu xanın qızı Ruqiyyəyə bir könüldən min könülə aşiq olur. Geri dönmək istəyəndə Gürcüoğlu Məmməd dönmək istəmir:

“Gürcüoğlu Məmməd dedi:

– Dəmirçioğlu, məndən Koroğluya salam yetirərsən. Deyərsən ki, Gürcüoğlu Məmməd oldu eşq dəlisi! Day ondan Koroğlu dəlisi çıxmaz. Məndən ümidini üzsün. Mən dönüb oluram Məcnun. Boynuma bir zəncir bağlayacağam, ucunu da verəcəyəm bu qızın əlinə. Hara çəkər özü bilər” (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 417).

Bu fakt həm də onu göstərir ki, Koroğlunun dəliləri yalnız vuruşmağı deyil, həm də sevməyi bilirlər.

Tədqiqat

Nəriman Nərimanovun dörd məclis və yeddi pərdəli *Nadir şah* tarixi dramındakı Gürcü bəy obrazı bu istiqamətdə yaradılan hərtərəfli obrazlardan biridir. Dramaturq Gürcü bəy obrazını “əhli-məclis”də sərkərdə kimi təqdim edir. Gürcü bəy obrazı ağıllı, sədaqətli sərkərdə kimi göstərilir. O, İran şahı və Səfəvi sarayının ləyaqətli nümayəndələrindəndir. Dramaturq Gürcü bəyin əslən gürcü və xristian olduğuna dair işarələr də verir. Bu obrazı yaratmaqda dramaturqun əsas məqsədi də onu

tamahkar vəzirlərlə qarşılaşdırmaq olmuşdur. Bu vəzirlər özlərini müsəlman hesab etsələr də, tamahkarlıqları ilə ad çıxarmışlar.

N. Nərimanov *Nadir şah* dramını tarixi hadisələrə uyğun olaraq əvvəldən, yəni Şah Sultan Hüseynin dövründən başlayır və onun sarayında olan çəkişmə, xəyanət, intriqa yuvasının olduğunu göstərir. Vəzirlər eys-işrətlə məşğuldurlar və ölkənin başının üstünü alan təhlükəni gözdən keçirirlər.

Dramın 5-ci gəlişində Gürcü bəyin iştirakını görürük. Gürcü bəyin də olduğu səhnədə Şah Hüseyn xan Gürcü bəyə əyləşməyi təklif edərək ümumi vəziyyət haqqında məlumat verir. Bu məlumatdan aydın olur ki, kürdlər bu günlərdə baş qaldırıblar, onları yatırmaq üçün 500 sərbaz göndərmək lazım gəlir. Bu işi Ədhəm bəyə tapşırır və ona Gürcü bəyi də özü ilə götürməsinə istəyir. Bundan sonra Gürcü bəy ayağa duraraq həmişə vətənə və dövlətə xidmət etməyə hazır olduğunu bildirir və xatırladır ki, həmişə qorxmada düşmən qabağına gedərək vətənə, dövlətə olan borcunu ödəmişdir. Bunu deməkdə Gürcü bəyin bir məqsədi var idi; bu da o idi ki, dörd ay bundan əvvəl onun barəsində vəzirlərin biri “qibleyi-ələm”ə pis məlumat verib. Lakin əfqanları məğlub etməsi və xanlarını əsir alması onun barəsində şübhələri aradan qaldırıb. Buna görə də Gürcü bəy indiki tapşırıqla bağlı öz fikrini söyləmək üçün icazə istəyir. Gürcü bəy mövcud vəzifəni yaxşı öyrənməyi məsləhət görür. Çünki iki ay öncə kürdlər Cavad xanı öldürmüşlər. Onun bu sözlərindən sonra məlum olur ki, kürdlərin baş qaldırması haqqında Şah Hüseyn xana vəzirlər düzgün məlumat verməmişlər. Şah Hüseyn xanın “İki ay?” sualına Gürcü bəy “Bəli, qibleyi-ələm! İki ay!”, – deyər cavab verir. Bu zaman Şah Hüseyn xan Ədhəmə üzünü tutaraq “Bəs sən deyirdin bir-iki gün bundan müqəddəm?”, – deyər soruşur. Ədhəm xanın “Gərək ki, iki ay”, – deməkdən başqa çarəsi qalmır. Gürcü bəy isə həqiqəti söyləməkdə davam edir: “Bəli, qibleyi-ələm, iki ay... Məlumdur ki, kürdlər çox qoçaq, vəhşi tayfadır. Bu iki ayın içində kim bilir, nələr ediblər? Bunların müqabilinə beş yüz, ya beş min, ya on min adamla getmək olarmı? Mən davadan qorxmuram, ancaq gərəkdir düşmənin müqabilinə gedəndə hər bir müşkülə nəzər gətirək. Mən istəyirəm bilim: Ədhəm xan nə üçün iki ay bundan müqəddəm eşidilən xəbərlərə inanmayıb hazırlaşmırdı” (Qurban, 2006, s. 113).

Gürcü bəyin bu sözlərindən sonra Şah Hüseyn xan Ədhəm xandan cavab tələb edir. Ədhəm xan isə dövlət işinin səbr tələb etdiyini bildirir və guya bu işi ayrıca tədqiq etmək istədiyini deyir. Ədhəm xanın bu ikiüzlülüynü görən Gürcü bəy ürəyində hər nə var, demək istədiyini bildirir. Hamı bildiklərini söyləməsinə istəyir. Bu zaman Gürcü bəy özünün xaçpərəst olduğunu, ancaq vətənə məhəbbəti və həqiqəti söyləməsinin onu vadar etdiyini deyir. Bu həqiqət isə ondan ibarət idi ki, vəziyyət heç də yaxşı deyildi; kürdlər kimi, ləzgilər də baş qaldırmışdı: “...Doğrusu, vəliəhd olan məhəbbətim və onun gələcəyi mənə vadar edir deyim: vətənin, dövlətin düşməni Ədhəmdir. Bu gün hələ burada, qibleyi-ələmin təşrifindən müqəddəm gəlib ona Qafqazdan aldığım məktubun məzmununu oxuyuram, bu məktubda yazılıbdır: Bakı, Şirvan, Şəki və Dərbənd ləzgilərə tabe olublar...” (Qurban, 2006, s. 113).

Şah Hüseyn xan Gürcü bəyin bu xəbərindən sarsılır. Əslində bu cür məlumatlar vaxtında verilməli idi ki, qarşısı alınsın. Əgər bu məlumatlar vaxtında verilməyibsə, deməli burada müəyyən qəsd var. Gürcü bəyin sonrakı informasiyası da bunu təsdiq edir: “Qəribə odur ki, bu xəbərləri Ədhəm xana dedikdə mənə buyurdu: “Bu xəbərləri heç kəs bilməsin” (Qurban, 2006, s. 114). Bu da onu göstərir ki, Gürcü bəy vətəninə, dövlətinə sədaqətli olduğu kimi, həm də cəsarətlidir. O, hamının yanında Ədhəm xanı ifşa edə bilmək üçün özündə cəsarət tapır.

Nərimanovşünas alim Teymur Əhmədov Gürcü obrazının dram əsərinə təsadüfi gətirilmədiyini və onunla Sultan Hüseyn Səfəvi dövründə İranın xarabazara çevrilməsinin səbəblərini göstərməyə çalışır: “Əsərdə şahzadə Təhmas və Gürcü bəy millət, vətən qayğısı çəkir, ölkəni ağır vəziyyətdən qurtarmağa çalışırlar. Onlar Ədhəm xanı millətə və vətənə xəyanətdə təqsirləndirirlər... Dramaturq öz qəhrəmanını səhnəyə gətirməzdən əvvəl Şah Sultan Hüseyn Səfəvi dövründə İranın xarabazara çevrilməsi və onun səbəbləri haqqında müəyyən təsəvvür yaradır” (Əhmədov, 2015, s. 452).

Azərbaycan romantizminin görkəmli nümayəndəsi Hüseyn Cavid də öz əsərlərində gürcü həyatından yazmış və gürcü obrazları yaratmışdır. Nəzərə alsaq ki, onun *Şeyx Sənan* əsərində hadisələr Gürcüstanda baş verir və bir neçə obraz gürcü əsillidir, o zaman bu mövzunun və obrazların nə qədər əhəmiyyətli olduğu aydın olar.

Dramaturq obrazların təsvirində Xumarı “olduqca gözəl və məsum ruhlu gürcü qızı” kimi təqdim edir. Onun əsl adı Tamara idi. Xumarın atası Platon, rəfiqəsi Nina, Anton və Simon – iki gürcü gənci, Serqo – Platonun xidmətçisi, Papaz isə “sağlam vücutlu, mühib simalı bir keşiş” kimi təqdim edilir.

Faciədə H. Cavid müsəlman və xristian aləmini, onların xarakterlərini, dini dünyagörüşlərini təsvir edir. Bir tərəfdə yarı sufi, yarı panteist mürşid Şeyx Kəbir və onun tələbəsi Şeyx Sənan, eləcə də dindar fanatiklər Şeyx Mərvan, Şeyx Nəim, Şeyx Əbülləhyə, Şeyx Cəfər və başqaları, digər tərəfdə isə Platon və onun qızı Xumar, digər xristian dindarlar və gənclər durur. Şeyx Sənan və Xumar bir-birini sevsələr də bu sevgiyə qarşı çıxan qüvvələr çoxdur. Şeyx Sənanın gürcü qızı Xumara sevgisi ətraf tərəfindən başa düşülmür. Xumardan gürcü gəncləri Anton və Simonun da xoşu gəlir. Xumarın isə pərəstişkarları çox olsa da, evlənmək fikri yoxdur. Onun monastıra düşmək fikrinə isə gürcü ətrafı müsbət yanaşmır.

Papas (Xumarı diqqətlə süzərək mənalı bir ahənglə deyir):

Bəncə qalsın o bir şərəfli günə,

Sərf edilsin yarınkı bir dügünə.

Platon (qəhqəhə ilə):

Bir xəyal istə, bir xəyali məhal!

Həm bu sözlər Xumarcə bəd bir fal,

Çünki həp bəhs edər manastırdan,

Ərə getmək ölümdür onca, inan!..

Papas:

İncə bir arizu ki, bəncə əbə...

Xeyr, etməz Xumar o fikrə həvəs (Cavid, 2007, s. 185).

Hüseyn Cavid Şeyx Sənanı Turanda anadan olmuş bir zavallı türk kimi qələmə verir; o, elm öyrənmək məqsədilə bir zamanlar İranda, Ərəbistanda olmuş, ruhani təhsili görmüş, elmləri mükəmməl öyrənmişdir. Eyni zamanda elmləri öyrənməsi onu kor-koranə fanatizmdən uzaqlaşdırmışdır. İndi o, daha çox real düşüncəyə əsaslanır və realist düşünməyə çalışır, şəriət hökmlərinə şübhə ilə yanaşır. Onda ki bu dəyişiklik altı il eşqi ilə yaşadığı Zəhranı unutmağa sövq edir, Xumarın soracağı ilə Şeyx Sənan dağlarına qədər gəlir.

Şeyx Sənanın bu səfəri qırx yaşlarına təsadüf edir; artıq fanatik şeyxlər onun bu hərəkətindən narazılıqlarını ifadə edirlər. Bu isə Şeyx Sənanı fanatiklərdən uzaqlaşdırır. Bu zaman Şeyx Sənanın dini şübhəçilik daha da qüvvətlənir. Onun həqiqi sevgilisinin arxasınca deyil, xəyali Xumarın eşqi ilə yaşaması onu həqiqətdən bir qədər uzaqlaşdırır. Gürcüstan gözəli Xumar onun nəzərində ideallaşır, bu ideallaşma onun ayaqlarını real həyatdan üzür. Eyni hissləri Xumar da yaşayır və elə bu səbəblə də monastra getməyə can atır.

Hüseyn Cavid Şeyx Sənan əfsanəsinin əsasında duran ideyanı bu əsərinin süjet mərkəzinə qoymuş, bir ruhani müsəlmanın xristian qızına sevgisini təsvir etmişdir. Əsərdə Sənan da, Xumar da dini etiqadsızlığın çürüklüyünü dərk edərək bu həyatdan gedirlər. Onların bu hərəkətinə müridlər “Ah! Qeyb oldular, əvət...”, gürcülər isə “Eyva-h!..” – deyər münasibət bildirirlər. Lakin hər iki tərəfin birgə fikrini dramaturq Ümum obrazının düşüncəsində verir.

Yüksəldilər İsa kimi,

İşgəncədən qurtuldular.

Ruhaçına rəya kimi

Qeyb oldular, qeyb oldular!

Yüksəldilər, yüksəldilər,

Cənnətdə rahat buldular.

Yüksəldilər, yüksəldilər,

Qeyb oldular, qeyb oldular (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988, s. 278).

Əsərin ideyası da maraqlıdır; hər iki sevən mənsub olduqları dini təəssübkeşlikdən imtina edərək insanlığa doğru addım atırlar. Məhz bunu dərk etdikdən sonra onlar bir-birinə yaxınlaşırlar; Sənan müsəlmançılıqdan, Xumar xristianlıqdan imtina edərək məhəbbətin ağuşuna atılırlar. Şeyx Sənan faciə ilə bitsə də onların qoyduğu yol bəşəriyyəti insanlıq yoluna bir qədər də yaxınlaşdırmış

olur. Onların hər ikisi insanlığın yolunu tutur. H. Cavid bunun həm də müsəlman və gürcü ruhanilərinin eşqdən və həqiqətdən – insanlıqdan uzaqlaşdıqlarını göstərmək istəmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında ən parlaq gürcü obrazlarından biri Qurban Səidin (Məhəmməd Əsəd bəy) *Əli və Nino* romanında yaratdığı Nino obrazıdır. Dövrün tarixi, ictimai-siyasi proseslərini reallıqla əks etdirən roman həm də bir məhəbbət romanı kimi yadda qalır. Əli ilə Ninonun bir-birinə sevgisi yalnız bu iki şəxsin məhəbbəti kimi məhdudlaşmır, həm də iki xalqın tarixi qonşuluq münasibətlərinin bədii inikası kimi də şərtlənir.

Cümhuriyyət dövrünü əks etdirən əsərdə Əli xan gürcü knyazının Nino adlı qızına vurulur. Onların məhəbbətləri müxtəlif baryerlərdən keçsə də, bir-birinə olan sevgilərinin saflığı, təmizliyi sonadək qorunub saxlanır. Sonda Nino Əli xana Parisə getməyi təklif etsə də, Əli xan vətəni müdafiə etmək üçün qalır və Gəncənin müdafiəsində qəhrəmanlıqla həlak olur.

Qurban Səid ilk dəfə Azərbaycan ədəbiyyatında məhəbbətin bir ucunda gürcü qızının obrazını yaradır. Nino Əli xanı çox sevir, baxmayaraq ki, müsəlmanlar haqqında o qədər də çox şey bilmirdi. Baxmayaraq ki, Əli xanla bəzi xarakterləri uyğun gəlmirdi, ancaq ortadakı saf, ülvəi məhəbbət onların gələcəyi ilə bağlı böyük ümidlər verirdi. Yazıçı Nino haqqında ilk dəfə Əli xanın İrandan gələn əmisini qəbul etməsindən sonra, yəni üçüncü fəsildə söhbət açır. Əli imtahanı çıxaraq evə gəlir və Ninonun ev telefonunu yığır. Dəstəyin o başından Ninonun səsi gəlir:

“– Əli, imtahanı verdin?”

– Bəli, Nino!

– Təbrik edirəm, Əli!

– Nə vaxt və harada, Nino?

– Saat beşdə qubernator bağının gölməçəsi yanında, Əli” (Nərimanov, 2004, s. 23).

Bu söhbətdən sonra atası Əliyə bəzi öyüd-nəsihətlər verir. Bu nəsihətdən aydın olur ki, Əligil Allaha inamın olmadığı bir diyarda yaşayırlar. Ona görə də məhv olmamaq üçün qədim ənənələri qorumaq və köhnə həyat tərzini saxlamaq lazım gəlir. Atası onu da deyir ki: “Oğlum, tez-tez dua et. İçki içmə. Heç bir yad qadını öpmə. Yoxsullara və zəiflərə mərhəmət göstər. İman yolunda qılıncı sıyıdırıb can vermək üçün həmişə hazır ol. Sən döyüş meydanında həlak olsan, bu, mən qocanı ağrıdacaq. Amma şəərəfsiz olub sağ qalsan, mən qoca kişi xəcalət çəkəcəyəm” (Nərimanov, 2004, s. 23).

Əli xan, demək olar, bu öyüdlərin hər birinə əməl edir, təkcə yad qadını sevməkdən başqa. Əli xanın Nino ilə ilk görüşündə onların sevgisinin nə qədər saf və təmiz olduğu aydın təsvir edilir. Yazıçı bu sevgini Ninonun dili ilə Romeo və Cülyetta sevgisinə bənzədir.

Əli xan onu Tamara litseyinə getdiyi ilk gündən tanıyırdı. İndi isə on yeddi yaşı var idi. Əli xan buraxılış imtahanı verir, Nino isə gələn il gimnaziyanı bitirəcəkdi. Nino Əli xana gülə-gülə “Bir ildən sonra gərək sən mənim üçün Tanrı rolunu oynayasan”, – deyər zarafat edir. Nino bununla aralarındakı bir razılaşmanı yada salırdı. Bu razılaşmaya görə Ninonun buraxılış imtahanında riyaziyyat fənnində Əli xan onun partası altında gizlənməli və ona kömək etməli idi: “Hələ neçə il əvvəl biz bu barədə razılığa gəlmişdik. O zaman on iki yaşlı Nino böyük tənəffüsdə gözləri yaşla dolu bizim tərəfə gəldi və məni sinfə dartıb apardı. Mən düz bir saat onun partası altında oturub, riyaziyyat tapşırığının cavablarını ona pıçıldadım. O vaxtdan bəri mən Ninonun nəzərində bir qəhrəman idim” (Nərimanov, 2004, s. 25).

Qurban Səid Nino obrazı ilə qərblini, Əli obrazı ilə şərqini ümumiləşdirməyə çalışır. Nino Əlini sevsə də Şərqin bəzi adət-ənənələri ilə razılaşmır. O, inanır ki, Əli digər şərqli kişilər kimi deyil, ona görə də onu sevir. Lakin Şərqə aid düşüncəsini də Əli ilə bölüşməkdən qalır. “Əmin və onun hərəmi necədir?” sözlərində Şərqin bu adətini tənqid edir.

Əlinin onun bu sualına cavabı üzünü ciddiləşdirməsi ilə nəticələnir, ancaq o da yaxşı başa düşürdü ki, Ninonun zərərsiz marağı qarşısında Şərqin bütün əxlaq qanunları əriyib gedir. Ninoya isə “– Əminin hərəmxanası vətəninə qayıtmaq niyyətindədir. Qərbdədir, deyəsən Qərbin tibbi faydalı olub. Amma hələ heç bir əlamət görünmür. Buna baxmayaraq indilik əmin çox ümidlidir”, – deyər cavab verir.

Nino uşaq kimi alınıb qarışdırıb deyir:

“– Yaxşı iş deyil bunlar. Atam və anam tam bunların əleyhinədir. Hərəmxana rüsvayçılıqdır.”

Nino dərslərini söyləyən şagird kimi danışdı. Dodaqlarım onun qulağına toxundu:

“– Nino, arxayın ol, mən hərəmxana saxlamayacağam.”

“– Amma sən hər halda arvadını çadranın altında gizlədəcəksən” (Nərimanov, 2004, s. 26).

Bu dialoqda iki sevinin fərqli baxışları əks etdirilir. Əlinin bir Asiyalı olaraq fikri belədir ki, qadın gərək yalnız öz ərinin xoşuna gəlməyə çalışsın, başqasının yox. Bu diskurs romanın sonunadək davam edir. Ədəbiyyatşünas B. Əhmədovun yazdığı kimi: “Müəllif bu cür fikirlərlə kontrast yaratmağa, Qərb–Şərq tənəkkür və psixologiyasının əsasında Əli ilə Nino məhəbbətinin qarşısında duran maneələrin, ziddiyyətlərin dərinliyini göstərməyə çalışır. Şərqlilərin Avropalılar haqqında təsəvvürləri elə Avropalıların Şərqlilər haqqında təsəvvürləri kimi qüsurludur” (Əhmədov, 2015, s. 425).

Bu cür qüsurlu təsəvvürlər hər iki tərəfdə mövcuddur. Elə Əli xanın atası və əmisinin Qərb haqqında təsəvvürləri də bu cür qüsurludur. Bu iki gəncin də baxışlarında tarixdən gəlmə bu cür qüsurlar yox deyildir. Lakin baxışların, ziddiyyətlərin kəsişdiyi yerdə onlar söhbətlərinin dərinə getməsinə imkan vermir və orada bu müzakirəni dayandırır. Bunu edən isə onların bir-birinə sevgisi, məhəbbətidir. Onlar hər ikisi anlayır ki, bu söhbətlərin dərinə getməsi onların münasibətinə xələl gətirə bilər.

Qurban Səid Nino obrazını bütün bu ziddiyyətlərin içinə salır; onu çətinliklərdən keçirir, Şərqin ən qorxulu adət-ənənələrini onun qarşısına çıxarır, ancaq Nino Əliyə olan sevgisini dəyişmir. Onun da qarşısında Qərbin və ya gürcü xalqının bəzi adətləri dayansa da, o da Əli xana ərə getmək üçün nələrdənsə keçməlidir:

“– Bəlkə doğrudan sənə ərə gedəcəyəm, Əli xan. Amma heç fikirləşməmişəm ki, biz meşə və səhradan başqa nələrin öhdəsindən gəlməliyik?

– Nəyi deyirsən?

– Əvvəlcə bir müsəlmana ərə getdiyim üçün atam və anam qəmdən öləcəklər. Sonra sən atan lənət oxuyub tələb edəcək ki, mən islamı qəbul edim. Bunu da etsəm atacağımız çar xristianlıqdan döndüyümə görə mənə Sibirə sürgün edəcək, səni də təhrik etdiyin üçün mənə qoşacaq” (Nərimanov, 2004, s. 43).

Əli xanın həyata və Ninoya baxışlarında da Şərqdən gəlmə müəyyən tərəddüdlər var. O, Ninonu sevsə də Nino bəzən onu heyrətə və şübhəyə salır. Küçədə özgə kişilər ona baxanda sevinməyi onun xoşuna gəlmir, çünki əxlaqlı bir Şərq qadını bu dərhal hirsəndirərdi. Hətta Ninonun onu öpməsi belə onu təəccübləndirir, axı onlar hələ nişanlanmamışdılar?! Ancaq o da boynuna alır ki, Nino yanında olanda dünyanı unudur, heç bir arzu və istəyi olmur.

Yazıçı Ninonu müxtəlif mərhələlərdən, sınaqlardan, çətinliklərdən keçirir, Əli xana olan sevgisini sınayır. Nino Əli xanın bütün kaprizlərinə dözü, qüsurlarına göz yumur, ailənin qurulmasının tərəfdarı olur. Naxararyan onu qaçılanda, Əli xanın onu öldürməsindən sonra belə münasibətini dəyişmir. Halbuki Əli xan insan öldürmüşdü, müəyyən mənada qatil olmuşdu. Nino isə onu gözləyir, hətta dözə bilməyib onun yanına Dağıstana gedir. Ermənilər Bakıda qırğın törətdikdə isə Əli xanla birlikdə bir müddət İrana gedib orada qalır. Burada Əli xanın məhərrəmlikdə iştirakını da görür. Sonra yenə Bakıya qayıdılar. Əli xan Ninoya Tiflisdə olarkən “əgər istəyirsən burada yaşayarıq” təklifini etsə də, Nino razılaşmır, Bakıda yaşamağı seçir. Ancaq bir dəfə Avropaya getmək, Parisə getmək arzusunu da ifadə edir. Əli xan ona söz verir ki, onu mütləq Avropaya aparacaq, bir qış boyunca Parisdə qalacaqlar.

Bakıda hadisələr sürətlə inkişaf edir. Cümhuriyyət süqut etdikdən sonra Əli xana burada qalmaq mümkün olmur. Nino ailəni xilas etmək üçün Gəncəyə Əli xanın yanına gələrək ona Avropaya getməyi təklif edir. Artıq onların bir “oyuncaqları” – qızları var idi. Əli xan isə, baxmayaraq ki, ona Avropaya–Parisə aparmağı söz vermişdi, buna razı olmur, vətənin dar günündə onu tərk etmir. O, düşünür ki, əvvəl Tiflisdə qalar, sonra isə Parisə gedərlər, bağçalı evləri olar və o biri oğlan uşaqları da olar. Əli də elə o cür fikirləşirdi:

“– Bəli, Nino, bax elə bu cür olacaq...”

Mənim səsim inamla dolu idi. Nino əlimi sıxdı və uzağa baxdı.

Dəmiryol relsləri uzun ilana bənzəyirdi, qatar da qaranlıqdan bədheybət bir əjdaha kimi çıxdı.

Nino mənə tələsik öpdü.

– Salamət qal, Əli xan. Üç gündən sonra görüşərik.

– Əlbəttə, Nino, sonra da Parisə gedərik” (Nərimanov, 2004, s. 202–203).

Lakin Əli xan verdiyi sözü tuta bilmir və rus qoşunu ilə müharibədə Gəncə çayı üzərində həlak olur. Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatında Azərbaycan və gürcü obrazlarının ilk sevgi romanı nakam bitir. Onlar bir-birinə qovuşub ailə həyatını davam etdirə bilmirlər. Əli xanın Cümhuriyyət sevgisi şəxsi məhəbbətinə üstün gəlir. O, şəxsi sevgisini vətən sevgisinə qurban verir. Lakin Nino obrazı Azərbaycan ədəbiyyatında saf, təmiz, mücadiləçi məhəbbəti ilə yaşayır.

Qurban Səid romanda təkcə Nino obrazını yaratmır, həm də onun ailəsinin obrazını yaradır. Onun atası knyaz Kipiani gürcü knyazlarındandır, əsilzadədir. Ailə Avropayönümlüdür, həyata və insanlara baxışlarında bu mövqe ailəni Əli xana bir qədər də yaxınlaşdırır. Doğrudur, o ailə üçün Əli xanı qızlarının əri görmək çətindir, çünki ilk dəfə belə bir hadisə ilə rastlaşırlar. Ancaq qızları Ninonun sevgisinə qarşı da çıxmırlar. Hətta Əli xan Naxararyanı öldürdükdən sonra Dağıstanda aulda gizləndikdə Ninonun onun yanına getməsinə mane olurlar.

Ümumiyyətlə, Əli ilə Ninonun evlənməsinin baş tutması knyaz ailəsindən də asılı idi. Knyaz Kipianiyə gəldikdə isə, yazıçı onu xalqına, millətinə və çara sədaqətli biri kimi təsvir edir. Əli xanın müharibəyə getməməsinə təəccüblə qarşılayan knyaz Kipiani Əlidən “– ...Əli xan, qəti qərara gəlmisiniz ki, müharibəyə getməyəcəksiniz?”, – deyə soruşduqda Əli xan cavab verir:

“– Bəli, knyaz, hələlik getmək niyyətində deyiləm.”

Knyaginya da fıncanı stolun üstünə qoyaraq dilləndi:

“– Sizin yerinizdə olsaydım, yardım komitələrinin birinə üzv olardım. Heç olmazsa, bir uniforma ala bilərdiniz.”

Knyaz söhbətə qarışdı:

“– Mən də bunu edəcəyəm. İşimdən ayrılı bilməsəm də, mən gərək boş vaxtlarımı vətən yolunda qurban verəm” (Nərimanov, 2004, s. 61–62).

Buradan aydın olur ki, knyaz Kipiani və ailəsi çara sədaqətlə qulluq edir. Axı onlara bu rütbəni çar vermişdir və bu adı qorumaq onların borcudur. Hətta Əli xana da məsləhət görürlər ki, əynində heç olmazsa, uniforma olmaq üçün yardım komitələrinin birinə üzv olsun. Deməli ki, onlar həm də uniformanı üstün tuturlar. Əli xan isə bu müharibəyə getmək istəmir, ona görə ki, bu müharibə onun xalqının müharibəsi deyil. Knyaz Kipiani ondan soruşanda ki, sən nə işlə məşğul olacaqsan: “– Malikanəmizi idarə etmək işi ilə, knyaz”, – deyə cavab verir. Malikanə dedikdə isə Azərbaycanı nəzərdə tuturdu.

O, atasına da müharibəyə getməyəcəyini bildirir. Atasını təəccübləndikdə isə onun da zamanı gələcəyini bildirir. Bu zaman isə Azərbaycanın öz istiqlalını qazanması və yadellilərə qarşı mübarizəsi idi. Doğrudan da Əli xan Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulmasında rol oynayır və XI Qızıl Orduya qarşı Gəncədə qəhrəmanlıqla həlak olur.

Əli xan Nino ilə nişanlandıqdan sonra onlar Tiflisə gedirlər. Knyaz Kipiani Əli xanı ailə üzvləri ilə tanış edir. O, Əli xanı Tiflisin bütün köklü knyazları ilə tanış edir: Orbeliani, Çavçavadze, Sereteli, Abaşidze və b. Tiflisdə olduğu bir həftəni Əli xan belə xatırlayırdı: “Mən gürcü knyazlarının əsirinə dönmüşdüm. Bir həftəm elə bu minvalla keçdi: hər gün Alazan və Kaxetiya çaxırı, kabab və motal pendiri. Əmioğlular gürcü qonaqpərvərliyinin keşiyini çəkən əsgərlər kimi bir-birini əvəz edirdilər. Dəyişən onlar idi, dəyişmədən qalan isə mən və Nino” (Nərimanov, 2004, s. 89).

Qurban Səid ilk dəfə olaraq Azərbaycan və gürcü xalqının mehriban qonşuluq münasibətlərinin yeni bir mərhələsini təsvir edir. Tarixən olduğu kimi, bu mərhələdə də gürcülər və azərbaycanlılar birgə hərəkət edir, aralarında nə qədər etnik fərqliliklər olsa da, bir-birinə ruhən yaxın olduqlarını sübut edirlər.

Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları sovet dövründə də davam edir. M. S. Ordubadinin *Gizli Bakı* və *Döyüşən şəhər* romanlarında epizodik də olsa gürcü obrazları yaradılır. Bu obrazlar daha çox bolşevik hərəkatının nümayəndələri olub, dövrün hadisələrində yaxından iştirak edirdi. İ. Şıxlının *Dəli Kür* romanında isə maarifçi müəllim Kipiani obrazı ilə yeni bir gürcü obrazı ilə qarşılaşıq. Romanda XIX əsrin sonları Azərbaycan həyatı təsvir edilir.

Qori seminariyasının maarif işi artıq Azərbaycana da düşməkdədir. Azərbaycanda burada oxuyanlar var, gürcü, rus və azərbaycanlı maarifçiləri xalqı gələcəyə hazırlamaq üçün onları maarifləndirməyi özlərinə bir vəzifə kimi görürlər. Gürcü və Azərbaycan maarifçiləri burada birgə hərəkət edirlər. Göytəpə kəndində “rus Əhməd” azərbaycanlıların təhsil alması, Qori seminariyasında

biliklərə yiyələnməsi üçün hər şeyi edir. Cahandar ağanın oğlu Əsrəfi də bu məqsədlə Qori seminariyasına oxumağa göndərir.

Aleksandr Çernyayevski də kəndbəkənd gəzərək seminariyanın Azərbaycan bölməsinə uşaqları təhsil almağa göndərir. O, Azərbaycanı gəzərək seminariyaya tələbələr toplayırdı. Ona verilən məlumatda deyilirdi: “Cəmi otuz şagird seçə bilmişəm. Naxçıvandan üç nəfər gələcək. Şuşa rus-tatar məktəbində səksən nəfər oxuyur, onlardan on üç nəfəri bizim məktəbə daxil olmaq üçün ərizə verib. Şəkidən iki, Gəncədən beş, Dərbənddən üç uşağın gəlməsi yəqindir. Qazaxdan da dörd-beş nəfərin gələsidir. Görək sözlərinin üstündə duracaqlarmı?” (Şıxlı, 2005, s. 313).

Yazıçı Kipiani obrazı ilə bizi burada tanış edir; Aleksey Çernyayevski səhər tezdən Kipianini faytonun yanında görür və ondan haraya gedəcəyini soruşur. Məlum olur ki, müəllim Kipiani Çernyayevski və onun arvadı ilə birlikdə tələbələri qarşılamaq üçün burada dayanmışdır. Kipiani Çernyayevskidən onlarla getməsinə icazə istəyir. Onlar bərabər gedib seminariyaya təzə gələn uşaqları qarşılayırlar. Qazaxdan uşaqları “rus Əhməd” gətirmişdi:

“Uşaqlar gülüşdülər. Müəllimlər də onlara qoşuldular. Ancaq Əhməd gözünü Kipianidən ayırmadı. Diqqətlə onun üzünə baxdı, bu tanış səsi harda eşitdiyini xatırlamaq istədi. Aleksey Osipoviç uşaqların hamısı ilə görüşdükdən sonra geri döndü və üzünü Əhmədə tutdu: – Sevindiyimdən hər şeyi unutmuşam. Heç sizi də tanış eləmədim. Bu bizim seminariyanın müəllimi Kipianidir” (Şıxlı, 2005, s. 327).

Əhməd onu indi xatırlayır; vaxtilə oxuyanda onu çağırır “Kipianinin nə düşündüyünü öyrənib bizə gizlicə xəbər verərsiniz” tapşırığını rədd etmişdi. Fikirləşmişdi ki, gör nə qədər həyasızlaşblar ki, insanın nələr düşündüyünü, təfəkkür tərzini belə nəzarətdə saxlamaq istəyirlər. Yazıçı Kipiani obrazını müsbət planda işləyir və onun bir müəllim kimi obrazını yaradır: “Seminariyada işlədiyi müddətdə hələ ondan şikayət olmamışdı – Kipianini yalnız gürcülər deyil, bütün şöbələrin tələbələri sevirdi. O, gözəl müəllim idi. Vətəninə dərin məhəbbətlə sevən bu adam həmişə onun taleyini düşünür, keçmişindən və gələcəyindən böyük ehtirasla danışırdı. Kipiani bütün varlığı ilə məktəbə və tələbələrə bağlı idi” (Şıxlı, 2005, s. 327).

İsmayıl Şıxlı müəllim Kipiani obrazını xalqını sevən, onun gələcəyini düşünən bir ziyalı kimi təsvir edir. O, bu yolda qətiyyətlidir, xalqın, gənclərin milli şüurunu oyatmaq yolunda əlindən gələni edir.

Rus Əhməd ilə Kipiani arasında gedən dialoqda bunu aydın görmək olar. Beləliklə, yazıçı Kipiani obrazını xalqına, millətinə kömək edən, onun gələcəyini düşünən bir ziyalı kimi təqdim edir. Bu yolda iki dəfə sürgünə getməsinə baxmayaraq, yenə də qorxmur, çəkinmir, Rus Əhmədlə millətlərinin gələcəyini müzakirə edir. Bu yolda hər ikisi millətlərin maariflənməsini, xalqın tarixi şüurunu oyandırmasını məqbul hesab edirlər.

Nəticə

Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları bir xüsusiyyəti ilə yadda qalır; bu da bu obrazların hamısının müsbət istiqamətdə işlənilməsidir. Ədəbiyyatımızda erməni obrazlarının da işləndiyini nəzərə alsaq, müqayisə aparmaq kifayətdir ki, bunun əksini görəsən. Ədəbiyyatımızda işlənən erməni obrazları haqqında eyni şeyi demək çətinidir. Bu da onu göstərir ki, Cənubi Qafqazda kök salmış bu iki xalq tarixən bir-birinə dayaq olmuş, ən çətin günlərdə belə qonşuluq münasibətlərini qoruyub saxlamışlar.

Ədəbiyyat

1. Cavid, H. (2007). *Əsərləri* (Cild 2). Elm.
2. Əhmədov, B. (2015). *XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı: Mərhələlər, istiqamətlər, problemlər*. Elm və Təhsil.
3. Əhmədov, T. (2015). *Seçilmiş əsərləri* (Cild 1). Nurlar.
4. Gəncəvi, N. (2004). *Leyli və Məcnun*. Lider.
5. *Kitabi Dədə Qorqud*. (1988). Yazıçı.
6. Abbashı, İ., & Abdulla, B. (2005). *Koroğlu*. Lider.

7. Nərimanov, N. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. Lider.
8. Qurban, S. (2006). *Əli və Nino* [Roman]. Şərq-Qərb.
9. Şıxlı, İ. (2005). *Seçilmiş əsərləri* (Cild 1). Şərq-Qərb.

Daxil oldu: 24.05.2025

Qəbul edildi: 03.08.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/22-27>

Zemfira Babayeva

Naxçıvan Dövlət Universiteti

doktorant

<https://orcid.org/0009-0001-8634-6955>

vusala.nasir@icloud.com

Azərbaycanda fortepiano ifaçılığının yaranmasına tarixi nəzər

Xülasə

Fortepiano ifaçılığı Azərbaycan musiqi mədəniyyətində nisbətən gec təşəkkül tapsa da, qısa zamanda sürətli inkişaf yolu keçmişdir. XIX əsrin sonlarında Avropa və Rusiya musiqi ənənələrinin təsiri ilə Azərbaycana daxil olan fortepiano sənəti XX əsrdə peşəkar musiqi təhsili vasitəsilə sistəmləşmiş və milli musiqi ilə sintez olunaraq unikal ifaçılıq məktəbinə çevrilmişdir. Bu məqalədə Azərbaycanda fortepiano ifaçılığının yaranma mərhələləri, Sovet dövründə musiqi təhsilindəki rolu, milli musiqi elementlərinin bu sahəyə inteqrasiyası və görkəmli pianoçuların fəaliyyəti tarixi kontekstdə araşdırılır. Xüsusilə Tərlan Seyidov kimi pedaqoqların fəaliyyəti işıqlandırılaraq onların fortepiano məktəbinin formalaşmasında və tələbə yetişdirilməsindəki əhəmiyyəti göstərilir. Müstəqillik dövründə bu sənətin inkişaf tendensiyaları və beynəlxalq miqyasda tanınan ifaçıların çıxışları da tədqiq olunmuşdur. Məqalə həm musiqi təhsilinin tarixini öyrənənlər, həm də musiqi pedaqogikası sahəsində çalışan mütəxəssislər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Açar sözlər: *Fortepiano ifaçılığı, Azərbaycan musiqisi, musiqi pedaqogikası, Tərlan Seyidov, klassik musiqi, rus musiqi məktəbi, milli musiqi irsi, Üzeyir Hacıbəyli, Qara Qarayev*

Zemfira Babayeva

Nakhchivan State University

PhD student

<https://orcid.org/0009-0001-8634-6955>

vusala.nasir@icloud.com

A Historical Overview of the Emergence of Piano Performance in Azerbaijan

Abstract

Although the art of piano performance was introduced to Azerbaijan relatively late compared to Western Europe, it quickly developed into a vital component of the country's musical culture. Introduced in the late 19th century through the influence of European and Russian musical traditions, the piano gained institutional footing during the Soviet era via professional music education and gradually merged with national musical elements, resulting in a distinctive Azerbaijani piano school. This article presents a historical overview of piano performance in Azerbaijan, examining its formative stages, the impact of Soviet-era educational reforms and the integration of traditional Azerbaijani music. Special attention is given to prominent figures such as Tarlan Seyidov, whose pedagogical contributions significantly shaped the national piano tradition. The article also explores post-independence developments, highlighting new trends, international achievements, and the continued evolution of piano pedagogy. It offers valuable insights for researchers of Azerbaijani music history and professionals in the field of music education.

Keywords: *Piano performance, Azerbaijani music, music pedagogy, Tarlan Seyidov, classical music, Russian music school, national musical heritage, Uzeyir Hajibayli, Gara Garayev*

Giriş

Fortepiano sənəti dünya musiqi mədəniyyətində özünəməxsus yerə malik olan, zəngin texniki və ifadə imkanları ilə fərqlənən bir sahədir. Avropa klassik musiqi ənənələri fonunda formalaşmış bu alət XIX əsrdən başlayaraq dünyanın müxtəlif bölgələrinə yayılmağa başlamış, milli musiqi məktəblərində yeni istiqamətlərin yaranmasına təkan vermişdir. Azərbaycan da bu prosesin tərkib hissəsi olaraq fortepiano ifaçılığını öz musiqi mədəniyyətinə integrasiya etmişdir.

Tədqiqat

Azərbaycanda fortepiano ifaçılığının tarixi XX əsrin əvvəllərindən etibarən sistemli inkişaf mərhələlərini keçmişdir. Avropa və rus musiqi məktəblərinin təsiri ilə milli musiqi irsi arasında qarşılıqlı əlaqə nəticəsində Azərbaycan fortepiano məktəbi yaranmışdır. Bu məktəb yalnız ifaçılıq deyil, həm də pedaqogika, bəstəkarlıq və musiqi tənqidi sahələrində də dərin izlər buraxmışdır. Fortepiano millətin milli musiqi elementləri ilə vəhdətdə öyrədilməsi, muğam və xalq melodiylarının bu alət vasitəsilə təqdim edilməsi Azərbaycan musiqisinin yeni nəfəs vermişdir (Axundova, 2020).

Bu məqalənin məqsədi Azərbaycanda fortepiano ifaçılığının yaranmasına və inkişafına tarixi baxış keçirmək, bu sahədə formalaşmış pedaqoji ənənələri, görkəmli şəxsiyyətləri və çağdaş tendensiyaları tədqiq etməkdir. Tədqiqat həm bioqrafik mənbələrə, həm də musiqi təhsilinin inkişaf mərhələlərini əhatə edən elmi ədəbiyyata əsaslanır. Xüsusi olaraq Tərhan Seyidov kimi görkəmli pedaqoqun fəaliyyəti işıqlandırılaraq Azərbaycan fortepiano məktəbinin formalaşmasında onun rolu təhlil olunacaqdır (Babayev, 2018).

Fortepiano Azərbaycan gəlişi və ilkin mərhələ

Fortepiano sənətinin Azərbaycana gəlişi XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Həmin dövrdə Azərbaycanın, xüsusilə də Bakının iqtisadi yüksəlişi və neft sənayesinin inkişafı nəticəsində Avropa və Rusiya ilə mədəni əlaqələri genişlənməmiş, şəhərdə Avropa musiqi ənənələrinə maraq artmışdı. Bakı burjuaziyası və ziyalı təbəqəsi Qərb təhsilli müəllimlər, Avropa alətləri və klassik musiqi janrlarına üz tutaraq fortepiano yalnız musiqi aləti deyil, həm də status və estetik dəyər göstəricisi kimi qəbul edirdi (Cəfərov, 2024).

İlk olaraq fortepiano ifaları ev salonlarında, ziyalı mühitində və teatr tamaşaları zamanı müşayiət musiqisi kimi təqdim olunurdu. XIX əsrin sonlarında Bakı və Şuşa kimi şəhərlərdə varlı ailələrin evlərində fortepiano alətlərinə rast gəlinirdi. Bu dövrdə əsasən Avropadan gətirilmiş pianoçular və ya rus mühacir müəllimlər vasitəsilə fərdi dərslər keçirilirdi. Hətta bəzi əcnəbi pianoçular Bakıda musiqi dərsləri və özəl dərslər kursları açaraq yerli istedadları yetişdirməyə başlamışdılar.

Bu mərhələdə fortepiano əsasən Avropa klassik bəstəkarlarının əsərlərinin ifası ilə tanınırdı – Beethoven, Şopen, List, Motsart kimi müəlliflərin əsərləri fortepiano ifaçılığının bünövrəsini təşkil edirdi. Lakin bu alətin yerli musiqi mədəniyyətinə tam integrasiyası üçün pedaqoji baza və tədris institutlarının yaradılması zəruri idi (Baxşəliyev, 2007).

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın musiqi həyatında yeni mərhələ başlandı. 1920-ci illərdə Azərbaycanın sovetləşməsi ilə musiqi sahəsində dövlət nəzarəti və planlı inkişaf strategiyası tətbiq olundu. 1921-ci ildə Üzeyir Hacıbəylinin təşəbbüsü ilə yaradılan Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası (indiki Bakı Musiqi Akademiyası) bu sahədə ilk institusional baza oldu. Konservatoriyada fortepiano fakültəsi təsis olundu və bu alətin tədrisi sistemli şəkildə həyata keçirilməyə başladı. İlk müəllimlər əsasən rus məktəbinin nümayəndələri olsa da, zamanla yerli mütəxəssislər yetişməyə başladı (Hacıyev, 2010).

Fortepiano Azərbaycan gəlişinin bu erkən mərhələsində onu yalnız Qərb musiqisinin daşıyıcısı kimi yox, milli musiqi ilə sintez edilə bilən ifadə vasitəsi kimi qəbul edən musiqiçilər də yetişməyə başladı. Bu istiqamətdə ilk cəhdlər muğam motivlərinin fortepiano ilə müşayiəti və klassik bəstəkarlarımızın – Üzeyir Hacıbəyli, Asəf Zeynallı və daha sonra Qara Qarayevin əsərlərində fortepiano millətin milli üslubda istifadə olunması ilə nəticələndi (Davidovich, 1981).

Beləliklə, fortepiano Azərbaycanda yalnız texniki alət və ya müşayiət vasitəsi deyil, həm də milli musiqi təfəkkürünün yeni formalarla ifadəsi üçün mühüm yaradıcılıq platformasına çevrildi.

Sovet dövründə musiqi təhsili və fortepiano ifaçılığı

1920-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu və Sovet hakimiyyətinin qurulması ilə ölkədə mədəniyyət sahəsində radikal dəyişikliklər başladı. Yeni rejimin ideoloji məqsədlərinə

uyğun olaraq incəsənət və musiqi təhsili dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrildi. Musiqinin kütləviləşdirilməsi, peşəkar təhsilin sistemləşdirilməsi və rus musiqi məktəbinin nümunələri əsasında milli musiqi sisteminin formalaşdırılması hədəflənirdi (İsmayilov, 2016).

1921-ci ildə Üzeyir Hacıbəylinin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası (indiki Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası) təsis edildi. Burada fortepiano fakültəsinin yaradılması Azərbaycan musiqi təhsilində fortepiano sənətinin rəsmi status almasının başlanğıcı oldu. Sovet İttifaqının digər bölgələrindən, xüsusilə də Moskva və Leninqraddan (indiki Sankt-Peterburq) dəvət olunan müəllimlər Azərbaycanda rus musiqi məktəbinin ənənələrini yaymağa başladılar. Bu dövrdə fortepiano tədrisində texniki tamamlıq, intonasiya dəqiqliyi və nota əsaslı repertuar mühüm əhəmiyyət daşıyırdı (Məmmədova, 2021).

Azərbaycanda Forteplano İfaçılığının Yaranmasına Tarixi Nəzər

1930–1950-ci illər: Tədrisin kütləviləşməsi

1930–1950-ci illərdə Azərbaycanda fortepiano tədrisinin kütləviləşməsi üçün əsas infrastruktur formalaşdı. Bakı ilə yanaşı, Gəncə, Şəki, Naxçıvan və digər şəhərlərdə uşaq musiqi məktəbləri açıldı. 1931-ci ildə fəaliyyətə başlayan Bülbül adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbi isə istedadlı gənclərin erkən yaşdan peşəkar səviyyədə yetişdirilməsi üçün mühüm platforma oldu. Bu məktəbdə fortepiano sinifləri açıldı, tədris proqramları Moskva modelinə uyğunlaşdırıldı.

Sovet dövrünün fortepiano ifaçılığında yalnız texniki ustalıq deyil, həm də ideoloji məzmun ön plana çəkilirdi. Bu illərdə ifaçılar sovet bəstəkarlarının əsərləri ilə yanaşı, klassik Avropa musiqisini də mənimsəyir, eyni zamanda Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano üçün yazdıqları əsərləri ifa edirdilər. Qara Qarayevin, Fikrət Əmirovun və Cövdət Hacıyevin fortepiano əsərləri həm tədris, həm də konsert repertuarına daxil edilmişdi (Musayev, 2022).

Bu dövrdə yetişən və pedaqoji fəaliyyəti ilə seçilən şəxsiyyətlər arasında Tərən Seyidov xüsusi yer tutur. O, Mayor Brennerin tələbəsi kimi rus musiqi məktəbinin texniki və intonasiyaya əsaslanan sistemli yanaşmalarını mənimsəmiş, lakin Azərbaycan musiqisinin emosional-intonativ xüsusiyyətlərini də nəzərə alan unikal pedaqoji üsul yaratmışdır. Seyidovun fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan fortepiano məktəbi texniki və estetik baxımdan zəngin bir forma qazanmışdır.

Bütövlükdə, sovet dövrü Azərbaycanda fortepiano sənətinin formalaşması, sistemləşdirilməsi və tədris bazasının qurulması baxımından həlledici mərhələ olmuşdur. Bu dövrün mirası bu gün də tədris proqramlarında, pedaqoji ənənələrdə və ifaçılıq texnikasında öz əksini tapmaqdadır (Quliyeva, 2017).

Görkəmli fortepiano ifaçıları və pedaqoqlar

Azərbaycanda fortepiano ifaçılığı məktəbinin formalaşması və inkişafında bir sıra görkəmli sənətkarların rolu danılmazdır. Onlar yalnız peşəkar ifaçı kimi deyil, eyni zamanda pedaqoq, metodist və musiqi tərbiyəçisi kimi ölkənin musiqi həyatına böyük töhfələr vermişlər. Bu şəxsiyyətlər həm klassik Avropa ənənələrini mənimsəmiş, həm də Azərbaycan milli musiqisinin xüsusiyyətlərini ifaçılıq sisteminə inteqrasiya etmişlər (Seyidov, 2005).

Tərən Seyidov (1935–2006):

Azərbaycan fortepiano pedaqogikasının aparıcı nümayəndələrindən biri olmuşdur. O, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında təhsil almış, Mayor Brennerin tələbəsi olmuş və bu məktəbin əsasını təşkil edən texniki dəqiqlik və estetik intonasiyanı Azərbaycan musiqi tələbləri ilə sintez etmişdir. Seyidov uzun illər ərzində Bülbül adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbində və Bakı Musiqi Akademiyasında çalışmış, onlarla tələbə yetişdirmiş, onların bəziləri beynəlxalq səviyyəli ifaçılara və pedaqoqlara çevrilmişdir. Onun tədris metodları psixoloji yanaşma, fərdi musiqi hissiyyatının inkişafı və improvizasiya bacarığının formalaşdırılmasına əsaslanırdı.

Xədicə Qayıbova (1893–1938):

Azərbaycanın ilk qadın pianoçularından biri olan Xədicə Qayıbova fortepiano ifaçılığının erkən təşəkkül dövründə böyük rol oynamışdır. O, yalnız konsert ifaçısı deyil, həm də maarifçi və milli musiqi irsinin tədqiqatçısı kimi tanınmışdır. Forteplano vasitəsilə Azərbaycan xalq mahnılarını və muğamlarını ifa edərək bu alətin milli musiqi ilə vəhdətinə nail olmuşdur. Onun fəaliyyətində Avropa klassik musiqisi ilə milli musiqinin sintezi xüsusi yer tutur. Təəssüf ki, 1938-ci ildə repressiya qurbanı olmuş və yaradıcılığı uzun müddət kölgədə qalmışdır (Tahirova, 2018).

Bella Davidoviç (1928–):

Azərbaycanda yetişmiş, lakin fəaliyyətinin əksər hissəsini SSRİ və beynəlxalq səhnədə davam etdirən Bella Davidoviç də Azərbaycan pianoçuluq məktəbinin uğurlarını dünya miqyasında təmsil etmişdir. O, Moskva Konservatoriyasında təhsil alaraq Chopin müsabiqəsinin qalibi olmuş, sonradan müəllim kimi dünya səviyyəsində tanınmış fortepiano ustadlarına dərs demişdir. Davidoviçin erkən musiqi təhsili Bakıda formalaşmış və bu fakt Azərbaycan musiqi məktəbinin potensialını sübut edən mühüm göstəricidir (Təhməzova, 2023).

Tofiq Bakıxanov (1930–2020):

Hərçənd daha çox bəstəkar kimi tanınsa da, fortepiano əsərləri və ifaçılıq üzrə metodik materialları ilə bu sahənin inkişafına dəyərli töhfələr vermişdir. Onun fortepiano üçün yazdığı əsərlər Azərbaycan xalq musiqisinə əsaslanır və gənc ifaçılar üçün tədris repertuarında geniş istifadə olunur.

Digər önəmli simalar:

Ənvər Sadıqov, Rauf Atakişiyev, Yeganə Axundova və Vəfa Zeynalova kimi sənətkarlar da Azərbaycan fortepiano ifaçılığı və təhsili sahəsində həm pedaqoji, həm də ifaçılıq fəaliyyətləri ilə seçilmişlər. Onlar Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərinin təbliğində, beynəlxalq müsabiqələrdə iştirakda və gənc nəslin musiqi tərbiyəsində mühüm rol oynamışlar.

Bu görkəmli şəxsiyyətlərin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanda zəngin ifaçılıq ənənəsi formalaşmış, fortepiano sənəti təkcə texniki deyil, həm də bədii və milli təfəkkürün ifadəsi vasitəsinə çevrilmişdir.

Konsert həyatı və ifaçılıq məktəbləri

Azərbaycanda fortepiano ifaçılığının təşəkkülü təkcə tədris sistemi ilə deyil, həm də konsert fəaliyyəti ilə sıx bağlı olmuşdur. Forteplano konsertləri tədricən ölkənin mədəni həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş, bu alətdə ifa edilən musiqi həm maarifləndirici, həm də estetik baxımdan böyük rol oynamışdır.

Bakı konsert səhnəsində fortepiano rəolü:

XX əsrin birinci yarısından etibarən Bakı şəhərində fortepiano ifaçıları üçün konsert salonları və ictimai məkanlar yaradılmışdır. Ənənəvi olaraq Dövlət Filarmoniyası, Opera və Balet Teatrı, Musiqi Akademiyasının böyük zalı və daha sonra Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası nəzdindəki konsert salonları bu funksiyaları yerinə yetirmişdir. Konsert proqramlarında həm klassik Avropa bəstəkarlarının əsərləri, həm də Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano üçün yazılmış əsərləri yer alırdı. Bu yanaşma fortepiano tədrisinin konsert fəaliyyətinə inteqrasiyasını gücləndirmişdir.

Tələbə və şagird konsertləri:

Tədris müəssisələrində, xüsusilə də Bülbül adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbi və Bakı Musiqi Akademiyasında fortepiano üzrə tələbə konsertləri mütəmadi olaraq təşkil olunurdu. Bu konsertlər həm tələbənin inkişaf səviyyəsini yoxlamaq, həm də ifaçılıq təcrübəsini artırmaq üçün mühüm platformaya çevrilmişdi. Konsertlərdə tələbələr texniki cəhətdən mürəkkəb əsərlərlə yanaşı, milli ruhda yazılmış fortepiano əsərlərini də ifa edirdilər.

Regional musiqi məktəbləri və ifaçılıq ənənələri:

Bakıda mərkəzləşmiş fortepiano təhsili ilə yanaşı, Gəncə, Şəki, Naxçıvan, Lənkəran və digər şəhərlərdə fəaliyyət göstərən musiqi məktəbləri də ifaçılıq ənənələrinin regionlara yayılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu məktəblərdə çalışan müəllimlər arasında Bakı məktəbinin yetirmələri üstünlük təşkil edir və bu da vahid pedaqoji ənənənin ölkə üzrə yayılmasına şərait yaratmışdır.

Müsabiqələr və beynəlxalq iştirak:

1970-ci illərdən etibarən Azərbaycan fortepiano ifaçıları SSRİ daxilində və beynəlxalq səviyyədə müxtəlif müsabiqələrdə iştirak etməyə başlamışdılar. Forteplano ifaçılığı üzrə keçirilən respublika və ittifaq müsabiqələri tələbələrin yaradıcılıq potensialını artırmaqla yanaşı, onları peşəkar musiqi ictimaiyyətinə tanıtdırırdı. Bu müsabiqələrin nəticələrinə əsasən bəzi ifaçılar Moskva Konservatoriyasına, Leningrad Musiqi Akademiyasına və digər nüfuzlu mərkəzlərə qəbul olunmuşdular (Taghizade, 1960).

İfaçılıq məktəblərinin pedaqoji xətti

Azərbaycan fortepiano məktəbləri, xüsusilə Tərlan Seyidov, Yeganə Axundova, Ənvər Sadıqov kimi pedaqoqların fəaliyyətləri nəticəsində özünəməxsus üslub formalaşdırmışdır. Bu üslub texniki təmkinlilik, melodik aydınlıq və emosional dolğunluq ilə səciyyələnir. Həm sovet dövründə, həm də müstəqillikdən sonra bu məktəbin nümayəndələri müxtəlif beynəlxalq səhnələrdə Azərbaycan fortepiano məktəbinin səviyyəsini nümayiş etdirmişlər.

Müstəqillik dövründə inkişaf və çağdaş tendensiyalar

Yeni təlim yanaşmaları və islahatlar

1991-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında yeni mərhələnin əsasını qoydu. Bu proses musiqi sənətindən də yan keçmədi. Forteplano ifaçılığı və təhsili sahəsində sovet dövründən miras qalan möhkəm təməl yeni dövrdə həm müstəqil inkişaf, həm də beynəlxalq integrasiya imkanları yaratdı.

Müstəqillik illərində musiqi təhsil sistemində baş verən islahatlar fortepiano tədrisinə də təsirsiz ötüşmədi. Bəzi klassik proqramlar saxlanılmaqla yanaşı, tədris planlarına Qərb musiqi məktəblərinin metodikaları, yeni repertuarlar və təlim resursları daxil edildi. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən musiqi məktəbləri beynəlxalq proqramlar və ustad dərsləri vasitəsilə Avropa və Amerika təcrübələrindən faydalanmağa başladılar. Eyni zamanda, tələbələrin fərdi yaradıcılığına və ifa tərzinə daha çox azadlıq tanındı.

Beynəlxalq əməkdaşlıq və müasir texnologiyalar

Azərbaycan fortepiano sənətinin beynəlxalq mədəniyyətə integrasiyası yeni dövrdə daha da sürətləndi. Bir çox istedadlı gənclər Türkiyə, Almaniya, Rusiya, ABŞ və digər ölkələrdə təhsil alaraq həm Azərbaycan musiqi məktəbini təmsil edir, həm də yeni üfqlər açırlar. Bakı Musiqi Akademiyası, Bülbül adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbi və digər qurumlar bir sıra beynəlxalq layihələrə qoşularaq ustad dərsləri, festivallar və konsert proqramları təşkil edir.

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi də fortepiano təhsili və ifaçılığına yeni imkanlar açmışdır. Onlayn dərslər, video təqdimatlar, rəqəmsal not bazaları və interaktiv proqramlar tədris prosesini daha çevik və əlçatan etmişdir. Bu, xüsusilə regionlarda yaşayan istedadlı gənclərin mərkəzləşdirilmiş təhsilə qoşulmasını asanlaşdırmışdır.

Yeni nəsil ifaçılar və konsert fəaliyyəti

Müstəqillik dövründə yetişmiş yeni nəsil fortepiano ifaçıları həm yerli, həm də beynəlxalq səhnələrdə Azərbaycan musiqisini uğurla təmsil edirlər. Onların arasında beynəlxalq müsabiqə qalibləri, festivallarda iştirak edən və Avropanın nüfuzlu konsert salonlarında çıxış edən sənətkarlar yer alır. Bu gənc musiqiçilər repertuarlarında həm klassik Avropa, həm də milli bəstəkarların əsərlərinə yer verərək Azərbaycan ifaçılıq ənənəsinin çağdaş simasını formalaşdırırlar.

Pedaqoji ənənənin davamı

Tərlan Seyidov, Yeganə Axundova və digər ustad müəllimlərin formalaşdırdığı pedaqoji xətt bu gün də Azərbaycan musiqi məktəblərində davam etdirilir. Bu ənənə özündə həm klassik rus məktəbinin dəqiqliyini, həm də milli musiqi duyumunun emosionallığını birləşdirir. Gənc müəllimlər bu sistemə yeniliklər əlavə etməklə tədrisi müasirləşdirməyə çalışırlar (Zeynalli, 1935).

Nəticə

Azərbaycanda fortepiano ifaçılığının tarixi inkişafı göstərir ki, bu sənət sahəsi təkcə texniki və ifaçılıq bacarıqları ilə deyil, həm də mədəniyyətin daşıyıcısı, milli təfəkkürün ifadə forması kimi mühüm rol oynamışdır. XIX əsrin sonlarından başlayaraq Azərbaycana daxil olan fortepiano, əvvəlcə Avropa musiqi ənənələrinin daşıyıcısı kimi qəbul edilsə də, XX əsrdə milli musiqi irsi ilə vəhdət təşkil edərək özünəməxsus Azərbaycan fortepiano məktəbinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Sovet dövründə formalaşan və sistemləşdirilən musiqi təhsil strukturları, xüsusilə Bakı Musiqi Akademiyası və Bülbül adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbi, fortepiano təhsilinin əsas dayaqlarına çevrilmişdir. Bu dövrdə yetişmiş görkəmli pedaqoqlar – Tərlan Seyidov, Xədicə Qayıbova, Bella Davidoviç və başqaları bu məktəbin əsas sütunlarını təşkil edərək həm tədris, həm də ifaçılıq sahəsində nümunəvi fəaliyyət göstərmişlər.

Müstəqillik dövründə isə bu təməl üzərində yeni inkişaf mərhələsi baş vermiş, Azərbaycan fortepiano sənəti beynəlxalq mədəniyyətə inteqrasiya olunmuş, müasir texnologiyalar və metodlarla zənginləşdirilmişdir. Yeni nəsil ifaçılar və pedaqoqlar həm ənənəni qoruyur, həm də ona çağdaş yanaşmalar gətirirlər.

Bu tədqiqat göstərir ki, fortepiano ifaçılığı Azərbaycanın musiqi mədəniyyətində yalnız bir sahə kimi deyil, eyni zamanda milli kimliyin, estetik düşüncənin və musiqi tərbiyəsinin ifadə forması kimi yaşamağa və inkişaf etməyə davam edir.

Ədəbiyyat

1. Axundova, S. (2020). *Fortepiano tədrisində metodik yanaşmalar*. Bakı Musiqi Akademiyası nəşriyyatı.
2. Babayev, E. (2018). Azərbaycan musiqi pedaqogikasında klassik ənənələrin rolu. *Musiqi və Təhsil*, 2(4), 14–21.
3. Baxşəliyev, V. B. (2007). *Azərbaycan arxeologiyası*. Elm.
4. Cəfərov, F. (2024). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Naxçıvanda siyasi vəziyyət. *Qədim Diyar*, 6(5), 6–12. <https://doi.org/1036719/2706-6185/35/6-12>
5. Davidovich, B. (1981). *Metodika prepodavaniya fortepiano*. Muzyka.
6. Hacıyev, İ. (Tərtibçi). (2010). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Naxçıvan*. “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.
7. İsmayılov, K. (2016). XX əsr Azərbaycan pianoçuluğu. *Musiqi Tarixi Jurnalı*, 5(3), 45–50.
8. Məmmədova, A. (2021). Mayor Brennerin pedaqoji məktəbi. *Azərbaycan Musiqisi*, 4(2), 34–41.
9. Musayev, N. (2022). *Musiqi psixologiyası və pedaqoji yanaşmalar*. Maarif Nəşriyyatı.
10. Quliyeva, S. (2017). Tələbə-müəllim münasibətləri fortepiano dərslərində. *Musiqi və Cəmiyyət*, 3(1), 22–28.
11. Seyidov, T. (2005). Forteplano tədrisində improvizasiya üsulları [Əlyazma]. Şəxsi arxiv.
12. Tahirova, L. (2018). Klassik musiqidə psixoloji hazırlığın rolu. *Akademik Musiqi Dərgisi*, 2(2), 15–20.
13. Təhməzova, M. (2023, sentyabr 30). İngilis dilinin fonetik üslubi vasitələrinin təhlili. *Aem.az*. <https://aem.az?newsid=3275>
14. Taghizade, R. A. (1960). *Puti razvitiya professionalnoy muzyki v Azerbaidzhane*. Yazıçı.
15. Zeynallı, Ü. (1935). *Azərbaycan musiqisinin əsasları*. Azərnəşr.

Daxil oldu: 19.04.2025

Qəbul edildi: 01.08.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/28-44>

Ahmad Boussag

University of Algiers 3

<https://orcid.org/0009-0008-9961-1114>

bousag.ahmed@gmail.com

Amina Khettabet

University of Algiers 3

<https://orcid.org/0009-0004-5185-4564>

mina.khettabet@gmail.com

Badra Khalfa

Mohamed Khider University of Biskra

<https://orcid.org/0009-0003-1640-304X>

badra.khalifa@univ-biskra.dz

Digital Management and its Role in Improving Health Services in Algeria

Abstract

This study aimed to analyze the effectiveness of digital management applications in improving healthcare services and enhancing the performance of Algerian hospitals, in line with the recent trends of various institutions towards modernizing and updating their activities by relying on modern technology solutions. The Algerian government has been keen to implement digital management in various public institutions and administrations, such as health institutions, with the aim of improving their performance and providing high-quality healthcare services. Based on this and based on Algeria's experience in digitizing the healthcare sector, this study concluded that the healthcare sector is still at the beginning of its digital transformation, despite its adoption of certain systems and technologies, such as telemedicine, the digital (electronic) medical record and health information systems for examination and treatment, as well as human resources. This calls for intervention to benefit from various experiences and studies on the importance of adopting digital management solutions in a manner that serves all technical and administrative activities, ensuring that healthcare institutions make optimal use of their resources and improve the quality of services provided.

Keywords: *Digital management, public sector, healthcare, artificial intelligence applications, technological transformation, public relations*

Əhməd Boussağ

Əlcəzair Universiteti 3

<https://orcid.org/0009-0008-9961-1114>

bousag.ahmed@gmail.com

Əminə Xettabet

Əlcəzair Universiteti 3

<https://orcid.org/0009-0004-5185-4564>

mina.khettabet@gmail.com

Bədra Xəlfə

Biskra Mohamed Khider Universiteti

<https://orcid.org/0009-0003-1640-304X>

badra.khalifa@univ-biskra.dz

Rəqəmsal idarəetmə və Əlcəzairdə səhiyyə xidmətlərinin təkmilləşdirilməsində onun rolu

Xülasə

Bu araşdırma müxtəlif qurumların müasir texnologiya həllərinə əsaslanaraq fəaliyyətlərini modernləşdirmək və yeniləmək istiqamətində son tendensiyalarına uyğun olaraq, səhiyyə xidmətlərinin yaxşılaşdırılmasında və Əlcəzair xəstəxanalarının performansının artırılmasında rəqəmsal idarəetmə tətbiqlərinin effektivliyini təhlil etmək məqsədi daşıyır. Əlcəzair hökuməti müxtəlif dövlət qurumları və idarələrində, məsələn, səhiyyə müəssisələrinin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq və yüksək keyfiyyətli səhiyyə xidmətləri göstərmək məqsədilə rəqəmsal idarəetməni tətbiq etməkdə maraqlıdır. Buna əsaslanaraq və Əlcəzairin səhiyyə sektorunun rəqəmsallaşdırılması təcrübəsinə istinadən, bu araşdırma belə nəticəyə gəlib ki, tele tibb, rəqəmsal (elektron) tibbi qeydlər, müayinə və müalicə üçün səhiyyə informasiya sistemləri, eləcə də insan resursları kimi müəyyən sistem və texnologiyaların qəbuluna baxmayaraq, səhiyyə sektoru hələ də rəqəmsal transformasiyanın başlanğıcıdır. Bu, rəqəmsal idarəetmə həllərinin bütün texniki və inzibati fəaliyyətlərə xidmət edəcək şəkildə qəbul edilməsinin vacibliyini göstərir. Bunun üçün müxtəlif təcrübə və araşdırmalardan faydalanmaq, səhiyyə müəssisələrinin öz resurslarından optimal istifadə etməsini və göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltməsini təmin etmək məqsədilə müdaxilə tələb olunur.

Açar sözlər: *Rəqəmsal idarəetmə, dövlət sektoru, səhiyyə, süni intellekt tətbiqləri, texnoloji transformasiya, ictimaiyyətə əlaqələr*

Introduction

Taking advantage of modern technology is one of the most important goals pursued by most institutions and societies. This trend is evident in light of the increasing, diverse, and interconnected interests of individuals, while taking into account the speed at which these needs are met. Modernizing administration through digitization represents a new and advanced management model that raises the level of administrative performance and efficiency, thereby improving the work environment to facilitate all services provided to individual beneficiaries.

Digital administration is considered the first decisive step in the transition to electronic services, based on the optimal use of information and communication technology solutions and applications. This is to find ways to address the challenges facing traditional administration. It has become imperative for governments to engage in the various stages of implementing strategies for this modern administrative model and to use the outcomes of modern technology as tools and means to upgrade the activities of public institutions to improve the services provided, ensuring high quality.

Research

In light of the imperative to move towards digital and paperless administration, the Algerian government prepared a draft law on digitization. In mid-July 2023, a multi-sectoral joint committee was established. This project, which primarily aims to improve public administration performance and contribute to enhancing the performance of public services, will be developed. The Ministry of Digitization and Statistics announced this project at a coordination meeting on digitization as a tool for enhancing coordination and ensuring the quality of public services. The aim is to develop a national digitization strategy within the framework of devoting administrative modernization to the success of the digital transformation in Algeria, improving communication, and generalizing the use of information and communication technologies to increase the efficiency of public service management and improve the management of the economic sector.

Study Problem:

In light of what was presented in the introduction, the study's problem is evident, which can be formulated in the following main question: How effective is digital management in improving the quality of health services in Algeria?

Study Objectives:

- To demonstrate the importance of the shift toward digital management by employing modern information and communication technology solutions in the health sector and its crisis management.
- To shed light on the concept of health service quality, its importance, and the dimensions of its measurement.
- To identify the requirements and components of implementing digital management to improve the quality of health services in the health sector in Algeria.

Study Methodology and Divisions:

In light of the study's problematic and in pursuit of its objectives, we relied on the deductive approach, with its two tools: description and analysis. The descriptive approach was used to address the various basic concepts and perspectives of the study's variables, while the analytical approach was used to analyze the various data sources used to enrich the study's subject matter. This approach utilized a variety of references and scientific research. We approached this study through four axes. The first axis addressed the conceptual framework of digital management and the requirements for its implementation. The second axis was devoted to the quality of health services and their measurement dimensions. The third axis addressed the relationship between digital management and improving the quality of health services. Finally, the fourth axis addressed the application of digital management in the field of health services in Algeria.

Axis One: A General Introduction to Digital Management and Its Requirements

The shift toward digitized management is an inevitability imposed by global changes. Integration, participation, and the use of information have become determinants of organizational success. Scientific progress and the ongoing demand to raise and improve the quality of outputs and ensure the safety and security of operations necessitate a shift toward digital management. The concept of digital management is a modern concept and terminology introduced by the tremendous revolution in information and communications technology (ICT). This revolution has brought about a significant and significant transformation in organizational performance and contributed to improving productivity and service delivery.

1- Definition of Digital Management:

The concept of digital management refers to a new methodology based on the comprehensive understanding, conscious use, and positive investment of modern information and communications technologies in exercising the basic functions of management at various organizational levels in contemporary organizations (Boudi, 2010, May 12–13). Digital management is management through the network. Digital management is the management of electronic flashes composed of binary elements, rather than the management of objects. The latter and their associated elements are primarily tangible, while digital objects are intangible. Things are real, while digital objects are virtual. Digital management, quite simply, is the management's use of information and communications technology to manage, improve, and develop various administrative processes within organizations. Its implementation will lead to paperless management, without space, without time, and without rigid organizations (Mostafa, 2011, p. 60).

Digital or electronic management is defined as a system based on the computerization of management, i.e., its complete reliance on electronic methods instead of the traditional approach. Among its tools is email, which enhances communication between managers and the employee team in all tasks within the organization, as well as facilitating communication between other organizations externally (Encyclopedia, 2023, September 15).

Digital management also represents an open approach to managing virtual activities and activities, which differs from all the foundations, principles, and mechanisms of modern management, which has a narrow spatial approach. Digital management is the skillful and professional management of the intangible, using digital minds, technologies, digital spaces, and digital feelings (Al-Daqn, 2021, September 15).

Within digital management, the concept of digital analysis emerges in light of the enormous volume of data available about customers through digital applications. Organizations increasingly need to build partnerships with entities specialized in analyzing this data according to appropriate

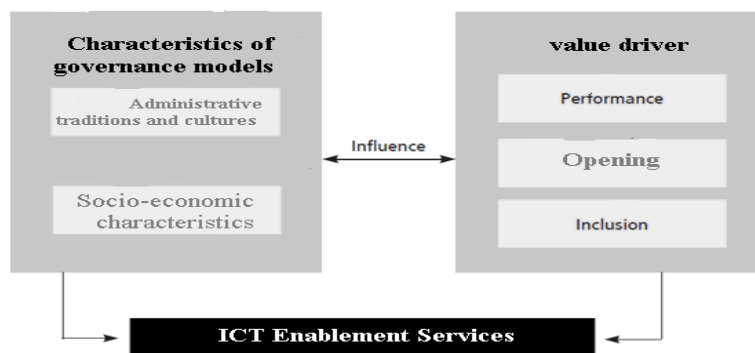
standards. This helps these institutions study all customer actions across all digital networks to understand customer behaviors, patterns, and expectations regarding the organization. This is achieved through analytical systems. This enables institutions to make appropriate decisions based on customer reactions and expectations through successful interactive processes and recommendations for the necessary actions to achieve better performance (Al-Daqqn, 2021).

2- Requirements for the Successful Implementation of Digital Governance in Government Institutions:

The digital governance project also requires the creation of a conducive environment for its nature to ensure success and continuity and avoid the pitfalls of failure. Therefore, the success of this project must take into account several requirements, including the following: (Fghoul, 2019, pp. 72–73)

- Appropriate infrastructure, including a modern communications and data network and an advanced wired and wireless communications infrastructure capable of ensuring communication and information transfer between institutions and individuals.
- Availability of the digital means necessary to benefit from the services provided by digital governance, through which we can communicate and interact with it, such as networks, laptops, tablets, smart phones, and other means, while taking into account the rationalization of their acquisition costs.
- Availability of the necessary number of internet service providers at reasonable prices to expand the scope of use and interaction with digital governance.
- Training and capacity building, i.e., training employees on controlling computer equipment, managing networks and connectivity, managing databases, and all the information necessary to properly manage and direct digital administration.
- Providing adequate funding to cover periodic maintenance procedures, training human resources, maintaining a high level of service delivery, and keeping pace with technological developments.
- Providing political will to create the necessary and appropriate environment for work, oversee implementation, and evaluate progress achieved.
- Governing legislation and laws that facilitate the work of digital administration, confer legitimacy and credibility on it, and all legal consequences arising from its implementation.
- Providing a high level of digital security and confidentiality to protect personal national information.
- A comprehensive marketing and advertising plan to promote the use of digital administration, highlight its advantages, and highlight the need for all human resources to participate and interact with it. This campaign involves all available media outlets within the organization.

Figure. (01) Digital Management Structure.

Source: Feghouli Janat, *Human Resources Management in the Age of Digitization, A Case Study of Algeria Telecom*, PhD Thesis, Third-Year Management Sciences, Specialization in Human Resources Management, Faculty of Economics, Business, and Management Sciences, University of Algiers 3, 2018/2019. p. 75.

The figure illustrates the structure of digital governance. We note that the latter is based on the characteristics of governance models, represented by administrative traditions and cultures, which encompass the totality of customs and traditions that the institution believes in, the behaviors practiced in performance, and their adaptation to digital changes. The other characteristics are socioeconomic characteristics, which clarify values, gaps, and statistically significant differences, as well as the mutual influence of these characteristics and the value driver dimensions represented by performance, openness, and inclusion.

Second Axis: Quality of Health Services: Concepts and Classifications

Service quality is one of the most important and vital factors in health institutions, as it helps them achieve success and stability, enhance competitiveness, and outperform in the long term.

1-Defining Health Services:

The word "service" is rich in meanings and has multiple concepts, which has led many to encounter difficulties when defining it in business management literature. In its basic meanings, it can be synonymous with "industry," "output," "offering," or "process." However, if we consider the "service process," which also means "service," we find that it is linked to several other concepts, such as: service delivery, interpersonal interaction, and it can also mean performance in its general sense, or the consumer's experience of the service (Ghichi, 2010, p. 5). Universities provide education, not university seats. Airlines provide transportation, not airplane seats. Insurance companies provide protection and security, not paper or a contract containing multiple signatures. Hospitals provide healthcare, not hospital beds. Banks provide financial security, not checkbooks and accounts. Film production and distribution companies provide entertainment, not film reels. Health services can be defined as a set of functions that directly satisfy human needs related to survival and continuity, and indirectly relate to other societal functions, such as economic, educational, and social functions, enabling the beneficiary (patient and companion) to adapt to the environment by providing support for their environmental, sensory, and psychological capabilities, enabling them to achieve the desired performance (Abdulrazzaq, 2011, p. 287). Health services can also be defined as all services provided by the health sector at the state level, whether therapeutic services directed at individuals or preventive services directed at society and the environment, or the production of medicines, medical preparations, prosthetic devices, and other services with the aim of raising the health level of citizens and treating and protecting them from infectious diseases. Accordingly, health services are limited to two types of services: therapeutic services, which aim to eliminate and treat diseases through examination, diagnosis, and treatment, and preventive services, which aim to protect people from diseases and epidemics (Bahri & Radi, 2021, p. 215).

2- Quality of Healthcare Services:

The first person to use the concept of quality of service in the field of medicine was British nurse Florence Knight, who supervised healthcare provision in military hospitals during the Monkey War. She introduced simple performance standards into her work, which led to a significant decrease in the number of deaths in that hospital. Quality in healthcare services includes technological advancements, modern treatment, effective medication, affordability, increased number of healthcare providers per patient, and efficiency and effectiveness in service delivery (Shibl, Selim, et al., 2021). The Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organizations (JCAH) defines quality as the degree of adherence to generally recognized contemporary standards of good practice and the expected outcomes of a specific service, diagnosis, or medical problem (Al-Ashqar, Ben Jomaa, et al., 2021, p. 607).

There is also general agreement that the concept of quality in healthcare services includes two fundamental aspects (Al-Ashqar, Ben Jomaa, et al., 2021, p. 607):

- The technicality of care, or the cognitive and technological aspects of medical care and the techniques and methods used in medical care;
- The art of care, the behavioral aspect of care, which refers to the behavior of service providers and their interactions with beneficiaries of healthcare services.

3- The Importance of Healthcare Service Quality:

Among the most prominent indicators that can be used to demonstrate the importance of quality in healthcare services are the following (Shibl, Selim, et al., 2021, p. 503):

- Service has become so closely linked to quality that it has become necessary to adopt a number of measures to measure the impact of patient satisfaction through the link between the service provided and quality. This led to the adoption of a measure called SERVQUAL, which is a series of multidimensional measures based on identifying the gap between what the beneficiary perceives of the service and what they expect. Therefore, it is impossible to analyze healthcare service marketing without examining its quality.

- Quality has become a key dimension that is adopted as a basis for measuring and influencing the level of quality.

- Quality in healthcare services is an important indicator in measuring the level of patient satisfaction with the healthcare service provided by any healthcare institution. It also affects the level of responsiveness to what the beneficiary expects from that service.

- Quality in healthcare services is subject to continuous improvement through a specialized department within the organizational structure of the healthcare institution, aiming to achieve comprehensive and integrated performance.

4- Dimensions of Measuring the Quality of Health Services:

Many studies have agreed on five dimensions for measuring the quality of services, including health services: responsiveness, reliability, safety, tangibility, and empathy. However, the World Health Organization has clarified in its reports that the elements of quality of health services include the following seven dimensions (Abu Al-Awf, 2021a, pp. 36–37):

- Effectiveness, by making data-based health care services available to those in need;
- Safety, by avoiding harm to the people receiving care;
- Person-centeredness, by providing care that responds to individuals' preferences, needs, and values within health services organized with a focus on people's needs;
- Timeliness, by reducing waiting periods and delays that are sometimes harmful to both health service beneficiaries and providers;
- Equity, by providing the same quality care to all beneficiaries;
- Integration, by providing coordinated care at all levels, including at the provider level;
- Efficiency, by maximizing the use of available resources and avoiding waste.

Third Axis: The Relationship of Digital Management to Improving the Quality of Health Services

1- Digital Health Services and the Telemedicine Project:

The World Health Organization, in its March 2020 Global Health Document notes that the concept expresses a field of knowledge and practice related to the development and use of digital technology to improve health. The organization considers digital health to be more comprehensive than telehealth, as it encompasses the digital beneficiary who is connected and interacts with multiple smart tools, media, and advanced technologies to support health services. It focuses on the interconnectedness of health systems based on computerized tools, smart applications, and data analytics applications among policymakers, health users, and beneficiaries (Abu Al-Awf, 2021b, p. 41). It also refers to the cost-effective and safe use of information and communications technology to support health and related fields, including healthcare services, health surveillance, health writing, education, knowledge, and research in the health field. Healthcare contributes approximately 10.40% of the global GDP, and e-health exports reached nearly \$80 billion in 2017. E-health relies on artificial intelligence, big data, cloud computing, electronic medical records, and telehealth. Its advantages may include (Bishari, 2020, p. 584):

- Improving the quality of care;
- Cost efficiency and resource planning;
- Enhancing databases and evidence for timely use;
- Monitoring epidemics and identifying them geographically and demographically, as was the case with the COVID-19 crisis;

- More accurate diagnosis, follow-up, and treatment of patients.

Telemedicine refers to the provision of healthcare, consultations, diagnosis, and treatment in real time between the doctor, patient, and consultant, either via video or computer. Telemedicine also refers to educating both patients and staff through continuing education. The most important areas of telemedicine use include home healthcare, surgery, and distance medical learning via teleconferences. Healthcare organizations may benefit from employing digital management or e-business solutions, including access to suppliers regardless of their location, reduced supply and storage costs, improved operations, new ways of doing business, competitive advantages, and reduced medical errors (Al-Dhunaibat, 2014, p. 537).

2- Digital technologies underlying the healthcare sector:

These technologies are classified into technologies that employ electronic communication with other related institutions and technologies used for electronic internal business management. Among the most important technologies that healthcare institutions may need are the following:

2-1- Block chain technology: This technology is a decentralized database that maintains a constantly growing list of ordered blocks, each representing successive records that are encrypted and linked together. This technology aims to make the data contained within the interconnected block chain tamper-resistant by employing electronic encryption processes. This technology can be leveraged in the healthcare sector by using it to develop a platform for recording healthcare data according to international standards and criteria, while taking into account the privacy of patients and their data. This aims to provide the information necessary for conducting analyses, studies, and health research.

2-2- Cloud Computing Technology: The term cloud computing refers to computer resources and systems available on demand over the network that can provide a number of integrated computer services without being restricted to local resources in order to facilitate the user. These resources include space for data storage, backup, and self-synchronization. They also include software processing capabilities, task scheduling, email push, and remote printing. When the user is connected to the network, he can control these resources through a simple programming interface that simplifies and ignores many of the details and internal processes (Kallo, 2015, September 15). This technology can be leveraged in the healthcare sector, given that the healthcare system is vast, diverse, and extremely complex. It encompasses numerous integrated entities, including health insurance companies, hospitals, medical staff, laboratories, pharmacies, patients, caregivers, and other entities, all of which must operate within numerous government regulations for the system to be effective. It is also important that important information be exchanged quickly, accurately, and confidentially, securely, as patient information is highly sensitive and highly private. Its sharing must be handled using innovative technologies and tools, a feature made possible by cloud computing. Cloud computing offers numerous advantages, such as reducing healthcare costs, improving the quality of services provided to patients and their caregivers, and providing rapid access to information while maintaining privacy, ensuring its security, and enabling retrieval.

2-3- Big Data Technology: Big data is defined as a dataset whose size exceeds the capacity of typical database tools and programs to capture, store, manage, and analyze. To extract the value of big data, we need to develop new techniques and methods for analyzing it (Gentsch, 2019, p. 12). There are many tools and technologies used for big data analysis, such as Hadoop, Apache, SPA HANA, STORM HPC, Cognos, MongoDB, and Pentaho. However, Hadoop is among the most popular of these tools due to its tremendous ability to quickly store and process huge amounts of any type of data, in addition to its computing power and flexibility in storing the largest possible amount of data (Estrada & Ruiz, 2016, p. 5). Analytics can be leveraged in the healthcare sector through its role in improving healthcare services, which require accuracy, efficiency, and speed to provide the best services to patients, from diagnosis to treatment and ending with prescriptions. This is achieved by analyzing patient record data and comparing it with previous records. Big data analysis can also help in making quick and accurate decisions and provide rapid feedback on a patient's condition.

2-4- Information Systems: The existence of an integrated information system provides for the exchange of information between the various members of the working frameworks in the health institution, as hospital information systems are considered one of the most important advanced programs that directly serve all health care activities, including administrative ones, thus ensuring that the health institution has complete control over all its activities and resources. The success of these advanced systems does not depend only on the careful testing of the equipment and software for storing, processing and retrieving information, but rather their success depends largely on the extent of their suitability for the various users who provide health care services, from doctors to administrators, as the vision and priorities of each of these categories differ, as do their information needs and the way each of them benefits from these systems (Kebiche, 2020, p. 7). For example, the hospital management program (Medi Master) is an integrated electronic hospital management system that manages all medical departments and financial management within private hospitals. It aims to organize hospital work electronically, allowing access to patient data and monitoring of their condition while in the hospital. This program organizes healthcare services for patients in the best possible way, on the one hand, and facilitates the physician's work by medically recording the patient's condition (complaints and symptoms - examinations, tests, and x-rays - operations - diagnoses - physician orders and follow-up on their implementation - monitoring the patient's progress - medications and medical recommendations). This facilitates monitoring the development of the patient's health condition and ensures accurate and rapid performance. Furthermore, the information system in healthcare institutions consists of inputs, processing, outputs, and a set of systems to describe the process of collecting and analyzing comprehensive data, including:

- The examination and treatment system: It includes:

* The electronic medical record: Advances in healthcare and information technology have led to the design and invention of computer-based electronic medical records, all of their advanced capabilities for storing, processing, and transmitting information via modern information networks and communication methods. The American Medical Association defines it as an information repository or a digital medical record containing all of a patient's personal and diagnostic information, medical history, vital signs, treatments, and adjustments, laboratory data (blood typing, hormones, enzymes), radiology (X-rays, CT scans, and ultrasounds), digital video presentations (ECGs, arterial catheterizations), and examination and treatment orders. It relies on computers, all of their capabilities for storing, processing, and transmitting data via information networks and modern communication methods. However, they have been developed to operate on voice commands, where the patient's name is spoken, and the device displays all of their health information and current condition, thus providing a continuous record of patient care and health status (Salem & Hussein, 2013, p. 203). The most important feature of this record, and what gives it importance, is the ability to allow physicians direct access to orders, facilitate access to patient information and reports, record their notes, review all administrative and other procedures for the patient, and obtain test results. Its advantages include (Al-Ghazali, 2022, June 10):

- The medical record is available for viewing from multiple locations at all times by authorized individuals only;

- Digital patient data can be displayed, converted, and processed in multiple formats;

- Accuracy of the information contained in the record, thanks to the availability of restrictions within the electronic medical record system.

* Laboratory Information System: This system automates the work of medical laboratory laboratories, starting from receiving test requests by printing labels bearing the patient's name and a barcode to identify the sample type and date, to collecting, processing, and printing results after identifying the samples required for analysis and directing them to the various laboratory departments according to specialty, or to the relevant analysis devices, and collecting the results from them.

* Global Positioning System: A geographic information system that, through its mapping control, triples the speed at which ambulances reach the injured person. - Administrative and accounting information systems: This system encompasses all administrative departments related to

human resources, administrative control, accounting, and expenses, through which all systems are managed efficiently and effectively. It is noted that most applications in healthcare institutions related to information systems rely on issuing statistics and tables, without taking into account the development of information systems based on advanced technology in various medical fields.

2-5- Artificial Intelligence: Hospitals' reliance on artificial intelligence systems in the field of service and medical operations provides opportunities to raise their quality and appear modern and in step with the changing times. It also facilitates communication with the outside world in the field of medical research and direct contact requests for visual surgical procedures in various parts of the world, as it is useful in training processes (Nassif, 2010, p. 12).

Artificial intelligence can go beyond these limitations by streamlining operations across healthcare management boards. For example, human resources departments can use artificial intelligence to transfer employee information and provide insights into actionable decisions in real time. Finance departments can identify expenses and cost trends while processing invoices. For patients, previous authorizations and eligibility can be automated to reduce manual labor. Supply chain management can also be addressed by artificial intelligence to identify potential bottlenecks and gaps.

The use of artificial intelligence and machine learning in healthcare creates a number of data management features. By applying these tools to real-time data, reports and metrics on resource utilization can be generated automatically, significantly reducing operational and reaction time. Predictive modeling at both the micro and macro scales also ensures a better balance in resource utilization, as well as identifying situations and seasons when organizations need to scale up. With data-driven predictive modeling, organizations can plan for the future and ensure better care.

3- Contributions of Digitization to Improving Health Services:

Modern technology opens up broad horizons for rationalizing administrative work, provided awareness of the risks and challenges it entails is recognized, while relentless efforts are made to transform it into opportunities based on several approaches, including (Za'noun, 2023, p. 8):

- **The Digital Justice Approach:** Despite the efforts made, the digital divide continues to widen, given the disparities in access to quality IT equipment and high-speed internet coverage. This requires strengthening the ability of vulnerable groups to access e-government services, such as people with disabilities, the elderly, women, and youth, etc., by adopting new measures to bridge the digital divide, such as universal access to high-speed and very high-speed internet, while ensuring good service in this area. Furthermore, making artificial intelligence serve administrative development requires the development of attractive and accessible mobile applications and innovative digital systems that have a greater impact on the lives of prospective users. In addition, strengthening the interactive dimension of public platforms by providing specialized experts and consultants in electronic monitoring of visitors to national portals, tasked with accompanying users. The various stages related to obtaining public service.

- **E-governance approach:** This involves facilitating access for users to online administrative services by simplifying the user process, shortening the required steps, limiting the documents required to obtain services, and reducing the number of departments involved in service delivery. Additionally, it is necessary to develop a data interoperability platform that enables the linking of information databases across public administrations and the exchange of data and documents. In parallel, it is necessary to improve transparency, maturity, and effectiveness indicators and provide conditions for secure access to digital services.

The role of digitization in the governance of public health facilities may lie in the following (Brish, 2021, p. 249):

- Bridging the digital gap in health facilities by leveraging advanced information technology to deliver health services to citizens and hospital institutions in need, regardless of their location or the time of application;

- It facilitates the transfer of information in a short timeframe to enable the necessary action to be taken among all stakeholders in the healthcare sector. For example, during the COVID-19 crisis in Algeria, hospitals and laboratories were unable to provide timely RT-PCR test results due to the

sector's weak digitization process. This led to citizen dissatisfaction and created a gap of mistrust between them and the service provider.

- It achieves transparency through the implementation of electronic oversight, which ensures periodic accountability for all services provided.

- It achieves partnership by opening an electronic platform for all stakeholders, including healthcare associations and citizens, to address their concerns in a timely manner.

- The approach to managerial effectiveness: Creating the conditions necessary to implement e-governance, primarily by reviewing the organizational architecture to keep pace with the challenges of digitization and bringing about profound change in administrative structures, rather than merely superficially modernizing outdated equipment. This requires the creation of administrative departments specialized in analysis, processing, programming, and maintenance, capable of handling various technical matters related to the dissemination of information and digital applications. Furthermore, IT skills must be made a fundamental criterion in the recruitment of human resources, and digital professions that require special qualifications (information security, smart design, cloud computing, information engineering, and big data analysis) must be valued. This will enable the availability of competencies capable of adapting modern technology to the requirements of administrative work.

Fourth Axis: Implementing Digital Governance in the Field of Health Services in Algeria

Algeria seeks to leverage IT solutions and employ them to build integrated communications between health sector actors, with the aim of facilitating procedures for providing high-quality health services.

1- The Reality of Digital Management in Algeria

Analyzing the reality of digital management in any environment necessarily requires studying the elements of the e-business infrastructure and its supporting entities, which constitute the standard for information technology systems and tools.

1-1- Evolution of Internet Use:

Internet service was introduced to Algeria in 1994 through the Center for Scientific and Technical Research and Information (CERIST), established in April 1986 by the Ministry of Higher Education and Scientific Research. Its mission at the time was to establish a national network and link it to regional and international networks. Initially, Algeria was connected to the Internet via Italy under a cooperation agreement with UNESCO, with an access speed not exceeding 9.6 KO, with the goal of establishing an information network in Africa (RINAF). Two years later, the connection passed through the French capital, Paris, and the access speed increased to approximately 64 KO. At the end of 1998, satellites were used to connect Algeria to Washington, increasing the access speed to 1 megabit per second, later increasing to 2 megabits per second. Internet traffic and the total number of subscribers during the first half of 2020 were estimated at 3,675,926 subscribers, representing a growth rate of 24.64%, distributed as follows (Regulatory Authority for Post and Electronic Communications, 2020, p. 7):

- The number of ADSL subscribers is estimated at 2,410,242 subscribers.
- The number of fourth-generation (LTE) subscribers is estimated at 1,202,586.
- The number of Wimax subscribers is estimated at 413.

The introduction of third-generation (3G) mobile phone service, which was launched in December 2013, has also been implemented by various operators holding a license to operate and operate a public wireless communications network (Mobilis, Ooredoo, Djezzy). This technology provides data transfer speeds of up to 2 megabits per second, with high quality, as data and voice are processed simultaneously. Consequently, third-generation internet service is much faster than any other type of internet service available in Algeria, such as ADSL and MSAN. This will enhance opportunities for the development of this sector and accelerate the growth of information and communications technology in Algeria.

Table No. (02): Shows the evolution of internet usage in Algeria relative to the population during the period (2015/2020).

Year	Number of Users	Population	Percentage for the Period	Usage Source
2013	6,404,264	38,813,720	16.50%	ITU
2014	6,669,927	38,813,720	17.20%	ITU
2015	11,000,000	39,542,166	27.80%	IWS
2016	15,000,000	40,263,711	37.03%	IWS
2017	18,580,000	41,063,753	45.20%	IWS

Source: Internet World Stats, *Algerian Internet Usage and Population Growth*, accessed on 06/10/2025 via the website: <http://www.internetworldstats.com/af/dz.htm>.

The table above shows that the number of internet users has witnessed significant growth since its introduction in Algeria. This growth has continued rapidly, with approximately 6,404,264 users in 2013, representing a penetration rate of 16.50%. This number rose to 18,580,000 users according to 2017 statistics. This number is expected to reach 32.9 million users by the end of 2023, with a penetration rate exceeding 70% of the population. At the same time, proficiency in internet use is considered the first step towards adopting digitization in various institutions and public administrations.

1-2- Mobile phone density development: This refers to the percentage of access to the mobile phone network. Mobile phone density represents an indicator of the trend in demand for mobile phone services and is measured by the ratio of the number of subscribers to the country's population. The following table illustrates the development of mobile phone density in Algeria from 2012 to the first quarter of 2021.

Table No. (03): Evolution of the density rate of cultural ethics for the period (2012 - 2021).

Year	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021*
Penetration Rate	99.28%	102.11%	109.62%	107.96%	111.96%	109.96%	103.58%	104.65%	-

Source: Observatory of the Cultural Ethics Market, Regulatory Authority for Post and Electronic Communications via the website: www.arpce.dz.

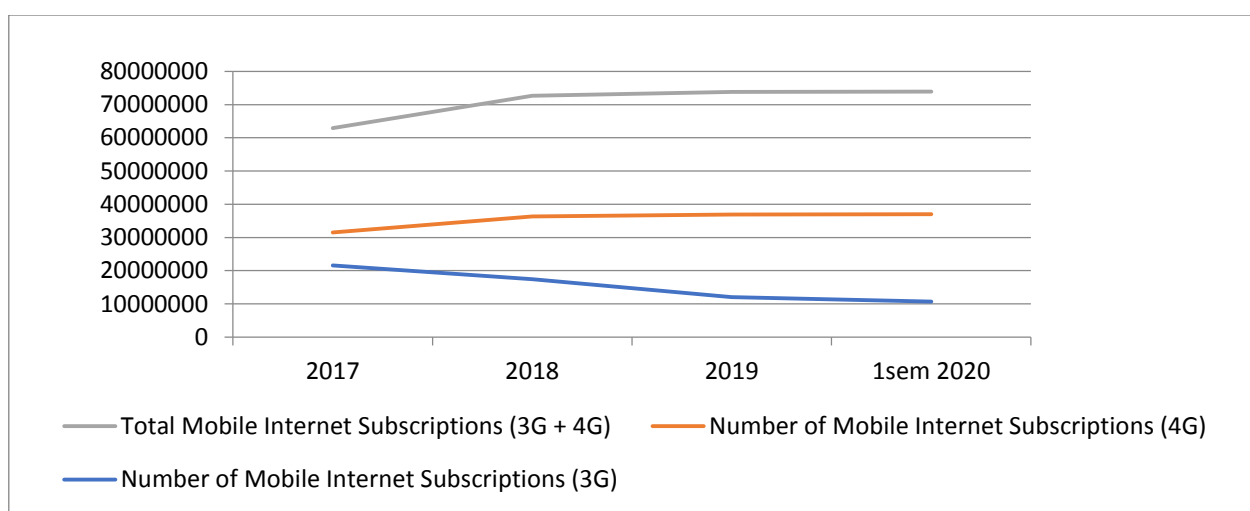
Teledensity has been on a steady upward trend, particularly in 2014, 2015, and 2016, due to the rapid increase in the number of third-generation (3G) network subscribers, the development of multi-SIM cards, and the introduction of fourth-generation (4G) technology. Thereafter, it experienced a remarkable stabilization, due to the stable position of the total mobile phone stock, on the one hand, and the stable population, on the other. It then experienced a slight decline due to the stability of the total mobile phone stock and the increase in population. It also experienced a slight net growth rate of 1.65% between 2019 and the first quarter of 2021.

Table No. (04): Shows the evolution of mobile internet subscribers.

Year	2017	2018	2019	2020 (Preliminary)
Number of Mobile Internet Subscriptions (3G)	21,592,863	17,422,312	11,989,157	10,637,991
Number of Mobile Internet Subscriptions (4G)	9,867,671	18,920,289	24,922,271	26,329,792
Total Mobile Internet Subscriptions (3G + 4G)	31,460,534	36,342,601	36,911,428	36,967,783

Source: Mobile Market Observatory, Regulatory Authority for Post and Electronic Communications via the website: www.arpce.dz

Figure No. (05): Shows the evolution of mobile internet subscribers.

Source: Mobile Phone Market Observatory, Regulatory Authority for Post and Electronic Communications, through the official website: (www.arpce.dz).

This increase is due to the moderate growth of the mobile phone market, the increase in Algeria's population, the use of digitization, and the move toward digital management.

1-3- Development of Mobile Internet Subscribers:

Through Table No. (03), translated into Figure No. (02), which explains to us one of the indicators of digital management in Algeria, specifically mobile internet, which is dominated in Algeria by the three operators (Mobilis, Djezzy, and Ooredoo), in a cycle that witnesses fierce competition to provide coverage and speed of internet flow, recording a significant increase in its third and fourth generations during the first half of 2020, as the total number of subscribers reached more than 36 million subscribers. This slight increase is 0.15% compared to 2019, and this is despite the decrease in the number of mobile phone subscribers. We also note that there is a reluctance to use the third generation network and a move towards the fourth generation network to ensure better flow speed. This is in line with the trend towards the digital transformation of various institutions, remote work, and the provision of self-services.

1- Stages of implementing a digitization system in healthcare institutions:

The digitization of the healthcare sector and the use of digital technologies to collect, analyze, and store health data, along with the provision of remote healthcare, aims to enable citizens to access quality healthcare by improving the health services provided and enhancing the efficiency of healthcare operations, particularly by facilitating access to data and, consequently, making timely treatment decisions. This can only be achieved if individuals have a medical record and a national

identification number that they follow throughout their lives. At the healthcare institution level, the digitization system has been implemented in stages, including (El Djazair El Jadida Newspaper, 2023, September 10):

- Digitizing healthcare institutions, including emergency departments and multi-service clinics, by adopting an electronic medical system that allows tracking of patients' progress within these facilities, starting with organizing waiting lines according to the severity of the patient's condition, then proceeding to medical examination rooms and laboratory and radiology centers, and finally obtaining a digital prescription.

- Generalizing the use of the same system (an electronic medical system) across all hospital facilities, where a secure database for each patient is established containing all the procedures performed.
- Launching the electronic order form, which has been fully accessible to all public health institutions, has already been received at the central pharmacy annexes of hospitals. This modern tool will streamline costs, respond promptly to requests from health institutions, save time and effort, and conserve financial resources.

- Connecting all public health institutions using fiber optic technology, in coordination with Algeria Telecom. This process will allow for the exchange and sharing of patient files between these institutions and medical teams.

- Enabling citizens to access all their medical data through a digital platform, as well as to schedule specialized medical appointments remotely, avoiding the hassle of searching and traveling, through an easy-to-use mobile application that includes all medical specialties available at health institutions.

2- Health Information Systems in Algeria:

The health information system in Algeria consists of several systems, including the following (Zidan & Ben Kadi, 2023a, p. 165):

- **Human Resources Information System:** The Public Health Human Resources Information System (Rh Santé Dz) is a comprehensive web-based human resources management platform dedicated to the public health sector in Algeria. Approved in November 2014, it was designed by Spider Network, a company specializing in web application development and programming.

- **Compulsory Disease Declaration Information System:** This platform contains all patient information and personal data (gender, age, address, and hospitalization status) related to diseases requiring compulsory declaration, such as viral and bacterial meningitis, viral hepatitis, brucellosis, and others.

- **Maintenance Information Systems:** This includes data related to the maintenance and monitoring of medical and paramedical equipment.

- **Electronic Vaccination File Information Systems:** This digital platform provides access to vaccinated person data and all information related to the type and date of vaccination.
- **The application related to health activities:** This is one of the most important applications in the health information system, as it includes all medical and obstetric activities, as well as daily, monthly, quarterly, and annual reports and statistics for both patients and healthcare users.

Through the efforts made and through the Health Information System (SIS DZ), Algeria seeks to bridge the digital gap in healthcare facilities by investing in advanced information and communications technology to provide necessary and effective healthcare services to beneficiaries through the hospitals they need, regardless of their location or time of visit.

3- Components of implementing digital management to improve the quality of healthcare services:

Considering the quality of healthcare services as one of the strategic performance indicators in healthcare institutions, many countries, such as Algeria, seek to advance the healthcare sector and provide quality healthcare services by various standards. This is achieved by focusing on a set of components, including the following (Zidan & Ben Kadi, 2023b, pp. 161–162):

- **Digital healthcare technology:** This includes all basic and technological mechanisms and equipment, such as computers, internet networks, intranets, extranets, and everything related to information and communications technology related to the healthcare sector.

- Electronic operations at the level of health departments: These are electronic efforts that aim to redesign health administrative work using modern technical tools through a digital platform in the health field.

- **E-health strategy:** This involves developing and advancing the e-health vision by identifying healthcare institutions' priorities and identifying capabilities to develop future plans that contribute to the development of essential healthcare services. This is achieved through encouraging a culture of collaborative work, sharing health information and data, and coordination among staff to improve service delivery.

- **Improving the performance of administrative services in the healthcare sector:** This is done to ensure that the needs of beneficiaries are met through in-depth analysis and effective assessment of their needs, which are identified through the institution's electronic relationships.

- E-health structure: This is a network of information systems for digital management in the healthcare sector, based on an advanced technical and information base and a culture that values innovation, initiative, and efficiency in the delivery of healthcare services.

- **Digital administrative leadership for healthcare institutions:** This represents the competencies and skills capable of innovation, knowledge creation, and finding the necessary solutions in a timely manner.

4- Quality of Health Services in Light of the Digitization of the Health Sector:

The role of digital management is highlighted by its significant and effective contribution to improving the quality of health services provided by fulfilling patients' hopes and aspirations, implementing integrity and transparency, and supporting the principle of accountability. It also emphasizes strict monitoring of the progress of health services provided to patients, ensuring reduced waiting times and speedy delivery of health services without compromising their quality. This is achieved by providing all necessary material and human resources, as well as modern technologies, to improve the quality of health services (Ahmed, 2023, p. 73).

What digitalization has achieved in institutions in general, and health institutions in particular, is the principle of equality in the provision of health services without bias towards one person over another. This prevents the phenomenon of favoritism known in Arab societies, especially Algeria, and allows for the establishment of many positive principles and foundations that improve the quality of services provided through the design of digital management policies and strategies, in addition to the provision of basic electronic services and equality in their provision for all (Khalassi & Nasri, 2025, June 20).

Providing healthcare services ensures the satisfaction of beneficiaries with the performance of the health system, achieves the efficiency of this system, ensures a balance between its costs and the services provided, and its ability to formulate future strategies that ensure the stability and continuous development of the health sector and improve the quality of its services. This will not be achieved without the effective application of digital management, which will establish transparency, rationality, oversight, and efficiency in the management of this sector, for which the Algerian government has long allocated a large budget that is consumed without achieving its set goals. Therefore, it has become necessary to digitize this sector through a gradual shift towards digital management, as this is the most effective way to manage this sector in accordance with the principles of rationality, avoiding wasting public funds without achieving the established plans and providing services that meet the required quality. The process of digitizing healthcare facilities includes several steps, including converting paper files into digital formats, storing digital health information in secure databases, developing computer programs and applications to manage and use this information, modernizing healthcare systems, and providing the necessary training for employees on the use of new technologies. Furthermore, digitizing the pharmaceutical supply chain has contributed to improving the quality of healthcare, fostering better cooperation between the various actors in the system, providing medicines, and managing inventory more efficiently. This is in light of efforts to digitize public administration, to which successive governments have given great importance since the launch of the E-Algeria project in 2013.

Conclusion

The connection between administrative work and modern technology solutions, both information and communication, has led to the emergence of a direct relationship between digital management, as one of the outcomes of this technology and employee performance. This leads to improved work performance and the provision of high-quality services based on well-known measurement criteria (responsiveness, reliability, security, tangibility, and empathy). Healthcare institutions are required to keep pace with the developments of the modern technology era and adopt the various solutions and applications it imposes, particularly those related to digital solutions.

On this basis, this study concluded with the following set of results and recommendations:

- The shift towards implementing digital management contributes to reducing the negative forms of public service and bureaucratic procedures associated with traditional management. This is achieved through the quality of services provided, which are characterized by high quality and flexibility, allowing for the rebuilding of trust.
- Services provided under the shift towards digital management are characterized by flexibility, meaning the ability to change and transform the scope of information provided via networks and websites. Digitizing healthcare facilities is an essential part of the digital revolution in healthcare. It is expected to improve the efficiency, effectiveness and quality of healthcare services and enhance access to online healthcare services.
- Healthcare institutions are working to recognize the importance of adopting digital management solutions by enhancing their technical and administrative activities and operations with various modern technological means.
- The quality of healthcare services provided, particularly those related to healthcare, strengthens the image of the healthcare institution in the minds of community members. Improving service quality has become a necessity, the importance of which increases with its ability to meet the needs and desires of its beneficiaries.
- The availability of electronic medical records for healthcare service beneficiaries contributes to improving the quality of healthcare services.
- The development of the health sector depends on the extent to which the quality of healthcare services is linked to the development of digitalization and its optimal utilization.

Recommendations:

- The need to develop legislation and administrative systems to align with the digital transactions imposed by digital management.
- Encouraging employees to further activate the shift towards digital planning to achieve the institution's objectives.
- Preparing specialized human resources in the field of information technology to ensure the smooth running of this system (an electronic medical system) and establishing a specialized unit to monitor it at the level of health institutions;
- The need for health institutions to strive to develop their human resources in the field of information and communications technology by encouraging training and development programs in this field.
- Continuously updating devices, networks and software to keep pace with the rapid developments in the field of information and communications technology and to ensure their suitability for the implementation of electronic human resources management in health institutions.

References

1. Abdulrazzaq, A. N. (2011). Using information technology to ensure quality of health services: A case study of hospitals in Baghdad. *Journal of Administration and Economics*, (90), 287.
2. Abu Al-Awf, R. A. M. (2021). *E-management and its role in improving the quality of health services in Palestinian hospitals* (Master's thesis, Al-Aqsa University, Faculty of Management and Finance, Gaza, Palestine), 36–37.
3. Abu Al-Awf, R. A. M. (2021). *E-management and its role in improving the quality of health services provided in Palestinian hospitals in the southern governorates* (Master's thesis, Al-Aqsa University, Faculty of Management and Finance, Gaza, Palestine), 41.
4. Ahmed, A. A. J. (2023). The relationship between digital transformation and the quality of health services. *Scientific Journal of Commercial and Environmental Studies*, 14(1), 73. Suez Canal University, Egypt.
5. Al-Ashqar, S. A., Ben Jomaa, K. M., et al. (2021, November 9–11). The impact of applying e-management on the quality of health services under the COVID-19 pandemic. In *5th International Scientific Conference on the Future of Arab Economies Amid the Spread of Epidemics and Health Pandemics* (p. 607). Faculty of Economics and Commerce, Egypt.
6. Al-Ashqar, S. A., Ben Jomaa, K. M., et al. (2021). The impact of applying e-management on the quality of health services under the COVID-19 pandemic. *Conference Proceedings of the 5th International Scientific Conference on the Future of Arab Economies Amid the Spread of Epidemics and Health Pandemics*, 607.
7. Al-Daqa, A. S. (2021). Digital management. *Nashiri*. Retrieved September 15, 2023, from <https://www.nashiri.net/index.php/articles/business/6400-2021-02-02-21-51-17>
8. Al-Daqa, A. S. (2021). Electronic management in Arab organizations. *Nashiri Journal of Business Studies*, 12(1), 45–58.
9. Al-Dhunaibat, M. Y. (2014). The extent of Saudi hospitals' adoption of e-business technologies: An applied case study on hospitals in Makkah region. *Jordan Journal of Business Administration*, 10(4), 537.
10. Al-Ghazali, A. A. J. (2022). Electronic health information systems and their role in improving the quality of health services. *Journal of Humanities and Natural Sciences*, 3(1). <https://doi.org/10.53796/hnsj3142>
11. Bahri, A., & Radi, N. (2021). Applying electronic human resource management as a mechanism to improve the quality of health services: Case study of the Public Hospital Institution "Chaaban Hamoud," Maghnia. *Economic Development Journal*, 6(2), 215.
12. Bishari, S. (2020). Developing digitization in Algeria as a mechanism for the post-COVID-19 phase. *Les Cahiers du CREAD*, 36(3), 584.
13. Boudi, A. (2010, May 12–13). Digital management as innovation in managing and differentiating business organizations with reference to a model of digital management in Arab organizations. In *International Conference on Creativity and Organizational Change in Modern Organizations*. Faculty of Economic Sciences and Management, Saad Dahlab University, Blida.
14. Brish, M. A. (2021). The impact of digitization on the governance of the Algerian health facility and its role in crisis management from a legal perspective. *Journal of the Research Unit in Human Resource Development*, 12(1), 249.
15. *El Djazair El Jadida Newspaper*. (2023, September 10). <https://www.eldjazaireldjadida.dz>
16. Estrada, R., & Ruiz, I. (2016). *Big Data SMACK: A guide to Apache Spark, Mesos, Akka, Cassandra, and Kafka* (p. 5). Springer Science & Business Media.
17. Fghoul, J. (2019). *Human resources management in the context of digitization: A case study of Algeria Telecom* (Unpublished doctoral dissertation). University of Algiers 3, Faculty of Economic, Commercial and Management Sciences.
18. Gentsch, P. (2019). *AI in marketing, sales and service* (p. 12). Palgrave Macmillan.
19. Ghichi, A. (2010, December 14–15). Assessing communication quality in commercial banks from the perspective of users: Case of national and foreign banks in Constantine. In

- International Conference on Total Quality Management in the Service Sector*. Faculty of Economic Sciences and Management, Mentouri University, Constantine.
20. Kallo, S. M. (2015). Cloud computing: Its concept and applications in libraries and information centers. <https://doi.org/10.5339/qproc.2015.gsla.8>
  21. Kebiche, A. (2020). E-management in Algerian health institutions between reality and aspiration: A case study of the Mother and Child Specialized Hospital in Djelfa. *Journal of Studies in the Psychology of Deviance*, 5(2), 7.
  22. Khalassi, A. I., & Nasri, M. (2025, June 20). E-management as a strategic option to improve health services in Algeria. Retrieved from <http://dspace.zu.edu.ly/xmlui/handle/1/869>
  23. *Mosoah Encyclopedia*. (2023, September 15). The concept of digital management. <https://www.mosoah.com/career-and-education/education/the-concept-of-digital-management/>
  24. Mostafa, Y. K. (2011). *Electronic management*. Raslan Publishing and Distribution.
  25. Nassif, A. A. (2010). Using artificial intelligence systems as a tool to achieve excellence in quality and competitiveness. *Al-Andalus Journal of Social and Applied Sciences*, 3(5), 12.
  26. Regulatory Authority for Post and Electronic Communications. (2020). *Fixed telephony market observatory in Algeria*, 7.
  27. Salem, A. T., & Hussein, H. A. A. (2013). Information systems and their relationship to evaluating the strategic performance of health organizations. *Baghdad College of Economic Sciences Journal*, (37), 203.
  28. Shibl, F. A. F., Selim, I. M. Y., et al. (2021). The impact of e-governance of modern applications on improving the quality of health services in Egypt. *Journal of Environmental Research and Studies*, 11(3), 503.
  29. Shibl, F. A. F., Selim, I. M. Y., et al. (2021). Modern applications of e-governance in enhancing health service quality in Egypt. *Journal of Environmental Research and Studies*, 11(3), 510.
  30. Za'noun, A. R. (2023). Digital bureaucracy. *Arab Reform Initiative*, 8.
  31. Zidan, A., & Ben Kadi, H. (2023). The Algerian experience in digitizing the health sector. *International Journal of Legal and Political Research*, 7(1), 165.
  32. Zidan, A., & Ben Kadi, H. (2023). The Algerian experience in digitizing the health sector. *International Journal of Legal and Political Research*, 7(1), 161–162.

Received: 13.04.2025

Accepted: 30.07.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/45-51>

Könül Məmmədova

Bakı Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0000-0001-7283-6948>

konul.memmedova-bdu@mail.ru

Deskriptiv dilçilikdə vahid və tərtibat, vahid və proses, söz və paradigmə modelləri

Xülasə

Müasir dilçiliyin inkişafı struktur dilçiliyin meydana gəlməsini zəruri edərək onu məntiqi dilçiliyin müasir cərəyanlarından birinə çevirdi. Qeyd edək ki, funksional dilçilik və qlossematika ilə yanaşı, struktur dilçiliyin qanadlarından biri də deskriptiv dilçilikdir. Məqalədə deskriptiv dilçiliyin bir çox modelləri ətraflı şəkildə tədqiqata cəlb edilir: klassik, linqvistik, vahid və tərtibat, vahid və proses, söz və paradigmə modelləri, eləcə də tədqiqat modelləri olan şifrələmə, eksperimental modellər geniş şəkildə öz əksini tapır.

Məlum olduğu kimi, (İA) Vahid və Tərtibat (düzülüş) modeli mürəkkəb sözlərin tərtibçilərini müəyyən etmək, bütövü hissələrdən yenidən yığmaq, morfoloji təhlillə məşğuldur. Hockettin ikinci modeli (İP) Vahid və Proses sözləri mənalarına görə hissələrə bölüb yerləşdirmir, mürəkkəb sözləri yaratmaq üçün proseslərdən istifadə edir. Hər iki modeldə sözlərin yaranmasına yanaşma sadə komponentlərdən başlayır. Linqvistik təsvirdə məqsəd ixtisar və azalmalardan uzaqlaşmaqla kök və prosesləri idarə etməkdir. Bu zaman sözlər və onların paradigmalarda təşkili morfolojiyada düzgün rol oynamır, potensial aktualıq yaratmır. Bu modellər xüsusi sözün yığılmasında, yaxud yığılmamasında təcrid olunur, sözlər arasında əlaqələr deskriptiv əhatədən kənara düşür.

Açar sözlər: vahid və proses, vahid və tərtibat, söz və paradigmə, deskriptiv dilçilik, F. Boas, E. Səpir, klassik morfoloji model

Konul Mammadova

Baku State University

<https://orcid.org/0000-0001-7283-6948>

konul.memmedova-bdu@mail.ru

Unit and Arrangement, Unit and Process, Word and Paradigm Models in Descriptive Linguistics

Abstract

The development of modern linguistics necessitated the emergence of structural linguistics, turning it into one of the contemporary trends in logical linguistics. It should be noted that, along with functional linguistics and glossematics, one of the branches of structural linguistics is also descriptive linguistics. This article investigates several models of descriptive linguistics in detail, including classical, linguistic, unit and arrangement, unit and process, word and paradigm models, as well as research models such as encryption and experimental models.

As it is known, the Item and Arrangement (IA) model focuses on identifying the components of compound words, reconstructing wholes from parts and conducting morphological analysis. Hockett's second model, the Item and Process (IP) model, does not break words into parts based on meaning or position, but instead uses processes to create complex words. Both models approach word formation from simple components. The purpose in linguistic description is to manage roots and processes while avoiding reduction and simplification. In this case, the organization of words within paradigms does not play a proper role in morphology, nor does it create potential relevance. These models remain isolated in the formation or non-formation of specific words and the relationships between words fall outside the scope of descriptive coverage.

Keywords: *item and process, item and arrangement, word and paradigm, descriptive linguistics, F.Boas, E.Sapir, classical morphological model*

Giriş

Bu məqalədə deskriptiv dilçilərin ön plana çəkdiqləri modelləşmə məsələləri, eləcə də Amerika deskriptiv dilçiləri F. Boasın, E. Səpirin, Ç. Hokketin vahid və tərtibat, vahid və proses modellərinə müxtəlif yanaşmalarından bəhs olunur. 1949–1951-ci illərdə Amerika deskriptiv dilçiləri əsasən iki arxetip model barəsində məqalələr yazırdılar. Məkan və zaman baxımından bu “iki model” belə təqdim olunur – *item* (vahid) və *process* (proses), qısa formada İP. Digər model isə belədir – *item* (vahid) və *arrangement* (düzülüş, tərtibat), qısa olaraq İA adlanır. Bəzi dilçilər bu modellərdə məhdudiyyət və qüsurların olduğunu deyir və bildirirlər ki, onlar arasında daha aydın və nüfuzlu model vardır ki, bu da söz və paradigmə (*Word and Paradigm*) modelidir, qısa olaraq WP adlanır. Bu model vasitəsilə ənənəvi olaraq qədim latın, yunan, sanskrit və başqa müasir dillərin bəziləri müzakirə olunmuşdur (Rəcəbli, 2016).

Tədqiqat

Vahid və proses modelində “proses” Z. Hərris tərəfindən səciyyələndirilmişdir. Burada fərq əsas (təməl) ilə əsas üstəgəl suffiks arasında təsvir edilir. Sonda proses suffiksleşmə ilə nəticələnir. Bu, xüsusilə Amerika hindu dillərinin danışığı tərzidir (Cəfərov, 2013).

Tarixi dilçilikdəki ciddi deskriptiv iş “proses” termininin müzakirələrdə uzadılması məsələsi idi. Təbii ki, Boas İP – vahid və prosesi yaratmış, Səpir onu tərtib etmiş və bir çox dilçilər onu inkişaf etdirmişdir. İmpilisit, tarixi İP model qənaətbəxş olmadığına görə İA modeli yaranır. Müəyyən qərarlar yaratmaq nəzərdə tutulurdu, lakin İP modelinin tənqidçiləri bu qərarlardan qaçmağı əsas götürürdülər. Məsələn, keçmiş zaman formasında olan ingilis feili *baked* – “bişirdi” suffiksleşmə prosesində *bake* – “bişirmək” feilindən yaranmışdır. Bu zaman biz *bake* feilini yaxud suffiksi prioritet kimi götürə bilmərik. “Əgər bu tarixilik deyil, bəs nədir?” sualına İP müdafiəçiləri qənaətbəxş cavab verməmişlər. Bu məsələ 1948-ci ildə Pitmən tərəfindən də müzakirə olunmuşdur. Müzakirə əsasən İA-da getmiş, İP-nin aydın müdafiəsi görünməmişdir (Rəcəbova, 2007).

İA modeli qrammatikada Blumfildin bölgüsündə tam aydınlaşdırılmamışdır və İP-nin üzvləri saxlanılmışdır. Buna baxmayaraq, Blumfildin sistemləşdirilməsində İA bir çox tədqiqatçılar tərəfindən – Hərris, daha sonra onun tələbələri Blok, Mels, Nayda tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. İA-nın tam qrammatik təsviri Naydanın işlərində, eləcə də Blokun yapon dilinin müzakirəsində təsvir olunmuşdur.

“Vahid və tərtibat (İA) modeli qrammatikaya istinad edərək morflar siyahısını və morfları təşkil edən qaydalar dəstini təqdim edir. Başqa sözlərlə, İA dillə müəyyən modellər və düzülüşlər ardınca gedən komponentlər siyahısından ibarət olan kimi baxır” (Willsey, 2006, p. 182).

“Gəlin üç cəm formada isim götürək və burada (İA) Vahid və Tərtibat modelinin işlənməsinə diqqət yetirək. *Buds* – tumurcuqlar, *necks* – boyunlar, *glasses* – eynəklər. Biz üç vahid, yəni morfla rastlaşırıq: /z/, /s/, /ɪz/. Cəmlilik bildirən -s, bəzi sözlərdə -es suffiksi morfemi üç formada oxunur” (Willsey, 2006, p. 182).

Cədvəl 3.1.2.

Vahid və Tərtibat modelinin işlənməsinə uyğun cədvəl.

1	[b^d] + [z]
2	[nek] + [s]
3	[gla:s] + [ɪz]

Fonoloji olaraq -s morfemi sonu cingiltili samitlə bitən sözlərdə [z] kimi, kar samitlərdən sonra /s/ kimi, fişiltılı samitlərdən sonra isə [ɪz] kimi oxunur. Eyni sözləri İA modelində başqa tərzdə işlədib, sözləri morflara bölə bilərik. Məsələn, *necks* sözündə iki morf vardır: /nek/ və /s/. Morf morfem reallaşmasına əsasən forma və mənə uyğunluğunu təqdim edir.

Vahid və Proses (İP) modeli əsas forma kimi elementlər və vahidlərdən istifadə edib fonoloji yollarla allomorflar istehsal edərək qrammatikada müəyyən olunmuşdur. İngilis dilçisi P. H. Mateuz İP modelini belə səciyyələndirir ki, isimlərin cəm formasında, keçmiş zaman qaydalı və qaydasız feillərdə fleksiyları təhlil etmək üçün ardıcıl şəkildə ondan istifadə olunur. O, *sea* sözünün cəm formasını nəzərdən keçirir. İngilis dilində *sea* – *seas* (dəniz – dənizlər) şəklində verilir. *Sea* leksemi cəmləşmə prosesindən keçərək /z/ morfemini aydınlaşdırır.

Həmçinin cəm formada kökündən dəyişən *feet*, *teeth* isimləri *foot*, *tooth* sözlərindən yaranmışdır. Cəmləşmə zamanı sait səslər /u/ ya da /u:/ uzun /i:/-yə çevrilmişdir: *foot* – *feet* [fut] – [fi:t] (ayaq – ayaqlar), *tooth* – *teeth* [tu:θ] – [ti:θ] (diş – dişlər).

Belə bir cümləni nəzərdən keçirək: *Last Saturday I saw thousands of sheep which will be sold*. Tərcüməsi belədir – keçən şənbə günü mən satılacaq minlərlə qoyun gördüm. Belə bir sual ortaya çıxır: hansı modeldən istifadə etmək olar – İA, yoxsa İP?

Bu cümləni İA modeli ilə təhlil etsək, vahidlərdən aydın görünür ki, məna ilə forma arasında əlaqə vardır. *Saw* – *see* (görmək) feilinin keçmiş zamanıdır, *sold* – (satmaq) feilinin keçmiş zaman feili-sifətidir, *sheep* – (qoyun) isminin cəm formasıdır. Feillər qaydasız olduğuna görə, isim cəm şəkilçisi qəbul etmədiyinə görə İA modeli nəticəsiz oldu. O, morfe əsaslı morfologiyadır, konkret vahid yaxud morf müəyyən olunmadı.

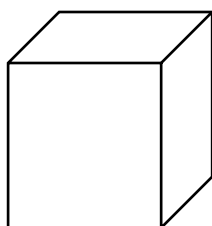
Əgər İP modeli ilə faktları həll etməli olsaq, görürük ki, *saw* feili *see* leksemindən yaranmış, proses onun üçün keçmiş zaman olmuşdur. *Sheep* cəmdə formaca dəyişmiş, elə təkdə də *sheep* olur. *Sell* feili də həmçinin proses əməliyyatında keçmiş zaman feili-sifəti *sold* olur. Belə nəticə çıxarmaq olar ki, ingilis dilinin morfologiyasında İP modeli İA-dan daha yaxşı alət, vasitə sayılır.

“Vahid və proses modeli bu konsepsiya üzrə işləyir, yəni söz formaları məna və formadan çox quruluşun qoşalaşmış xüsusiyyətlərini, funksiyasını təşkil edir və bu element transformasiya içərisində müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalır, nəticədə yeni formalar yaranır” (Eguke, 2018).

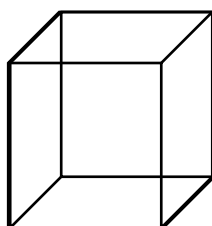
Yenidən qayıdaq Boas və Səpir tərəfindən yaradılıb, tərtib edilmiş və bir çox dilçilər tərəfindən işlənmiş Vahid və Proses (İP) modelinə. Amerika deskriptiv dilçisi Ç. Hokket İP modelini belə təsvir edir: Dil vahidi sadə və törənən olur. Sadə forma özlüyündə elə kökdür. Törənə mərhələsində bir və daha çox əsas formalar iştirak edir ki, bu zaman biz “proses” terminini istifadə edirik. Proses və əsas, ilkin formalar başqa şəkildə yenidən təkrarlanır. Bunlar törənən formalar müstəqim tərtibçilərdir. Fonemik materiallarda isə əsas forma olmasa da, prosesin təsvir və markeri olur (Verdiyeva, 1982). Prosesin bir çox təqdimatı ola bilər. Onun tək forması markerdir. Marker fonemik formalar arasındakı fərqi müəyyən edir. Bu formalar əsasla törənə arasındakı münasibət fərqi bildirir. Bəzən marker əsas formadakı xüsusi mövqedə olan fonemik materialla eyni də ola bilər. Köklərin alternativləri, prosesdə markerin seçilməsi əhatədə qabaqcadan müəyyən olunur. Sözdəki fonemik material kök baxımından cavabdehlik daşıyır, onlar prosesdə buna məruz qalırlar.

Vahid və Tərtibat (İA) modelindəki kimi *portmanteau* köklər, boş kök alternativlər də bu modeldə təyin olunandır. Prosesin sıfır markerləri, sıfır alternativ köklər də eyni şəkildə icazə verilir. Bütün bunlar – alternativlər, ifadələrin formaları, alternativ şəraitlər dilin morfofonemik modelini müəyyən edir. Forma, konstruksiylar, quruluş, müstəqim tərtibçilər, iyerarxik struktur anlayışları ilə Vahid və Tərtibat (İA) modeli daha mürəkkəbdir. Belə bir misala baxaq (Model 3.1.1.) (Hockett, n.d., p. 391).

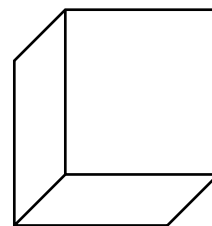
Model 3.1.1. İyerarxik model

A

B

C

Buradan aydın görünür ki, A, B, C fiqurlarından B fərqlidir, lakin B həm A-ya, həm də C-yə oxşayır. Əyani şəkildə biz dərin ikiölçülü təsviri dərk edirik. B mücərrəd deyil, lakin birmənalı da deyil. Vizual halda A və C onun alternativləri deyil, B kimidirlər. Burada aydın, qarşılıqlı müstəsna hallar vardır. B-nin A kimi olması bir iyerarxik quruluşdur, C kimi olması isə digər bir quruluşdur. İyerarxik quruluş bir-birinə bənzəyən formalar sinfidir ki, bu bir konstruksiyadır.

İP modelinə etirazı biz ingilis dilçisi V. Haasın Tunika dili üzərində apardığı tədqiqatlarda da görə bilərik. O, burada mətni fərdiləşdirməyə, teleologiyaya istiqamətləndirir. Tunika dilində hər söz üçün morfemlər ən yuxarı ilə ən aşağı arasında olan ortada qərar tutmuşdur. Tək sözdə mövcud olan morfemlər formaca dəyişməzdir, lakin alternativləri vardır. Morfemlər köklərə, prefikslərə, infikslərə, suffikslərə, affikslərə bölünür. Bəzən bir söz bir neçə kökdən ibarət ola bilər. Burada o, İA modelini yenidən qurur.

İP və İA modelləri arasındakı fərq dilin təsəvvür edilməyən xüsusiyyətləri, formal quruluşa məhəl qoymamaqdır. Bu, tamamilə səhv fikirdir.

“Aşağıdakı Vahid və Tərtibat (İA) forması ‘yarımformalı’ adlana bilər, lakin diskursivdən çox qısa olaraq – ‘postulatlara’ uyğun formal olmaya bilər. Model tanışdır, lakin əsas nümunələrin çoxu imtina oluna bilər. 1. Linqvistik forma ya sadə olur, ya da mürəkkəb. 2. Sadə forma morfemdir. 3. Mürəkkəb forma konstruksiyada olan iki və daha çox müstəqim tərtibçilərdən ibarətdir və o tərtibçi yaradır. Tərtibçilər və konstruksiya başqa mürəkkəb formalarda təkrarlanırlar (nadir vahid tərtibçi qorunaraq). Hər müstəqim tərtibçi konstruksiyada müəyyən mövqeni tutur; hər biri başqası ilə ortaq olur. 4. Bəzən hər hansı konstruksiya münasib morfem kimi nəzərə alınan iştirakçıdan daha çox ətrafındakı konstruksiyanın markeridir” (Hockett, n.d., p. 388).

Amerika deskriptiv dilçisi Ç. Hokket yazır ki, bu üç şərtin ifadələri ağılıma gəldi və mən bunlardan birincisini şərtlər istisna olaraq əhəmiyyətsiz hesab edirəm. İkincisi yalnız bu şərhə əsaslanır ki, marker konstruksiyada ortaqlar arasındakı şərhədi göstərir, başqa heç nəyi. Burada bir ABC forması vardır ki, ən kiçik forma B hesab olunur, tək morfemdir. Qalan iki A, C quruluşca bir-birləri üçün kiçikdir. A [BC yaxud AB kimi] C olmasının sübut şərhə yoxdur.

“Qrammatik təsvirin iki modeli” əsərində Ç. Hokket belə qeyd edir ki, dilin taktiki modelini bir qrup ifadələr dəsti əhatə edir. Buraya daxildir – konstruksiyalar, hər konstruksiyanın başlığı altında mövqə sadalanması, bu konstruksiya üçün marker spesifikasiyası və burada yaranan morfemlər. Tək fonemik formadan daha çox morfem yarana bilər. Morfemin tək forması morfdur və müxtəlif morflar birinin təsviridir, eyni morfem onun allomorfudur.

Müxtəlif deskriptiv ifadələrdə forma dəyişiklikləri mövcuddur. İnkusiv konstruksiyalarda bölgü prinsipində ziddiyyət vardır. Böyükdən-kiçiyə bölgüsündə sintaksis üçün Blumfeldin qrammatik təsnifatını misal gətirə bilərik. Kiçikdən-böyüyə prosedurunun Hərris təklif etmişdir. Hər iki üsulda ümumi cəhətlər olsa da, Hərris iyerarxik strukturu addım-addım, alternativ variantı qabaqcadan kəşf olunmuş şəkildə müəyyən edir.

V. Haas qeyd edir ki, Hərris dilin iyerarxik quruluşunu aşağıdan yuxarıya doğru piramida formasında göstərir. Əvvəl fonemlər qatını, sonra morfem və daha sonra mürəkkəb vahidləri təsvir edir. Deskriptiv dilçilər belə hesab edirlər ki, kiçik vahidlərə yuxarıdan yanaşmaq olmaz və dilin təsviri onun quruluşuna tədricən təsir etməlidir. Ənənəvi qrammatikaya əsaslanan Hərrisin bu modeli sadəcədən mürəkkəbə doğru mürəkkəb quruluşların təsvirindən başlayıb, fonemlərlə bitən modeldən fərqli olaraq üstünlüyə malikdir. Fonemik sıfırı biz bəzən morf formasında qəbul edirik.

Bu zaman əlavə meyar kimi bir neçə məhdudiyyət irəli sürülür. Məsələn, Blok qeyd edir ki, morfem həmişə sıfır kimi yarana bilməz. Nayda isə bildirir ki, morfem münasib bir sinfin üzvü olaraq, sıfır kimi hər yerdə görünə bilər, başqa üzvlər isə sıfırla təqdim olunmurlar. Hokketin fikrincə, morf morfemə aid deyil, biz bəzi sözlərdə fonemik materialı morfemik olmayan kimi təsnif edirik.

Digər bir təklif belədir – morf eyni zamanda müəyyən tərtibatda iki və daha artıq morfemə aid ola bilər. Morfem başqa əhatədə ayrı formada görünürsə, onda morf morfem qrupun *portmanteau* sudur (yəni müxtəlif başlıqlardan ibarət tək bir şey). Hər hansı bir fonem yaxud fonemlər ardıcılığı əvvəlki fonemlərə və morfa aid ola bilər, başqa morfem tərəfindən təmsil olunur. Bunlara əlaqəli morflar, bölünmüş fonemlər deyilir. Morfofonemik və taktiki modellər birlikdə dilin qrammatik modelini yaradır.

Morfofonemik problemlərin əksəriyyətinin həllini İA (Vahid və Tərtibat) modelində tapmaq olar. Lakin İA modelində bununla belə həll olunmayan problemlər, tabe olmayan qalıqlar hələ də vardır. Morfofonemik həllin nümunəsini Blokun təklif etdiyi *took* feilində görə bilərik. *Took, take* (götürmək) feilinin keçmiş zaman formasıdır.

1. *took* – tək morfemdir, belə ki, burada morfofonemik problem yoxdur.
2. *took* – *take* və /-ed/ iki morfem ardıcılığının *portmanteau* (müxtəlif başlıqlardan ibarət bir söz) təsviridir.
3. *took* – başqa yerdə *take* kimi yaranan morfemin allomorfudur, üstəgəl /-ed/-in sıfır allomorfudur.
4. *took* – *take*-in t...k/ fasiləli allomorfu və /-ed/-in /u/ əlavə edilmiş allomorfudur.
5. *took take*-dir, üstəgəl /u/ /ey/-in əvəzedici morfudur, /ey/ yerini dəyişib /u/ oxunur” (Hockett, n.d., p. 393).

Qəbul olunmayan ziddiyyət *took* və *baked* feilləri arasındakı faktiki paralelizmdir. *Took* – götürdü, qaydasız feildir, kökündən dəyişib; *baked* – bişirdi, qaydalı feildir, /-ed/ ilə düzəlidir. Ümumi həll isə burada formaca qismən oxşarlıqdır. *Took* – *take*, *baked* – *bake* qismən fonemik cəhətdən oxşardır, mənaca eynidir.

Bildiyimiz kimi, Blumfildin forma və mənanın minimal eyniliyinə görə sözlər morfemlərə bölünür. Bəzən bu asanlıqla baş verir. Məsələn, ingiliscə *sail* + *ed*, “üzmək” feili suffiks *-ed* artırmaqla “üzdü” olur. Bəzən isə prosesdə mənə qalmaqla forma dəyişir. Məsələn, ingiliscə *man* – *men* (kişi – kişilər). Hər böyük forma kiçik formaların birləşməsidir. Qədim yunan, latın qrammatiklərinin işlərinə əsasən sözlər bütöv kimi əlaqələndirilir. Bu zaman təhlil zamanı fərqli nəticələr meydana gəlir. Sözlərdə hal, cins kateqoriyaları müxtəlif proseslərdən keçir.

“Hələ ilk zamanlardan alimlər dörd əsas vahidi tanımışlar. İkisi sadəcə forma vahidi idi: hərf (latınca *litera*) müasir fonem kimi səsin ən kiçik hissəsi idi; və heca, bir və çox səslərin birlikdə qruplaşmasından ibarət olurdu. Formanın iki vahidinin də həmçinin mənalı vardı. Söz (latınca *dictio*) ən kiçik mənalı vahid və cümlə yaxud nitq, tələffüz (latınca *oratio*) öz növbəsində bir və daha çox sözləri yaradırdı. Qeyd edək ki, orada artıq müasir morfem kimi vahid yoxdur. Sözlər formadır, hərflərə və hecalara bölünə bilirlər. Lakin onlar ən kiçik mənalı vahidlərə bölünmürlər” (Matthew, n.d., pp. 188–189).

Növbəti model Söz və Paradiqmdır. İngiliscə sözlərin baş hərflərinin adı ilə *Word and Paradigm* (WP) adlanır. İngilis deskriptiv dilçisi Bauer Jaurie bu modeldə söz formalarının əsas elementlər kimi leksemlərlə əlaqəli, həmçinin amorf morfologiya ilə sinonim olduğunu da qeyd edir. Alman dilçisi Martin Haspelmath WP-ni söz əsaslı model adlandırır. O, bildirir ki, söz əhəmiyyətli komponentdir, vahidlərə bölünmür, yalnız söz sxemlərindən istifadə edir. Deskriptiv dilçilərdən Ç. Hokket və Mateuzus bu modeli qədim yunan və latın dilləri üzərində söz əsaslı nəzəriyyə ilə əks etdirmişlər. WP modeli İA və İP-dən söz sxemlərindən, söz formalarından istifadəyə görə daha səmərəlidir.

Amerika dilçisi Ceyms P. Blevins özünün *Söz və Paradiqma Morfologiyası* əsərində WP modelini həm klassik, həm də müasir model adlandırır. Kitab morfem-əsaslı təhlilin zəifliyindən söhbət açaraq Hokketin qrammatik modellərin təsnifatında əsasən iki modelə istinad etməsini, onların bir-biriləri ilə müqayisəsini, WP modelinin də eyni fikrə xidmət etdiyini bəhs edir.

“Blumfilddən sonrakı irs morfem konseptini mənanın minimal vahidi, hadisənin əsas antaqonisti məsələsini həll etdi. Bu, dil təsvirinin mübahisəsiz termini kimi işlənmiş, xüsusilə dərsliklərin girişində hələ də belə işlənir” (Blevins, 2018, p. 170).

Blevinsin fikrincə, morfoloji təhlildə bu təcrübə sadələşmişdir. Xüsusilə də atomist tərtibçilərinin təsnifatında və seqmentləşmədə bunu müşahidə etmək olar. Onun fikrincə, əksinə, morfem təmiz nəzəri quruluşdur, nəzəridən əvvəlki anlayışla heç bir əlaqəsi yoxdur.

Müasir WP modelləri dedikdə Reallaşdırma modelləri və Məna (təsirli) modelləri nəzərdə tutulur. Reallaşdırma modelləri bölünən morfemik iştirakçılar tərəfindən daha az fərziyyələrlə müəyyən edilir. Bu baxımdan onlar köhnə prosesin təfsirçi qarşı tərəfləri olan İP modelinə bənzəyir. Məna modelləri isə bir fleksiyanın digərindən xəbər verməsindən bəhs edir (Allahverdiyeva, 2021).

Paradiqma yunan sözü olan *paradeigma*-dan yaranıb, mənası model, nümunə deməkdir. Paradiqmalar əsasən Qərb imperiyasının süqutundan sonra, latın dili xarici dil kimi daha çox öyrənilməyə başlandığı zamandan işlənir. O, ənənəvi bənzətmələrlə yanaşı, eksplisit qaydalarla da əhatə olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, (İA) Vahid və Tərtibat (düzülüş) modeli mürəkkəb sözlərin tərtibçilərini müəyyən etmək, bütövü hissələrdən yenidən yığmaq, morfoloji təhlillə məşğuldur. Hokketin ikinci modeli (İP) Vahid və Proses sözləri mənalarına görə hissələrə bölüb yerləşdirmir, mürəkkəb sözləri yaratmaq üçün proseslərdən istifadə edir. Hər iki modeldə sözlərin yaranmasına yanaşma sadə komponentlərdən başlayır. Linqvistik təsvirdə məqsəd ixtisar və azalmalardan uzaqlaşmaqla kök və prosesləri idarə etməkdir. Bu zaman sözlər və onların paradiqmalarda təşkili morfolojiyada düzgün rol oynamır, potensial aktualıq yaratmır. Bu modellər xüsusi sözün yığılmasında, yaxud yığılmasında təcrid olunur, sözlər arasında əlaqələr deskriptiv əhatədən kənara düşür (Ulitsina, 2015).

Morfem-əsaslı və leksem-əsaslı modelləri Hokket Blumfildin varisləri tərəfindən yaradılmış amerikanist ənənə ilə aydın şəkildə işləmişdir. WP (Söz və Paradiqm) adlı klassik morfoloji model Hokketə məlum idi. WP modelinin eyni fikrə xidmət etdiyi ideyasını ingilis dilçisi Robins inkişaf etdirmiş, Mateus tərəfindən isə ümumiləşdirilmişdir.

“Klassik yanaşmaya motivasiya, eləcə də WP sahəsindən kənarda da həmçinin aydın dəyərləndirilir. Xomski müasir nəzəri morfemik yanaşmalara uyğun xüsusi qısa icmal vermişdir. Xomski iki əsas problemi morfem-əsaslı modellərə aid olan morfoloji ifadələrin reallaşmayan asılılığını və bir neçə növ sabit reallaşan və reallaşmayan elementlərin ardıcılığının tətbiqi gərəkliliyini müəyyənləşdirmişdir” (Blevins, 2018, p. 9).

Söz və Paradiqm nöqtəyi-nəzərdən müxtəlif dillər morfosintaktik və törəmə xüsusiyyətləri ilə üstünlük təşkil edirdilər. Blumfildin fikrincə, söz ən kiçik nitq vahididir. Ona görə də WP model tərəfdarları sözdən düzgün istifadə etməklə, söz-əsaslı təsvirlə dil sistematik öyrənilməlidir. Söz-əsaslı WP modelin qarşısını almaq olmaz. Yəni kiçik vahidlərin qrammatik mənası bəzi dillərdə formanın minimal vahidlərinə uyğundur (Xomski, 2006).

WP model sözlərə xüsusi status təyin edərək digər sözlərin yığılmasında şəkilçili paradiqmalar xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Hokketin ilk təsnifatında uyğunsuzluq, aldadıcılıq olmuşdur. WP modelinin yalnız flektiv dillərə aid edilməsi ilə Hokket yanlış təəssürat yaratmışdır. 1954-cü ildə Hokket söz və paradiqm terminini ilk dəfə işlədərək morfemik təhlildə modellər üçün problemlər yaratdığını söyləmişdir. O, qeyd etmişdir ki, İP, İA modellərinin başqa variantları, yaxud digər modellər ixtira oluna bilər, yalnız bir model vardır ki, o köhnə olsa da, daha aydın və hörmətlidir. Bu, latın, yunan, sanskrit və müasir dillərin ənənəvi çərçivəsi olan Söz və Paradiqm modelidir. Hokket yazırdı ki, İA modeli Blumfildən sonrakı izahatlarda bir etikətdir və morfemlərin xətti tərtibatında sözlərin təhlili zamanı məhdudiyyətlərdən uzaqlaşmaq üçündür. İP modeli İA təhlillərinə üstün gələn bir çağırışdır, seqmental olmayan müxtəlif tipli morfların təqdimatıdır. WP isə xüsusi vahidin – sözün və spesifik vahidlər şəbəkəsinin, yəni şəkilçili paradiqmaların dayaq nöqtəsidir.

Üçüncü model fakt olaraq bəzən vahid və model (nümunə) adlanır. Bu, vahidin yeni formalarından çıxış nümunələrinə qarşı müqayisəsidir (Shalyapina, 2007).

Nəticə

Beləliklə, deskriptiv dilçiliyin modellərinin işlənməsi ilə klassik məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması və dilçilik elmində metodoloji yeniliklərin yarandığı aşkar olundu.

Ənənəvi model olan Söz və Paradiqm bir çox dillərin təsvirində əhəmiyyətli yer tutsa da, sonralar deskriptiv dilçilər onun varlığını yaddan çıxardılar. Onlar qrammatikanın yeni formasını düşüncülər. Qrammatik təhlildən sözü təcrid etmək deskriptiv qrammatikanı struktur qrammatikaya çevirmədi. Həm ənənəvi model, həm deskriptiv model hər ikisi struktur əsasda istifadə olunur. Linqvistik modellərin təhlil zamanı strukturluluğu əsasən dil vahidlərinə yanaşmadan asılıdır.

Amerika deskriptiv dilçilərinin modelləri işləməsi öz dillərinin, xüsusilə Amerika hindularının dillərini Avropa dillərinin qrammatik modeli üzrə təsvir etmək istəməmələri ilə bağlı idi. Onlar dilin xüsusiyyətlərini daha aydın göstərən modellər yaratmağa çalışırdılar. Deskriptiv model hindu dillə-

rinin grammatikasına müsbət təsir göstərdi. Əsas vahidi morfem olan, onların yaratdığı aqqlütinativ linqvistik model sonradan Avropa fuzion dillərində istifadə olundu.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyeva, F. (2021). *Müasir ingilis dilində sadə cümlələrin invariant modelləri və variativliyi* [Filologiya üzrə elmlər doktoru dissertasiyası].
2. Blevins, J. P. (2016). *Word and paradigm morphology*. Oxford University Press.
3. Cəfərov, N. Q. (Tərc.). (2013). *Amerika hindu dillərinə dair əl kitabına giriş* [F. U. Boas]. Azərbaycan Atam.
4. Eguke, S. I. (2018, May). A summary and analysis of Hockett's (1954) two models of grammatical descriptions. *Academia.edu*. Retrieved from <https://www.academia.edu/42006488>
5. Hockett, C. F. (n.d.). *Two models of grammatical description* [Electronic resource]. Retrieved from <https://babel.ucsc.edu/~hank/Hockett.pdf>
6. Matthew, P. H. (2006). *Morphology*. Cambridge University Press.
7. Rəcəbli, Ə. Ə. (2016). *Deskriptiv dilçilikdə fonologiya və grammatika problemləri*. Elm və Təhsil.
8. Rəcəbova, N. Ə. (2007). *Grammatik səviyyədə dilin struktur modelləri*. Nurlan.
9. Shalyapina, Z. M. (2007). *Three-dimensional stratification model of language and its functioning: Towards a general theory of linguistic models*. Publishing Firm "Eastern Literature", RAS.
10. Ulitsina, H. K. (2015). Functional types of language models. *Bulletin of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences*, 17(1), 3.
11. Verdiyeva, Z. N., Ağayeva, F. M., & Adilov, M. İ. (1982). *Dilçilik problemləri* (I hissə). Maarif.
12. Willsey, M. (2006, May 10). *Three models for the description of language* [Electronic resource]. Retrieved from [mwillsey_Report.pdf](#)
13. Xomski, N. A. (2006). *Dil və təfəkkür*. Bakı Slavyan Universiteti, "Kitab aləmi" nəşriyyat poliqrafiya mərkəzi.

Daxil oldu: 05.04.2025

Qəbul edildi: 15.07.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/52-57>

Aytan Abdullayeva

Azerbaijan University of Architecture and Construction

<https://orcid.org/0009-0007-3662-8368>

ayten_abdullayeva@hotmail.com

Comparative Study of Decorative Elements in Azerbaijani Eclectic Architecture at the End of the 19th – and the beginning of the 20th Centuries

Abstract

This study examines the development of architecture and urban planning in Baku at the end of the 19th and the beginning of 20th centuries. During this period, the rapid growth of the city and the construction of new residential, administrative, religious, and domestic buildings highlighted the role of professional architects and engineers. Local architects, particularly Gasim bay Hajibababayov, Gafar Ismayilov and Zivar bay Ahmadbayov, contributed to the formation of a unified architectural zone in the city by synthesizing national architectural traditions with the principles of European and Russian architectural schools.

During the period of eclecticism and stylistic preference, buildings incorporated elements of the Shirvan-Absheron classical architecture, such as arches, vaulted ceilings, dome interiors and volumetric-spatial compositions, showcasing the richness of national architectural traditions. At the same time, the use of reinforced concrete, metal, glass, and other new materials enabled the realization of large-scale structures, arches and dome designs.

The study highlights the scale of development in Baku's historic center and Absheron settlements, emphasizing national-romantic trends, religious structures, baths and residential buildings, along with their planning and architectural forms. The issue of preserving historical buildings is also addressed, noting that in 1988, more than 850 architectural monuments were included in the state-protected list.

The construction of the Transcaucasian and Baku–Tbilisi railways introduced the “Eastern style” and Moorish architecture, which, combined with local architectural traditions, significantly influenced the formation of the city's architectural identity. This research reflects the richness and historical-cultural significance of Baku's architectural heritage in the 19th–20th centuries, resulting from the synthesis of national and international influences.

Keywords: *Baku, architecture, urban planning, eclecticism, national architecture, Shirvan-Absheron style, European architecture*

Aytan Abdullayeva

Azərbaycan İnşaat və Memarlıq Universiteti

<https://orcid.org/0009-0007-3662-8368>

ayten_abdullayeva@hotmail.com

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda eklektika memarlığında dekorativ elementlərin müqayisəsi

Xülasə

Bu araşdırma XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Bakıda memarlıq və şəhərsalma proseslərinin inkişafını öyrənir. Həmin dövrdə şəhərin sürətlə böyüməsi və yeni yaşayış, inzibati, dini və məişət binalarının tikilməsi peşəkar memar və mühəndislərin fəaliyyətini aktuallaşdırmışdır. Yerli memarlar, xüsusilə Qasım bəy Hacıbababəyov, Qafar İsmayilov və Zivər bəy Əhmədbəyov, milli memarlıq ənənələrini Avropa və rus memarlıq məktəblərinin prinsipləri ilə sintez edərək, şəhərin vahid memarlıq zonasının formalaşmasına töhfə vermişlər.

Eklektik üslub və üslubpərəstlik dövründə tikilmiş binalarda Şirvan-Abşeron klassik memarlıq elementləri, tağlar, tağbəndlər, günbəzdaxili interyerlər və həcmi-fəza kompozisiyaları milli memarlığın zənginliyini nümayiş etdirir. Eyni zamanda dəmir-beton, metal, şüşə və digər yeni materialların tətbiqi böyük konstruksiyaların, tağ və günbəz layihələrinin reallaşmasına imkan yaratmışdır.

Araşdırmada Bakının tarixi mərkəzində və Abşeron yaşayış məntəqələrində milli-romantik istiqamət, dini qurğular, hamamlar və yaşayış evləri əsasında inkişafın miqyası, planlaşdırma və memarlıq formaları göstərilmişdir. Həmçinin, tarixi binaların qorunması məsələləri də diqqətə alınmış, 1988-ci ildə 850-dən çox memarlıq abidəsi dövlət tərəfindən qorunan siyahıya daxil edilmişdir.

Zaqafqaziya və Bakı-Tiflis dəmiryolunun inşası zamanı tətbiq olunan “şərqi üslub” və Mavritaniya memarlığı, yerli memarlıq ənənələri ilə birləşərək şəhərin memarlıq simasının formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Bu tədqiqat Bakının XIX-XX əsrlərdə memarlıq irsinin milli və beynəlxalq təsirlərin sintezi nəticəsində yaranan zənginliyini və tarixi-mədəni əhəmiyyətini əks etdirir.

Açar sözlər: Bakı, memarlıq, şəhərsalma, eklektika, milli memarlıq, Şirvan-Abşeron üslubu, Avropa memarlığı

Introduction

From the second half of the 19th century to the early 20th century, architectural and urban development in Azerbaijan underwent a significant phase of growth. This period is distinguished by both the preservation of local national architectural traditions and the influence of European and Russian architectural movements. Across various regions of Azerbaijan, particularly in the Baku–Absheron area, the accelerated economic and political development led to the extensive formation of residential, administrative, industrial, and religious buildings in terms of their spatial composition, architectural features, and decorative design.

The professionalism in urban planning began to increase from the late 19th century, with both local architects and engineers and architects invited from Russia and Europe actively contributing to these efforts. As a result of this collaboration, the city witnessed not only the preservation of national architectural traditions but also the application of eclectic architectural trends. In particular, the planning and construction activities carried out in Baku between 1880 and 1920 ensured the architectural cohesion of the city while enhancing its stylistic diversity and historical-cultural value (Aghazadeh, 2012, p. 234).

The architectural heritage of this period is of significant importance not only from technical and aesthetic perspectives but also as an indicator of the city's socio-economic development. Within this context, the trends in the development of national architecture, the implementation of eclectic styles, and the issues of preserving historical and cultural heritage remain central and worthy areas of study in the history of Azerbaijani architecture.

Research

In the 19th century and the early 20th century, the extensive processing of oil and natural gas in Baku, the rapidly expanding geography of trade and the influx of foreign investment laid the foundation for capitalism and contributed to its significant development. This growth found reflection, in one form or another, across the regions of Azerbaijan. Progress in all directions, as in other sectors of Azerbaijan, was particularly evident in the construction industry, which developed in accordance with the demands of the capitalist system and was able to keep pace with it.

The design and construction of buildings with new functions, differing entirely from previously built structures, and featuring diverse character and content became increasingly relevant (Abdullayeva, 2013). In Azerbaijan, projects emerged that adhered to the traditions of various historical architectural schools, leaving a deep mark on the development of architectural history through their originality, progressive planning methods, and volumetric-spatial compositions. In these projects, engineers, construction workers and craftsmen skillfully integrated national architecture with the methods of European and Russian architectural trends, creating entirely new compositions and opening a previously unseen chapter in the history of architecture.

During the period under consideration, the practice of architecture and construction across various regions of Azerbaijan was influenced not only by the local climate, natural environment and historical development, but also by the occupations and products of the regional population. In addition, the projects reflected the continuous evolution of Azerbaijani architectural schools, demonstrating the line of tradition and heritage. Skilled craftsmen, who made adept use of locally available natural materials while preserving the fundamental principles of architectural traditions and transmitting their expertise and individual characteristics from generation to generation, advanced further during this period by creating architectural compositions that distinguished these buildings from earlier constructions. Attention was paid not only to the exterior design of the buildings but also to the decorative appearance of their interiors, resolving these aspects by drawing inspiration from the finest examples of folk art.

Eclecticism characterized Azerbaijani architecture of the 19th and early 20th centuries. During these two centuries, the simultaneous work of both local and foreign architects in Azerbaijan, along with their mutual pursuit of innovation, was among the factors that enhanced eclecticism. Azerbaijani architects primarily focused on the formation of the national architectural school, while at the same time they did not abandon the principles of classical architecture. Foreign architects, on the other hand, based their designs on European architectural traditions, yet they were also interested in incorporating both Eastern and Azerbaijani national architectural elements. As a result of these and similar factors, Azerbaijani architecture developed in an eclectic manner. Each architect had their own distinctive style, often associated with a particular architectural trend. As evident from the architectural monuments discussed, sometimes the exterior and interior of a single building were designed as transitions between different architectural styles. Occasionally, the exteriors incorporated elements from several styles. However, due to the great skill of the architects, each architectural monument was completed as a coherent composition, constructed without disrupting the overall stylistic harmony of the Baku architectural ensemble.

The characteristics of the national architectural composition of the buildings erected during this period, the interplay of tradition and innovation in vernacular architecture, and the boundaries of national architecture were studied and articulated by our prominent scholars M. Useynov, A.Salamzadeh, L.Bretanski (Bretanski, 1951, p. 32), A.Gasimzadeh, K.Mammadzadeh, G.Alizadeh, H.Rzayev, A.Mehdiyev, fon der Nonne (Fatullayev-Figarov, 2013a) and other researchers (Fatullayev, 2013, s. 119). During the indicated period, in various regions of Azerbaijan, and particularly in Baku, the study of volumetric-spatial composition and architectural features of different types of buildings, their construction dates, and their interaction with other influences - especially European architectural styles-led to the emergence of eclectic architecture, extensively discussed in several valuable monographs by Sh.Fatullayev-Figarov (Fatullayev-Figarov, 2013b, p. 480). According to these researchers, the core of this architecture was derived from folk creativity: the national architectural composition skillfully incorporated traditional forms such as arches, vaults, portals, domes, minarets, balconies, latticework, and others, while taking into account the locally available construction materials and, most importantly, the regional climatic conditions, thereby achieving a developed and progressive architectural expression.

After Azerbaijan became part of the Russian Empire, along with increased attention to the construction of administrative and public buildings, the restoration of certain existing structures and their adaptation for these functions was also supported by the Empire (Azerbaijan, 1996, s. 34). During this period, some palace buildings in Baku, Ganja, Shaki and Guba were utilized for such purposes. In the 19th-20th centuries, the architectural and planning composition of administrative buildings was fully formed, reaching a high level of sophistication. It should be noted that until the end of the 19th century, the construction of these buildings was primarily carried out by the state. At that time, the economic conditions in Russia, with both positive and negative aspects, influenced Azerbaijan's development and sought to guide it accordingly. Simultaneously, the socio-economic context demanded, from an architectural perspective, the construction of new types of buildings.

As in other regions of Azerbaijan, political and economic development in the Baku-Absheron area progressed rapidly. In 1859, Baku was declared the provincial center and was mainly located

within the Inner City, surrounded by fortress walls (Abdulragimova, 2010, p. 21). The rapid pace of construction led to the erection of buildings of various types. These structures, with their distinctive architectural appearances and spatial-compositional solutions, were unique and non-repetitive, contributing significantly to the growth and shaping of the city. This development was evident not only in Baku but also in the surrounding Absheron villages.

To meet the demands of the rapidly developing construction sector, a limited number of local architects and builders were joined by architects and civil engineers invited from European countries and Russia. Local architects, who had a proper understanding of the urban planning principles, regulations, and rigor of Russian and European architecture, managed not only to solve urban planning tasks efficiently but also to create interesting layouts for residential buildings and design facades that reflected local characteristics. As a result, the architecture of the buildings erected during this period demonstrates a skillful integration of national architectural traditions with European architectural trends. In Baku, particularly between 1880 and 1920, along with work carried out on the city's Master Plan to meet modern requirements, various buildings of unique character were constructed, distinguished by their distinctive architectural compositions.

The city's population increased at a pace unprecedented in the world at that time. In Baku, alongside courtyard houses, there were constructed mansions and palace residences with rich volumetric-spatial compositions and decorative designs, administrative and governmental buildings, religious structures, and baths. In construction, in addition to local natural building materials, reinforced concrete, metal, glass, and other inorganic materials, as well as sanitary equipment and elevators, began to be used. The use of reinforced concrete and metal allowed not only for large-span coverings, domes, arches, and vault constructions, but also paved the way for the erection of buildings that had previously been unknown in architectural form.

Starting from the second half of the 19th century, profound changes occurred in the architectural and construction activities of the city. The inclusion of the positions of city engineer and city architect in the staff structure promoted the application of professionally developed architectural projects in Baku's construction. In this direction, alongside civil engineers and architects arriving from St. Petersburg, local architects actively participated, foremost among them being Gasim bay Hacıbababayov, who in 1890 became the architect of Baku and Shamakhi and notably, was the first Caucasian appointed to this position (Novruzova, 2005, p. 47). His student and assistant, later the renowned architect Mashadi Mirza Gafar Ismayilov, from 1880 supervised construction works in a large part of the Inner City (Old City), leaving behind large residential buildings in the suburbs as his legacy. The author has identified over 250 of his projects in the archives of Azerbaijan.

During the period of eclecticism and stylistic historicism, the direct involvement of professional architects in urban planning in Baku determined the architectural currents applied in construction.

For the local environment, this represented an innovation, and projects executed in various stylistic aspects alongside the traditional architectural style gained the appreciation of clients.

The stylistic distinctiveness of the city developed along two directions: the local school referencing the Shirvan-Absheron classical architectural tradition, and the quickly popular European architectural school. A unified architectural zone of the city began to take shape. The creative work of architects such as Zivar bay Ahmadbayov, Haji bay Akhundov, I.V.Goslavskiy, Gasim bay Hacıbababayov, Gafar Ismayilov, A.S.Kandinov, I.K.Ploshko, E.Y.Skibinski, K.B.Skurevich, N.P. Tverdokhlebov (Naghiyev, 2013) and others was represented in this development.

Particular attention should be paid to the efforts under civil engineer Zivar bey Ahmadbeyov to study national architectural monuments. On Z. Ahmadbayov's initiative, in 1918, civil engineers Omar bay Abuyev and Ismayil bay Qajar participated in measuring the dimensions of the Shirvanshahs Palace ensemble, a masterpiece of Azerbaijani architecture. The renowned professor of art history V.M. Zummer highly appreciated the measurement works carried out by Ismayil bay Nabi oghlu and the drawings he prepared (Fatullayev, 1986, p. 345).

By the late 1890s, in buildings constructed according to the projects of I. Edel and Y. Skibinski, the influence of the Shirvanshahs Complex and the spread of the Moorish style were noticeable.

This, in turn, enabled a more serious approach to the promotion of local architecture at the beginning of the 20th century. Interest in the national-romantic direction was also awakened through the design of religious buildings, residential houses and household facilities such as baths.

In this context, in Baku and the settlements of Absheron, the scale of development was observed through the construction of mosques and baths according to traditional planning forms. The interiors of these buildings consisted of architectural-construction forms such as corbelled arches, vaulted ceilings, and domes, which represented the fundamental background of national architecture. Despite the limited application of architectural forms in existing structures, true tectonic architectural works were being created. Interior spaces were represented with columned arches, multi-layered stone vaulted ceilings, and domes shaped in the classical corbelled style. Multi-tiered prayer halls, endowed with deep interior space and imbued with the lyricism of architectural forms and strong tectonics, created a unique and inimitable atmosphere.

The construction of the Transcaucasian Railway, along with its various functional and characterful structures and the opening of the Baku-Tbilisi railway in 1883 marked the beginning of the penetration of the “Eastern” architectural style - or the Moorish style, known across the region from Egypt to Spain as Muslim-Arab-Eastern architecture -into Azerbaijan. Along the railway line, the primary architectural objects of this type were the buildings of passenger stations at major railway hubs in Baku, Ganja, Hajigabul, Julfa, and other cities (Karimov, 1992, s. 120). The designs were prepared in St. Petersburg under the directive of the Viceroy of the Caucasus. Considering the Eastern characteristics of the Muslim provinces of Transcaucasia, the buildings were constructed in an “Eastern style” that shared certain commonalities with local architecture.

Conclusion

The architectural developments of Azerbaijan from the late 19th to the early 20th century reflect a unique synthesis of national traditions and foreign influences. The cityscape, particularly in Baku and the Absheron region, showcases the successful integration of European and Russian architectural trends with local architectural identity, resulting in buildings distinguished by their spatial composition, stylistic diversity and decorative richness. The participation of both local architects and foreign engineers and architects in urban planning and construction contributed to the creation of a coherent architectural environment while preserving historical and cultural values. Public, residential, industrial and religious buildings from this period demonstrate not only technical and aesthetic achievements but also the socio-economic progress of the region. The study and preservation of this architectural heritage remain of paramount importance. They provide insight into the evolution of national architecture, the application of eclectic styles and the urban development patterns that shaped modern Azerbaijan. Ensuring the protection and proper documentation of these monuments allows for the continuation of the historical and cultural narrative of Azerbaijani cities, offering future generations an authentic connection to their architectural past.

References

1. Abdullayeva, N., & Əbdülrəhimov, R. (2013). *Erkən kapitalizm dövrünün memarlığı (XIX–XX əsrin əvvəli)* (IV cild).
2. Abdulragimova, T. R. (2010). Decorative features of portals in the exterior architecture of Baku at the end of the 19th – beginning of the 20th century. In *International Scientific-Practical Conference “90th Anniversary of the Faculty of Architecture and Construction”*, 20–23.
3. Ağazadə, R., & İbrahimli, Y. (2012). *Azərbaycan memarlığı inkişaf yollarında*. Elm.
4. Azərbaycan. (1996). *Memarlığı və incəsənəti tarixi və nəzəriyyəsi*. Elm.
5. Bretanski, L., & Salamzadə, Ə. (1951). *Azərbaycan memarlığı abidələri*. AzSSR EA.
6. Fatullayev, Sh. S. (1986). *Urban planning and architecture of Azerbaijan in the 19th – early 20th century*. Stroyizdat.
7. Fətullayev, Ş. (2013). *Bakı memarları XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlində*. Şərq-Qərb.

8. Fətullayev-Fiqarov, Ş. (2013). *Mühəndis-polkovnik N. A. fon der Nonne*. Şərq-Qərb.
9. Fətullayev-Fiqarov, Ş. (2013). *XIX–XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda şəhərsalma və memarlıq*. Şərq-Qərb.
10. Kərimov, K., & Fətullayev, Ş. (1992). *Müasir Azərbaycan memarlığı və incəsənəti*. Elm.
11. Nağıyev, N., & Hüseynov, F. (2013). *Azərbaycan memarlıq tarixi. Azərbaycan Respublikasının müasir dövr memarlıq tarixi* (V cild). Şərq-Qərb.
12. Novruzova, M. (2005). XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Bakı memarlığında modern üslubunun dekorativ xüsusiyyətləri. *Qobustan jurnalı*, (3), 46–48.

Daxil oldu: 03.04.2025

Qəbul edildi: 22.07.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/58-64>

Hadji Fayçal

University of Tebessa

<https://orcid.org/0009-0007-2591-5660>

faycal.hadji@univ-tebessa.dz

Balboul Farid

University of M'sila

<https://orcid.org/0009-0007-2591-5250>

farid.balboul@univ-msila.dz

Motives for Sports Practice Among Secondary School Students

Abstract

This study explores the motives behind sports practice among secondary school students, focusing on both in-school and out-of-school activities. Sports practice is considered an essential aspect of a healthy lifestyle, contributing to physical development, social integration, and psychological well-being. It plays a key role in enhancing body functions, teaching social skills and reducing psychological stress. Recognizing the importance of sports, the state and educational institutions have invested substantial resources to encourage participation, particularly during adolescence. The research aims to identify the main motivational factors influencing students' engagement in sports activities, whether intrinsic, such as personal enjoyment and self-improvement, or extrinsic, such as social recognition and competitive success.

Keywords: *sports practice, motivation, secondary school students, physical health, social integration, psychological welfare, adolescence*

Hacı Fayçal

Tebessa Universiteti

<https://orcid.org/0009-0007-2591-5660>

faycal.hadji@univ-tebessa.dz

Balboul Fərid

Msila Universiteti

<https://orcid.org/0009-0007-2591-5250>

farid.balboul@univ-msila.dz

Orta məktəb şagirdləri arasında idman məşqinin motivləri

Xülasə

Bu tədqiqat həm məktəbdaxili, həm də məktəbdənkənar fəaliyyətlərə diqqət yetirərək, orta məktəb şagirdləri arasında idman təcrübəsinin motivlərini araşdırır. İdman təcrübəsi sağlam həyat tərzinin vacib aspekti hesab olunur, fiziki inkişafa, sosial integrasiyaya və psixoloji rifaha kömək edir. Bədən funksiyalarının artırılmasında, sosial bacarıqların öyrədilməsində və psixoloji stressin azaldılmasında əsas rol oynayır. İdmanın əhəmiyyətini dərk edərək, dövlət və təhsil müəssisələri, xüsusən də yeniyetməlik dövründə idmanda iştirakçılığı təşviq etmək üçün əhəmiyyətli resurslar yatırmışlar. Tədqiqat tələbələrin idman fəaliyyətlərinə cəlb edilməsinə təsir edən əsas motivasiya amillərini müəyyən etmək məqsədi daşıyır — istər şəxsi həzz və özünü təkmilləşdirmə kimi daxili, istərsə də sosial tanınma və rəqabət uğuru kimi xarici amillər.

Açar sözlər: *idman təcrübəsi, motivasiya, orta məktəb şagirdləri, fiziki sağlamlıq, sosial integrasiya, psixoloji rifah, yeniyetməlik*

Introduction

Sports practice is considered one of the healthy lifestyle patterns in our present time due to its effects on physical health. Physical sports activity is, in fact, a developmental process of the body's functions in order to place the individual in a good state of adaptation. In addition to the importance of sports from a social perspective, it teaches the individual social skills that enable proper integration into society, being influenced by it, and influencing it. Sports also contribute to alleviating individuals' psychological pressures, ensuring them sound mental and psychological health. Therefore, all societies, past and present, have engaged in sports and encouraged individuals to practice them, especially during childhood and adolescence. The state has allocated enormous resources to encourage individuals to practice sports.

Research

Through this study, we wanted to illuminate on the motives for sports practice among secondary school students. By "sports practice," we mean all sports activities carried out by the student inside or outside the school. Motives, as is known, are the desire to engage in a certain behavior; in this case, we mean by motives everything that stimulates the student and makes him engage in a specific sports activity.

Problematic

Sports are of great importance because they are an activity that concerns both the individual and society alike. They are considered a means for physical, social, psychological, mental and cultural upbringing, among others. Interest in sports practice begins in childhood, as it helps the child's motor, mental, and psychological development. The child practices this activity in the external environment outside his home, then at the school level in the form of physical education classes, and sports practice reaches its peak during adolescence due to the completion of physical, mental, and psychological growth, making the individual capable of performing sports activity with optimal performance.

The sports practice intended in this topic includes all sports activities performed by the student, whether recreational or competitive, as well as school or non-school sports activities (Ahmed, 1973).

Practicing such sports activities for the adolescent student requires a healthy environment that helps him do so—an environment that includes the family, the school, and the external surroundings. All the actors in this environment are required to push the student toward sports practice. This is precisely the problem to be studied in this paper—what are these motives that stimulate the student's behavior and make him willing to engage in sports activities?

On this basis, the main problematic and sub-problematic questions are formulated as follows:

Main problematic: What are the motives for sports practice among secondary school students?

Sub-problematic questions:

1. Is the family environment considered a motive for sports practice among secondary school students?
2. Can the external environment be considered a motive for sports practice among secondary school students?
3. Can guaranteeing social status be considered a motive for sports practice among secondary school students?

Hypotheses:

Main hypothesis: The motives for sports practice among secondary school students are multiple, some of which are intrinsic, related to the individual himself (such as self-esteem and ensuring social status, etc.), and others are extrinsic (the surrounding environment), such as the family and the external environment.

Sub-hypotheses:

1. The family environment is considered a motive for sports practice among secondary school students.
2. The external environment can be considered a motive for sports practice among secondary school students.

3. Ensuring social status can be considered a motive for sports practice among secondary school students.

Reasons for choosing the topic: The reasons for choosing the topic can be summarized as follows:

- Raising awareness about the importance of sports practice during adolescence.
- Shedding light on the topic of motives due to its importance in the behavioral aspect of the adolescent.
- Raising awareness of the importance of strengthening the relationship between the family, the student, and the environment (Talib, Al-Baker, 2025).

Research objectives: The research objectives can be summarized as follows:

- To identify the importance of the family's influence on the individual's motives.
- To identify the effects of the external environment on the individual's motives.
- To identify the importance of ensuring social status on the individual's motives.

Research importance: The importance of the research can be summarized as follows:

- Highlighting the importance of sports practice on the physical, psychological, and mental health of the adolescent.
- Highlighting the psychological foundations of physical sports activity.
- Highlighting the social foundations of physical and sports activity.

Definition of terms and concepts:

Motivation: The word "Motivation" has roots in the Latin word *mover*, which means "to move" or "to push" in psychology (El-Sayed, & Fahim, 1984).

Some researchers have tried to differentiate between the concept of "motive" and "motivation," but so far there is no justification for separating them. Most researchers use the term "motive" as synonymous with "motivation." Accordingly, when we use either of these concepts, we mean the same thing (Rateb, 1990).

Several definitions of motivation have been given, reflecting various theoretical orientations. The most important definitions are:

- **P.T. Young:** "It is a state of arousal and internal tension that stimulates behavior and drives it toward achieving a specific goal" (Rateb, & Khalifa, 1999).
- **A.H. Maslow:** "It is a fixed, continuous, changeable, complex, and general characteristic that exerts an influence in all the states of a living organism" (Mahmoud, 1981).
- **Staats:** "Motivation is the emotional conditioning of specific, complex stimuli directed by a source of reinforcement" (Reda, 1965).
- **J. Kagan:** "A motive is a cognitive representation of desired or preferred goals organized hierarchically, similar to the representation of concepts in general" (Abdel Khaleq, 2000).
- **Hebb:** "Motivation is the effect of two sensory events: the cognitive function and the arousal function, which provide the individual with movement energy."
- **D. McClelland et al.:** "A motive is the reintegration and renewal of activity resulting from a change in emotional state."
- **N.T. Feather:** "A motive is a relatively stable personal readiness that may have an innate basis but is the result or outcome of early learning processes, to approach or avoid stimuli" (Murray, 1988).

Sports practice: Sport is one of the refined forms of human movement. It is an advanced stage of play, more organized, and of higher skill. The word "sport" in English and French, and the Latin *disport*, has the original meaning of "disport," which means change and transformation. It acquired its meaning and content from people when they transformed their concerns and work engagements into entertainment and recreation through sport (Al-Ashoul, 1989).

Adolescence: The word "adolescent" comes from the Latin verb *adolescere*, meaning "to approach maturity." In Arabic, its derivation comes from the verb *rahaqa*, which, depending on context, means either recklessness and ignorance, or the approach, closeness, and nearness. It is said "rahaqa al-ghulam" meaning he approached puberty but had not yet reached it—thus he is an adolescent (*murahiq*).

Hurlock defines adolescence in her book *Carmyle* as a physiological and psychological stage, where its beginning is determined physiologically, but its continuation and end are determined psychologically. An individual becomes a youth upon sexual maturity and the ability to reproduce, and adolescence ends psychologically and temporally when a steady and widespread level of maturity is reached (Ibrahim, & Farhat, 1998).

Stanley Hall, one of the founders of psychology, sees adolescence as a period of storm and stress. Bernard says: "Adolescence can be defined as the period of emerging independence, which extends until the assumption of responsibility for performing the various roles of adults" (Al-Khouli, 2001).

Ahmad Zaki Saleh defines it as "the developmental stage or phase through which the immature individual—physically, emotionally, mentally, and socially—passes toward the beginning of physical, mental, and social maturity" (Al-Khouli, Anan, & Halloun, 1994).

Erikson, a psychoanalyst, sees adolescence as "a period of searching for identity," and Fred Newburg takes the same approach, saying that "adolescence is more than mere sexual maturity—it is primarily a social process that leads to the individual defining his identity. It is a kind of dialectical struggle with society." Blos considers it "the sum total of all adjustment attempts to the stage of sexual maturity, and the sum of the internal and external favorable circumstances the individual faces" (Mahmoud, 1981).

Study Methodology:

It is clear that scientific research is a set of general rules formulated in a way that leads to reaching the truth, and these rules are characterized by organization, control, and objectivity (Mahasna, 2006).

The methods of scientific research are many and vary according to the subject and problem of the research. What matters to us in educational, psychological, and social research is the descriptive research method, which we have chosen as the methodology for this study.

The descriptive method is any investigation focusing on an educational, psychological, or social phenomenon as it exists in the present, with the aim of diagnosing it, revealing its aspects, and determining the relationships between its elements or between it and other psychological or social phenomena.

Determining the Variables:

• Independent variable (cause):

It is the variable whose change in value leads to an effect on the values of other related variables. In our current research, the independent variable was identified as: *Motives*.

• Dependent variable (result):

It is the variable whose value depends on the values of other variables. This means that when the researcher makes changes to the values of the independent variable, the results of those changes appear on the values of the dependent variable. In our research, it was identified as: *Sports practice among secondary school students*.

Research Population:

Secondary school students in M'sila Province.

Research Sample:

The sample is considered a part of the whole or a portion of the total, and the idea behind studying it is to try to reach generalizations for a certain phenomenon, that is, to study several cases rather than limiting the study to one case. Accordingly, our research sample was randomly selected and included 40 students (males and females).

Research Tools:

We designed a questionnaire addressed to secondary school students. The questionnaire is one of the tools used to obtain facts, data, and information, which are collected by means of a questionnaire through a set of prepared questions. Among the advantages of this method is that it saves effort and time and contributes to obtaining data from samples in the shortest time possible while meeting standardization requirements of validity, reliability, and objectivity.

Validity and Reliability of the Research Tools:

Validity of the Research Tools:

When a researcher wants to use a certain tool, the question that may come to mind is: Does the tool being used actually measure the phenomenon to be studied or not? The researcher finds himself obliged to prove the validity of the tool he intends to use, and there are several ways to do this. The most important are:

A – Face validity:

This type of validity depends on the researcher's view of the tool through its general appearance and judging whether it measures what it was designed to measure.

B – Content validity:

This type of validity depends on analyzing the elements of the tool logically to determine the function of each element and its suitability for the situations it measures. Usually, content validity for any tool is determined by resorting to expert judgment in the field that includes the phenomenon to be studied.

C – Intrinsic validity:

This refers to the internal validity of the tool and is measured by calculating the square root of the reliability coefficient of the tool.

To prove the validity of the questionnaire to be used, we relied on the intrinsic validity method by calculating the reliability coefficient:

• Intrinsic validity of the student questionnaire:

Reliability coefficient of the questionnaire = 0.72

Intrinsic validity coefficient = square root of reliability coefficient = 0.84

Reliability of the Research Tools:

Reliability means that if the tool is applied more than once to the same sample under the same conditions, we will obtain the same values. This is what we adopted to prove the reliability of the questionnaire:

The questionnaire was applied to a small sample of 10 students, then reapplied to the same sample under the same conditions with a one-week interval. The results obtained allowed us to calculate the Pearson correlation coefficient for the questionnaire as a whole, which was found to be 0.67.

Presentation and Analysis of Results:

The study's findings can be summarized in the following points:

1. We found that the family greatly influences the adolescent student's orientation towards sports practice by providing the necessary means for sports activities, such as sportswear and others, as well as through the encouragement the individual receives within the family. The individual usually engages in sports by following the example of the parents or another family member.

2. The external environment contributes significantly to developing an individual's motivation for sports practice through:

- The school, by providing the necessary means for engaging in sports activities.
- Residential neighborhoods, by providing play areas.
- Sports associations, by fully engaging in encouraging individuals to practice sports.
- The state's orientations towards developing individuals' physical, mental, and psychological health, which can only be achieved by encouraging sports activities.

3. We found that a large percentage of students practice sports to achieve social status, especially in high-level competitive sports that yield significant financial gains.

Based on the above results, we can draw the following points:

• The adolescent student is influenced by his external environment: family – school – living environment.

• It is possible to distinguish between two types of driving forces within each of us:

○ **Positive type:** such as desires, appetites, and needs, seen as positive forces pushing a person towards certain things or states.

- **Negative type:** such as fears and dislikes, seen as negative forces moving the individual away from certain things or states.

- **Sources of driving needs in humans:** According to the fields or dimensions through which motivation is studied, *Huitt* identifies multiple sources of drive that express needs classified according to the field or dimension they belong to. These sources are:

- **External behavioral sources:** Stimuli (triggered by innate causes), desires (pleasant or rewarding sequences—rewards—or escape from unwanted demands or unpleasant sequences).

- **Social sources:** Positive models that invite imitation, as humans are members of a group or valued members.

- **Biological sources:** Increase (or decrease) in arousal (activation), functioning of the senses (smell, touch, taste, hearing, sight), reducing hunger, thirst, discomfort, etc., and achieving biological balance.

- **Cognitive sources:** Attempting to pay attention to something important, enjoyable, or challenging; obtaining meaning or understanding something; increasing cognitive imbalance (ambiguity or separation from it); solving problems or making decisions; determining a specific shape for something; eliminating a threat or danger.

- **Emotional sources:** Increasing or reducing emotional dissonance, increasing feelings of well-being, reducing negative or undesirable feelings, increasing feelings of security by reducing threats to self-affirmation, reaching an appropriate level of optimism.

- **Volitional sources:** Individual or group confrontation with a goal, achieving a personal dream, obtaining or developing a level of self-efficacy, adopting a way to control aspects of life, eliminating threats to goal pursuit or dream achievement.

- **Spiritual sources:** Understanding the meaning or purpose of life, attachment of the self to the unseen.

- **Classification of motives:** It is not easy to establish a classification of motives based on the behavior they produce due to the complexity of the relationship between motives and behavior:

- The same motive may lead to different types of behavior depending on the individual: the desire for social esteem may lead one person to appear in the field of social activity, another to write a story, a third to marry into a prestigious family, and a fourth to remain single. The need for security may push one person to accumulate wealth, another to join an association or club, and a third to withdraw from people.

- The same motive may lead to different types of behavior in the same individual depending on his view of the external situation: a child's desire to attract attention may lead him to rebellion and mischief at home but to obedience at school if he sees that rebellion there would not achieve his desire.

- The same behavior may result from different motives: killing may be driven by anger, fear, greed, or sexual motive; lying may result from a hidden feeling of inferiority, a desire for revenge, or loyalty to a friend to protect him from punishment.

- **Characteristics of motivation:** Motivation is characterized by several properties, summarized as follows:

- A motive may be a physical state (such as hunger or thirst) or a psychological state (such as the desire for excellence or a sense of duty).

- It may be temporary (such as hunger or anger) or relatively permanent (such as curiosity or social motive).

- It may be innate and inherited (such as hunger) or acquired (such as a sense of duty).

- A motive is both a driving and a directing force: it stimulates behavior towards a goal that satisfies it; if prevented from reaching the goal, the individual remains in a state of tension. In other words, a motive has two aspects: an internal driving aspect and an external aspect—the goal the behavior seeks to reach.

- The strength of the aroused motive is proportional to the energy it produces: a person who has been hungry for an entire day will inevitably strive hard to satisfy his need for food.

- The ability to change the course of the goal: an individual who continues to strive for a certain goal may take another path if he feels that the current path will not lead him to the goal.
- Many students seek to practice recreational sports during their free time.
- Only a small number of students are members of sports clubs practicing competitive sports with financial returns.
- Despite the state providing resources to develop sports in our country, the lack of monitoring and follow-up has often hindered progress.
- Periodic awareness campaigns about the physical, mental, and psychological health benefits of sports would enhance individuals' motivation to engage in sports activities.

Conclusion

Sport is a physical activity undertaken by an individual to improve physical fitness and develop social, mental and psychological skills. Sports practice is not limited by gender (male or female) or age—sports are for everyone. For this reason, many countries have allocated significant funds to achieve the benefits of sports for society. It is an investment in human capital, as athletes enjoy physical, mental and psychological health that enables them to fulfill their duties towards society, whether in work or in the family. Nations need healthy individuals to perform their tasks in times of peace and war. Therefore, we must unite to promote the sports sector in our country and ensure its leadership at the regional and global levels.

References

1. Abdel Khaleq, A. M. (2000). Fundamentals of psychology. Dar Al-Maarifa Al-Jami'iya.
2. Ahmed, M. Z. (1973). Educational psychology (1st ed.). Al-Nahda Al-Masriya Library.
3. Al-Ashoul, A. E. (1989). Developmental psychology (2nd ed.). Anglo-Egyptian Library.
4. Al-Khouli, A. A. (2001). Principles of physical and sports education: Introduction – history – philosophy (3rd ed.). Dar Al-Fikr Al-Arabi.
5. Al-Khouli, A. A., Anan, M. A. F., & Halloun, A. D. (1994). School physical education (3rd ed.). Dar Al-Fikr Al-Arabi.
6. El-Sayed, N. M., & Fahim, N. R. (1984). Teaching methods in physical education (1st ed.). Center for Book Publishing.
7. Ibrahim, H., & Farhat, L. (1998). Physical education and recreation for people with disabilities. Dar Al-Fikr.
8. Mahasna, I. M. (2006). Teaching physical education (1st ed.). Jarir Publishing and Distribution.
9. Mahmoud, I. W. (1981). Adolescence: Characteristics and problems. Dar Al-Maaref.
10. Murray, E. J. (1988). Motivation and emotion (A. A. Salama, Trans.; M. O. Najati, Review; 1st ed.). Dar Al-Shorouk.
11. Rateb, O. K. (1990). Motives for excellence in sports activities: Coach – player – educator. Dar Al-Fikr Al-Arabi.
12. Rateb, O. K., & Khalifa, I. A. R. (1999). Growth and motivation in guiding children's motor activity and school sports activities (1st ed.). Dar Al-Fikr Al-Arabi.
13. Reda, A. (1965). Arabic language text (1st ed.). Al-Hayat Library.
14. Talib, H., & Al-Baker, A. (2025). Psychological endurance and its relation with skill performance of some players in excellent soccer clubs. Journal of Physical Education, 37(1). [https://doi.org/10.37359/JOPE.V37\(1\)2025.2244](https://doi.org/10.37359/JOPE.V37(1)2025.2244)
15. Zaki, A. R. (1965). Arabic language text. Al-Hayat Library.

Received: 09.04.2025

Accepted: 26.07.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/65-76>

Mehriban İmanova
Nakhchivan State University
<https://orcid.org/0000-0003-2210-724X>
mehriban.i@ndu.edu.az

Application of Strategic Management Tools in Business Growth

Abstract

Strategic management tools are presently assets of value to organizations for engaging in sustainable business growth in the presence of a rapidly more complex and competitive world. The purpose of this study is to investigate the use of key strategic management tools—such as SWOT analysis, PESTLE analysis, Porter's Five Forces, the Balanced Scorecard, Value Chain Analysis and the Ansoff Matrix—to drive business growth through evidence-based decision-making, competitive advantage and long-term planning. The article highlights how the tools assist companies in identifying internal strengths and weaknesses, identifying external opportunities and threats, and linking strategic activities to organizational goals. Drawing from actual case studies, the article illustrates the impact of the tools in expanding market share, improving efficiency in operations, and encouraging innovation. Further, it describes how strategic tools guide executives in managing uncertainties, achieving optimal use of resources, and setting investment priorities. The abstract also mentions common implementation problems such as tool misuse, lack of expertise and change resistance within organizations. Furthermore, it discusses emerging trends such as the incorporation of artificial intelligence and data analytics into strategic frameworks that bring new levels of flexibility and insight. While strategic tools are not standalone solutions, when imbued within a vision and innovative business model, they are the drivers of growth and transformation. This paper ends with recommendations for how to leverage strategic tools in a way that maximizes resilience, scalability and competitiveness.

Keywords: *strategic management, business growth, SWOT analysis, PESTLE analysis, Porter's Five Forces, Balanced Scorecard, strategic planning, competitive advantage, decision-making tools*

Mehriban İmanova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0000-0003-2210-724X>
mehriban.i@ndu.edu.az

Biznesin inkişafında strateji idarəetmə vasitələrinin tətbiqi

Xülasə

Getdikcə rəqabətin gücləndiyi bir dünyada dayanıqlı biznesin inkişafının təmin edilməsində strateji idarəetmə alətləri şirkətlər üçün dəyərli aktivlər hesab olunur. Bu tədqiqatın məqsədi sübuta əsaslanan qərarların qəbulu, rəqabət üstünlüyü və uzunmüddətli planlaşdırma vasitəsilə biznesin böyüməsini sürətləndirmək üçün SWOT təhlili, PESTLE təhlili, Porterin Beş Qüvvəsi, Balanslaşdırılmış Hesab Kartı, Dəyər Zəncirinin Təhlili və Ansoff Matrisi kimi əsas strateji idarəetmə vasitələrinin istifadəsini araşdırmaqdır.

Elmi məqalədə şirkətlərin güclü və zəif tərəflərinin müəyyən edilməsində, xarici imkanların və təhlükələrin aşkarlanmasında, strateji fəaliyyətlərin korporativ məqsədlərlə əlaqələndirilməsində bu alətlərin rolu araşdırılır. Müxtəlif nümunələrdən istifadə edilərək strateji idarəetmə alətlərinin bazar payının genişləndirilməsinə, əməliyyat səmərəliliyinin artırılmasına və innovasiyaların idarə edilməsinə təsiri nümayiş etdirilir. Qeyri-müəyyənliyin idarə edilməsində, resurslardan optimal şəkildə

istifadə edilməsində və investisiyaların prioritetləşdirilməsində menecerlərə necə rəhbərlik etdiyi izah edilir.

Tədqiqat işində həmçinin idarəetmə alətlərindən sui-istifadə, təcrübəsizlik və dəyişikliklərə müqavimət kimi çətinliklər, eyni zamanda çeviklik, süni intellekt və məlumat analitikasının birləşdirilməsi kimi əhəmiyyətli tendensiyalar da müzakirə edilir. Strateji alətlər təkbaşına həllər olmasa da, vizyon və innovativ biznes modeli ilə birləşdirildikdə onlar inkişaf və transformasiyanın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilir. Elmi məqalə inkişafı, dayanıqlığı və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün strateji alətlərdən necə istifadə etmək barədə tövsiyələrlə yekunlaşır.

Açar sözlər: *strateji idarəetmə, biznesin böyüməsi, SWOT təhlili, PESTLE analizi, Porterin Beş Qüvvəsi, Balanslaşdırılmış Hesab Kartı, strateji planlaşdırma, rəqabət üstünlüyü, qərar qəbul vasitələri*

Introduction

Organizations in the modern global economy are faced with a series of challenges characterized by high-speed technological change, growing competition and shifting regulatory and consumer landscapes. To thrive under such uncertainty, organizations must adopt systematic and visionary approaches to strategic planning and implementation. Strategic management, as an aspect of organizational leadership, provides the tools and frameworks necessary to address complexity, allocate resources, and generate sustainable growth. At the core of strategic management is a range of analytical tools designed to facilitate strong internal and external analysis, encourage strategic alignment, and support evidence-based decision-making. Strategic management tools are precious commodities that assist organizations in strategy development, implementation, and evaluation. These tools encompass a wide variety of methodologies—such as SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats) analysis, PESTLE (Political, Economic, Social, Technological, Legal, and Environmental) analysis, Porter's Five Forces, the Balanced Scorecard, Value Chain Analysis, and the Ansoff Matrix—each of which has unique insights into different dimensions of organizational strategy. Proper utilization of these tools enables firms to establish strategic priorities, uncover opportunities for growth, manage environmental challenges, and create sustainable competitive advantage. Strategic management tools play an even more important role in business growth. Growth is not merely a question of increasing revenue or market share; it entails innovation, scalability of operations, diversification of markets, and streamlining of organizational processes. Strategic tools allow managers to predict market trends, study internal strengths, gauge risks, and develop practical growth strategies that align with long-term corporate objectives. Additionally, these tools provide a methodical way of transforming high-level strategic goals into measurable operational initiatives, ensuring consistency across all levels within the organization (Afonina, 2015). Greater than superficial familiarity, nonetheless, is required to properly implement strategic management tools. It takes a good understanding of the organizational setting, careful analytical thinking, and the capacity to place data into a wider strategic context. Its ill-thought-out or unbundled use—beyond integration into an overall process of strategic management—can lead to bad decisions, strategic misalignment, and forgone growth potential. Therefore, it is essential for organizations not only to select appropriate tools depending on their own needs but also acquire the strategic capabilities required to deploy them effectively.

Research

The aim of this paper is to perform a comprehensive analysis of the role of strategic management tools in facilitating business growth. It examines the theoretical and practical foundations of popular tools, analyzes their influence on planning and implementation of strategy, and presents case-based evidence of how they impact organizational performance. The research also addresses issues of implementing tools and quotes emerging trends such as the incorporation of artificial intelligence and data analytics into strategic management functions. Through this analysis, the paper contributes to further insight into how organizations can utilize strategic instruments to

generate innovation, foster competitiveness, and achieve sustainable development in a continuously evolving business world.

Overview of Strategic Management Tools

Strategic management tools are an integral part in formulating and executing successful organizational strategies. Strategic management tools are analytical frameworks that lead decision-makers through complex business challenges by offering structured approaches to assess internal competencies, external market trends, and strategic positions. If properly utilized, strategic management tools enable organizations to generate actionable intelligence, translate strategic intent into operational realities, and develop informed decision-making processes resulting in long-term business growth and competitiveness.

Most frequently utilized is the SWOT analysis, which enables a general evaluation of an organization's internal strengths and weaknesses, and external opportunities and threats. It is most effective at the preliminary stages of strategic planning, where it is employed as a diagnostic technique that directs the creation of strategic initiatives (Gurel & Tat, 2017). PESTLE analysis, on the other hand, enables macro-environmental scanning by systematically analyzing political, economic, social, technological, legal, and environmental factors. The tool supports anticipatory strategic thinking by aiding firms in acclimatizing to exogenous trends and cushioning against prospective disruptions (Yüksel, 2012).

Porter's Five Forces model offers an extensive framework for analyzing industry structure and competitive forces. Through the examination of the bargaining power of suppliers and buyers, the threats of new entry and substitution, and the intensity of rivalry, the tool enables firms to assess profit potential and formulate strategies for enhancing market positioning. The Balanced Scorecard, developed by Kaplan and Norton, is a performance management system that takes the strategic vision of an organization and converts it into a set of measurable outcomes in four main perspectives: financial performance, customer satisfaction, internal business processes, and learning and growth. It provides a way to connect strategic objectives to day-to-day activities, thereby ensuring that strategic initiatives are tracked and executed effectively (Kaplan & Norton, 1996).

The second key tool is the Value Chain Analysis, which focuses on value-creating activities for the customers in the company. By analyzing the primary and support activities, companies can identify areas for cost reduction, process improvement, and innovation. The tool is particularly relevant in streamlining operational efficiency and establishing competitive advantage founded on superior value delivery (Crain & Abraham, 2008). Ansoff Matrix is a growth strategy analysis tool that considers the growth strategies based on market penetration, market development, product development, and diversification. It assists organizations in selecting appropriate growth opportunities based on their risk appetite and strategic goals.

The BCG Matrix, also, is widely applied to evaluate a company's product portfolio on the dimensions of market growth and market share. It charts products in one of four quadrants—Stars, Cash Cows, Question Marks, and Dogs—enabling strategic resource allocation based on performance prospects (Mohajan, 2017). Collectively, they offer diverse perspectives and insights required for comprehensive strategic planning. They help organizations diagnose strategic issues, formulate responses to competitive threats, make internal processes more efficient, and align resources with long-term objectives. No individual tool can expect to capture the full richness of strategic decision-making, but a carefully selected array of these frameworks—applied with contextual wisdom and managerial judgment—can substantially enhance an organization's prospects for ongoing growth and resilience in a dynamic business environment.

Table 1. Strategic management tools.

Tool	Purpose	Application
SWOT Analysis	Identifies internal strengths and weaknesses, and external opportunities and threats.	Strategic planning, organizational assessment.
PESTEL Analysis	Analyzes macro-environmental factors: Political, Economic, Social, Technological, Environmental, and Legal.	Market analysis, risk assessment.
Porter's Five Forces	Evaluates industry structure and competitive intensity.	Industry analysis, strategic positioning.
Balanced Scorecard	Translates strategic objectives into performance metrics across four perspectives: Financial, Customer, Internal Processes, Learning & Growth.	Performance management, strategy implementation.
Ansoff Matrix	Identifies growth strategies based on product and market combinations: Market Penetration, Market Development, Product Development, Diversification.	Business expansion, market strategy formulation.
BCG Matrix	Analyzes product portfolio based on market share and growth rate; categorizes products into Stars, Cash Cows, Question Marks, and Dogs.	Resource allocation, portfolio management.
VRIO Framework	Evaluates resources and capabilities for competitive advantage based on Value, Rarity, Imitability, and Organization.	Internal analysis, strategic resource management.
Value Chain Analysis	Examines internal activities to identify value-adding processes.	Operational efficiency, process improvement.
Scenario Planning	Explores and prepares for multiple future scenarios.	Long-term planning, risk management.
OKR (Objectives and Key Results)	Sets and tracks measurable goals and outcomes.	Goal setting, performance tracking.

Source: (Berisha et al., 2017), (Miethlich, & Oldenburg, 2019), (Zierock, Blatz & Karcher, 2024)

All together, these tools enable organizations to make sound decisions, align resources effectively, and address complex business environments.

Strategic Decision-Making and Tools

Strategic decision-making is a cornerstone of effective organizational leadership, and it requires a systematic, fact-based process to manage complex business scenarios. The role of strategic management tools in this environment is to provide frameworks that guide executives and managers to make informed decisions, map their decisions to organizational objectives, and visualize the long-term implications of their decisions. They provide quantitative and qualitative data on various dimensions of business activity, ensuring that decision-makers are able to adopt a holistic approach to problems and opportunities present. The most significant way in which strategic tools influence decision-making is perhaps the establishment of clarity and organization in the face of ambiguity. SWOT analysis, for example, is central to allowing decision-makers to evaluate both external and internal determinants of business performance. It enables managers to identify key organizational strengths and weaknesses, and external opportunities and threats. By putting these factors into a systematic category, firms are able to make fully informed choices about where to invest, which markets to enter, and which strategic actions to take. For instance, an organization might choose to invest in R&D to leverage its technical strengths because of emerging opportunities in a growing

market. Similarly, Porter's Five Forces model helps decision-makers assess the competitive forces in an industry. Looking at the bargaining power of suppliers, buyers, and potential entrants, as well as the threat of substitutes, this tool provides valuable insights into industry attractiveness and the forces likely to erode profitability. This data can be used by decision-makers in order to determine strategic responses to competitive pressures, such as pursuing differentiation, reducing costs, or forming strategic alliances with the aim of gaining bargaining power. In industries with highly competitive rivalry, the analysis can lead to decisions that entrench brand equity, increase customer loyalty, or innovate the product line.

PESTLE analysis extends this strategic view by considering external factors that are often beyond the immediate control of the organization. By considering political, economic, social, technological, legal, and environmental influences, decision-makers can assess risks and opportunities likely to emerge from shifts in these areas (Perera, 2017). For example, government policy changes or technological advancement are likely to significantly impact industry dynamics. The firm can either invest in compliance with such pressures or restructure its operations based on emerging technological patterns, thus building immunity to external pressures. The other significant tool that facilitates decision-making is the Balanced Scorecard, which translates strategic objectives into operational goals in four critical perspectives - financial, customer, internal processes, and learning and growth. The tool allows decision-makers to make decisions that not only improve financial performance but also create customer satisfaction, process efficiency, and organizational learning. By monitoring performance along these axes, companies can continually adjust strategies and retain alignment to long-term goals.

Value Chain Analysis is also critical in decision-making since it helps organizations understand where they can create the most value in their operations. By analyzing each activity in the production or service delivery process, decision-makers are able to identify areas for cost-effectiveness, differentiation, and process improvement (Zamora, 2016). In industries where operational efficiency is critical, this tool can lead to decisions for process streamlining, reduction of waste, and quality improvement of products. Their involvement in the decision-making process enables organizations to look beyond guesswork or intuition. They offer fact-based assessment that compels decision-makers to make decisions that are not just in tune with present business realities but also with future business growth objectives. Strategic tools ensure that decisions are not made in isolation but as part of an overall, integrated strategy designed to add value, minimize risks, and position the organization for long-term success. By leveraging these tools effectively, decision-makers can enhance their organization's adaptability, competitiveness, and overall strategic coherence. By using tools like SWOT and PESTEL analyses, organizations can identify strengths, weaknesses, opportunities, and threats, providing a foundation for strategic planning.

Porter's Five Forces offers insight into industry competitiveness, and the Balanced Scorecard translates strategic goals into measurable performance metrics under various perspectives. The Ansoff Matrix and BCG Matrix guide growth strategy decisions and resource allocation decisions, respectively. Instruments such as the VRIO model and Value Chain Analysis gaze inward at processes and resources to identify areas of competitive advantage (Berisha et al., 2017). Scenario Planning prepares organizations for future challenges that might occur, and OKRs (Objectives and Key Results) facilitate goal setting and performance measurement. Collectively, these tools enable organizations to make knowledgeable decisions, distribute resources effectively, and manage complex business situations.

Impact on Business Growth

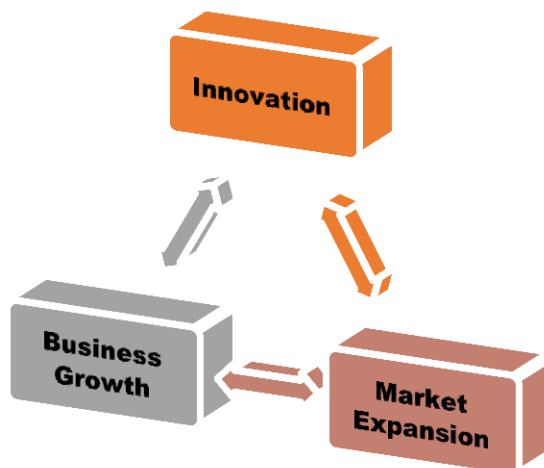
Strategic management tools play a critical role in business growth by offering organizations systematic methodologies to manage complex market forces, streamline internal processes, and match resources with long-term goals. Their use encourages proactive strategy development and implementation, allowing businesses to realize sustainable growth and sustain a competitive advantage in a rapidly changing business environment. One of the principal ways that strategic management tools facilitate business growth is by enhancing decision-making processes. SWOT analysis and PESTLE analysis are two such tools that offer integrated frameworks for the analysis

of internal capacity and external market trends. Systematic strength, weakness, opportunity, and threat analysis help organizations decide where they need to improve and make the most out of arising opportunities (Berisha et al., 2017). For instance, an organization can leverage its technological prowess to spur innovation and growth in new markets, which can generate growth. Similarly, by actualizing outside influences such as political, economic, social, technological, legal, and environmental factors, organizations can predict issues and adjust plans in line with them. Additionally, strategic instruments assist in optimizing resources so that investments are only in opportunities that possess maximum growth potential. The Balanced Scorecard, for example, translates strategic goals into measurable outcomes from a financial, customer, internal process, and learning and growth perspective. The integrated approach enables businesses to monitor performance, identify areas of underperformance, and make informed decisions to optimize the utilization of resources. By aligning resources with strategic intent, businesses are able to enhance operational efficiency and fuel growth. Besides, strategic management instruments are crucial in promoting innovation and adaptability, which are major drivers of business growth. The Ansoff Matrix provides a platform for the examination of opportunities for growth through market penetration, market development, product development, and diversification strategies. By examining these options, organizations can identify the most suitable channels for growth and innovation. Further, such tools as the Business Model Canvas present a visual picture of the most key business components, facilitating identification of new value propositions and business models that will facilitate growth.

The impact of strategic management tools to business growth also expresses itself in terms of enhancing competitive advantage. Porter's Five Forces model assists companies in analyzing industry competitiveness based on forces such as buyers' and suppliers' bargaining power, threat of new entrants, threat of substitutes, and rivalry among existing competitors. Armed with this understanding of forces, firms can formulate strategies to counter threats as well as capitalize on opportunities, thereby strengthening their market position and triggering growth. Empirical studies have already demonstrated the direct impact of strategic management on performance in business. For example, studies conducted in small and medium-sized enterprises show that strategic management practices have a significant impact on competitiveness, operational efficiency, financial performance, and market size. This identifies the importance of strategic tools as drivers of business growth, particularly in resource-limited settings.

In conclusion, the application of strategic management tools offers organizations the frameworks to address complex business environments, make sound decisions, and allocate resources towards development. Through enhanced decision-making, optimal resource utilization, innovation, and competitive edge, these tools become the engines of sustainable business growth and long-term success

Figure 1: Leveraging Strategic Tools for Business Expansion.

Explanation

Strategic planning lies at the heart of business growth in that it provides a rational framework to decision-making and the use of resources. By articulating goals and aligning organizational activities, strategic planning enables companies to seize market opportunities, rationalize operations, and become competitive. Strategic planning encourages innovation, improves performance measurement, and supports sustainable development, all of which lead to greater profitability and long-term success.

Challenges in Implementing Strategic Tools

While strategic management tools offer tremendous benefits in guiding organizations towards development and success, their implementation is usually hindered by several challenges. These challenges may bar the translation of strategic plans into concrete results, thereby affecting organizational performance and development (Atoevna, 2025).

1. Resistance to Change

Resistance to change and organizational inertia are significant barriers to effective implementation of strategic tools. Managers and workers accustomed to old ways of doing things can perceive new strategic efforts as a challenge to their routine or job security. This pushback may be in the form of resistance to implementing new methodologies, skepticism of the tools' effectiveness, or outright opposition to change. This resistance can be addressed by effective change management strategies like proper communication of the benefits of the new tools, employee involvement in the implementation process, and adequate training and support to facilitate the transition.

2. Lack of Alignment and Buy-In

Strategic tools must be implemented with alignment between the organizational strategic objectives and application of the tools. Inadequate resources can lead to non-use or misapplication of the tools. Moreover, with no buy-in from key stakeholders, including the top management and employees, the application of strategic tools to implement is likely to fail. It is critical that all parts of the firm understand the end and benefits of the tools and are committed to using them as a means of implementing successfully.

3. Inadequate Resources

Effective implementation of strategic management tools is often resource-intensive in terms of time, financial investments, and human resources. Organizations may be under the constraint of resources in these areas, which hinder their efficacy in using the tools. Small and medium-sized enterprises (SMEs) are, for instance, constrained by insufficient financial resources to fund sophisticated strategic tools or human resources to manage their implementation. In order to combat this challenge, organizations can concentrate on employing tools that yield the best return on investment and account for cost-saving options appropriate for their capabilities.

4. Lack of Data and Analytical Capabilities

Strategic tools are often founded on solid and quality data to provide insightful results. Companies with poor data gathering and analyzing systems may fail to maximize these tools. Garbage in always means garbage out: poor data can lead to poor analyses, bad strategies, and finally, bad decision-making. To avoid this issue, companies must spend money on data management systems, develop a data-driven culture, and equip workers with the right skills for data analyzing and interpreting to the fullest.

5. Over-Dependence on Tools and Complexity

Strategic tools have the potential to be highly thought-provoking, but being over-dependent upon them can lead to a mechanical strategy development and execution process. Organizations may be so focused on employing specific tools that they disregard the broader strategic environment, for example, the organization's unique culture, the forces of the market, and the competitive conditions. Additionally, the complexity of some strategic tools may be staggering to users and lead to their misapplication or abandonment. To prevent this, organizations should incorporate strategic tools into an overarching strategic framework, so that they reinforce and enhance critical thinking and contextual understanding, and not replace them.

6. Poor Communication and Implementation

Insufficient coordination and communication can hinder proper use of strategic tools. If the value and purpose of the tools are not effectively communicated to all those impacted, or coordination in their use is absent, then the tools will not be utilized to their fullest capacity. Effective communication channels must be established, training must be provided, and there must be a coordinated approach in using the tools within the organization.

Table 2. Problems hindering the implementation of strategy tools.

Challenge	Description
Resistance to Change	Employees may resist new strategies due to fear of the unknown or comfort with existing processes.
Lack of Clear Vision	Absence of a well-defined strategic direction can lead to confusion and misalignment.
Inadequate Resources	Limited financial, human, or technological resources can hinder effective implementation.
Poor Communication	Ineffective communication can result in misunderstandings and lack of stakeholder buy-in.
Ineffective Leadership	Lack of strong leadership can impede decision-making and strategic alignment.
Siloed Departments	Departments operating in isolation can lead to fragmented efforts and inefficiencies.
Insufficient Data	Lack of accurate and timely data can compromise strategic decision-making.
Lack of Accountability	Without clear accountability, strategic initiatives may lack ownership and direction.

Source: Brinkschröder, 2014.

Explanation

The implementation of strategic tools within an organization typically has many challenges that can interfere with success. Resistance to change, the most common challenge, sees employees resist new methodologies or procedures being introduced. Unclear vision can result in mismatched objectives and loss of direction for members of a team. Inadequate resources in terms of financial, human, or technological could limit the possibility of successful strategy implementation. Poor communication can lead to miscommunication and low stakeholder engagement (Brinkschröder, 2014). Ineffective leadership can then exacerbate these by being unable to direct and inspire. Siloed departments will operate independently, leading to fragmented efforts and reducing efficiency overall. Additionally, poor data can hinder informed decision-making, and lack of accountability can result in strategic efforts that have no one to claim or see through. Addressing these challenges requires concerted effort to establish a culture of openness, ensure resource availability, enhance communication, and establish clear leadership and accountability systems

Future Trends in Strategic Management

The future of strategic management in 2025 is undergoing a radical shift, spearheaded by technological advancements, shifting consumer behavior, and growing focus on sustainability (Hitt, Boyd, & Li, 2004). Organizations need to react to these emerging trends in order to remain competitive and maintain long-term success.

1. Integration of Artificial Intelligence in Strategic Decision-Making

Artificial Intelligence (AI) is also transitioning from an adjunct tool to becoming an integral aspect of strategic decision-making. Analytics through AI provide organizations with the ability to assimilate large data sets, observe trends, and generate predictive analyses that inform strategic

decisions. It makes decision processes more responsive and intelligent, facilitating enhanced responsiveness toward market dynamics and consumer patterns.

2. Emphasis on Sustainability and ESG Initiatives

Environmental, Social, and Governance (ESG) factors are becoming more influential in strategic planning. Regulators, investors, and consumers are all placing greater pressures on sustainability, and companies are starting to embed ESG in their core strategy. Companies which proactively adopt sustainable strategies not only mitigate risk but also ride the waves of innovation and market differentiation.

3. Adopting Agile Strategic Planning

Traditional long-range strategic planning is giving way to more flexible and adaptive methods. Agile strategic planning involves setting short-term goals, tracking performance on a regular basis, and developing incremental adjustments based on input data and real-time feedback. The strategy assists organizations in responding quickly to dynamics in the business environment and in adapting strategies in sync with evolving market conditions.

4. Customization of Customer Experience

With growing customer expectations, offering personalized experiences is now a business imperative. Companies are employing data analytics and artificial intelligence to learn about the exact preferences of the customer and fine-tune the products, services, and experiences accordingly. The personalized attention forges more intense customer connections, enhances satisfaction, and engenders loyalty, eventually translating to sustainable business expansion.

5. Rise of Hybrid and Flexible Work Models

The shift towards remote and hybrid work patterns is affecting organizational architectures and strategic planning. Organizations are adopting flexible work patterns that are respectful of different employee needs and preferences, enabling a more inclusive and productive work environment. Strategic management must be able to change to maintain these new work paradigms, aligning with organizational goals and ensuring operational efficiency.

6. Strategic Workforce Management and Talent Development

Attraction, retention, and growth of top-notch talent remain one of the foremost priorities for companies. Strategic workforce planning entails alignment of human capital to organizational objectives, building learning culture, and possessing leadership development programs. Investing in the staff can result in enhanced innovation, flexibility, and overall performance.

7. Use of Advanced Technologies in Operations

The use of advanced technologies such as the Internet of Things (IoT), blockchain, and robotics is revolutionizing operating models. These technologies enable organizations to optimize supply chains, promote transparency, and boost efficiency. Strategic management ought to incorporate adopting and integrating such technologies to enhance innovation and maintain a competitive edge.

8. Encouraging Strategic Partnerships and Alliances

Collaborations and partnerships are increasingly essential to the attainment of strategic goals. Organizations are making alliances for resource sharing, access to new markets, and leveraging complementary capabilities. Effective management of these collaborations requires clear communication, shared trust, and strategic goal synchronizing to enhance long-term success.

9. Better Risk Management and Resilience Planning

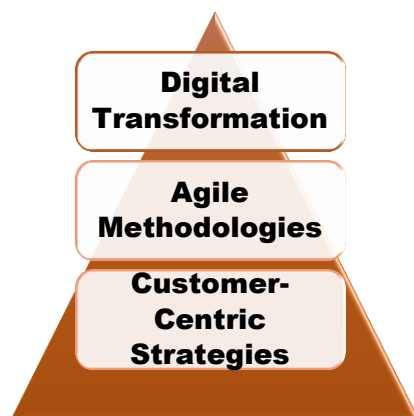
In the current risky world, effective risk management and resilience planning are an inherent component of strategic management. Organizations are developing comprehensive risk identification, assessment, and mitigation frameworks to ensure business resilience and adaptability in the face of disruptions. By becoming proactive, organizations can manage uncertainties more effectively and sustain growth.

10. Focus on Ethical Leadership and Governance

Ethical leadership and governance come under building credibility and trust among stakeholders. Organisations are increasingly looking at being transparent, being accountable, and making ethical decisions in their strategic planning. As a result of a culture of integrity, firms can establish reputation and achieve sustainable long-term viability.

Figure 2: Emerging Trends in Strategic Management.

Explanation

The future of strategic management is being shaped by rapid technological innovation, shifting societal demands, and a dynamic global business environment. Organizations are increasingly adopting AI and digital technologies to inform decision-making and operational efficiency. Emphasis on sustainability and ESG considerations is causing companies to adopt responsible and transparent business practices. Agile methodologies are enabling organizations to manage change effectively, and data-driven methods are enabling more precise decision-making. Rising use of work-from-home and hybrid working habits necessitate innovative strategies of collaboration and employee mobilization. Greater necessity for greater focus on cybersecurity and risk mitigation in organizational resource protection is also being felt. With such trends' adoption, organizations can realize innovation, enhance resilience and maintain a competitive edge in a dynamic setting.

Conclusion

Strategic management is the pillar of organizational achievement, as it provides a logical approach to managing the complexities of the modern-day business environment. By matching internal strengths with external opportunities, organizations can achieve long-term survival, competitive edge and sustainable growth. The process of strategic management entails several critical steps: strategy formulation, environmental scanning, strategy implementation and evaluation and control. Each stage requires close attention to detail and an improvement mindset. Environmental scanning involves a review of internal and external conditions that can influence the organization. These include reviewing strengths, weaknesses, opportunities, and threats (SWOT analysis), being aware of market trends, what competitors are up to, and regulatory changes. Such thorough analysis enables organizations to identify strategic opportunities and potential threats. Strategy development translates lessons learned from environmental scanning into actionable plans. This step involves specifying definite objectives, defining the mission and vision of the organization, and determining the best course of action to yield desired outcomes. Strategic options are weighed against such factors as feasibility, alignment with organizational goals, and competitive advantage potential. The chosen strategy becomes a roadmap for the organization, guiding decision-making and resource allocation. In order to implement the chosen strategy, effective coordination and implementation on all organizational levels are required. This phase involves aligning organizational processes, culture, and structure with strategic objectives. Assigning resources, building capabilities, and establishing performance measures to monitor progress are also needed. Successful implementation relies on leadership, communication, and the active involvement of all stakeholders in the strategic vision. Controlling and monitoring are ongoing processes that maintain the firm on the proper path toward accomplishing its strategic objectives. Throughout this phase, performance is verified, real outcomes versus planned objectives compared, and strategy or operation changes as need be. Continuous assessment assists companies to respond preemptively to

variations in the environment and remain committed to long-term objectives. The role of strategic management is not merely to guarantee operational effectiveness; it instils a proactive culture within an organisation that anticipates change and embraces innovation. In the times of rapid technological shifts, industries globalising, and shifting consumer preferences, organisations must be adaptable and nimble. Strategic management facilitates that adaptability, providing organisations with the flexibility to change direction when necessary and capitalise on new opportunities as they arise. Besides, strategic management enhances decision-making by providing a systematic approach to problem-solving. Strategic management encourages data-based analysis, careful consideration, and informed judgment, thereby reducing uncertainty and enhancing the chances of successful outcomes. By building the strategic thinking culture, organizations empower employees at all levels to contribute to organizational goal achievement.

In short, strategic management is not only the responsibility of senior executives but the collective effort of all members in the organization. Its principles and practices permeate all organizational activity, ranging from setting direction to plan implementation and performance measurement. Organizations that employ strategic management are best positioned to navigate the complexity of the modern business environment, achieve their objectives and realize long-term prosperity.

References

1. Afonina, A. (2015). Strategic management tools and techniques and organizational performance: Findings from the Czech Republic. *Journal of Competitiveness*, 7(3), 19–36.
2. Atoevna, T. S. (2025). Leveraging strategic management tools for sustainable competitive advantage: evolving practices and practical implications. *Studying the progress of science and its shortcomings*, 1(5), 212-219.
3. Berisha Qehaja, A., Kutlllovci, E., & Shiroka Pula, J. (2017). Strategic management tools and techniques: A comparative analysis of empirical studies. *Croatian Economic Survey*, 19(1), 67-99.
4. Berisha Qehaja, A., Kutlllovci, E., & Shiroka Pula, J. (2017). Strategic management tools and techniques usage: A qualitative review. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65(2).
5. Brinkschröder, N. (2014). *Strategy implementation: Key factors, challenges and solutions* (Bachelor's thesis, University of Twente).
6. Chesula, O. W., & Kiriinya, S. N. (2018). Competitiveness in the telecommunication sector in Kenya using Porter's five forces model. *International Journal of Research in Finance and Marketing (IJRFM)*, 8(7), 1-10.
7. Crain, D. W., & Abraham, S. (2008). Using value-chain analysis to discover customers' strategic needs. *Strategy & Leadership*, 36(4), 29-39.
8. Grundy, T. (2006). Rethinking and reinventing Michael Porter's five forces model. *Strategic Change*, 15(5), 213-229.
9. Hitt, M. A., Boyd, B. K., & Li, D. (2004). The state of strategic management research and a vision of the future. In *Research methodology in strategy and management*, Vol. 1, 1-31. Emerald Group Publishing Limited.
10. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). *The Balanced Scorecard: Translating strategy into action*. Harvard Business Press.
11. Miethlich, B., & Oldenburg, A. G. (2019). The employment of persons with disabilities as a strategic asset: A resource-based-view using the value-rarity-imitability-organization (VRIO) framework. *Journal of Eastern Europe Research in Business and Economics*, 1, 1-13.
12. Nosike, R. D. C. J., Ojobor, O. S. N., & Nwosu, C. K. (2024). International business expansion strategies. *ESTAGA Journal of Philosophy, Arts and Humanities*, 1(1).
13. Perera, R. (2017). *The PESTLE analysis*, Vol. 54. Avissawella, Sri Lanka: Nerdynaut.

14. Zamora, E. A. (2016). Value chain analysis: A brief review. *Asian Journal of Innovation and Policy*, 5(2), 116-128.
15. Zierock, B., Blatz, M., & Karcher, K. (2024). Team-Centric Innovation: The role of objectives and key results (OKRs) in managing complex and challenging projects. In *Proceedings of the 15th International Conference on Applied Human Factors and Ergonomics (AHFE 2024)*.

Received: 15.05.2025

Accepted: 12.08.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/77-91>

Fateh Belkacem Ouled Haddar

University of Ghardaia

<https://orcid.org/0009-0009-6630-3366>

ouledhaddar.f@univ-ghardaia.edu.dz

Kamel Aouissi

University of Ghardaia

<https://orcid.org/0000-0002-7740-1035>

aouissi.kamel@univ-ghardaia.edu.dz

The University as a Socio-Cultural Catalyst for Entrepreneurial Mindsets: A Field Study at Ghardaia University (Algeria)

Abstract

This study examines the role of the university as a socio-cultural institution in fostering an entrepreneurial culture among students, with a particular focus on Ghardaia University in Algeria a region rich in cultural heritage and educational traditions. The research explores how the academic environment, rooted in local educational values, along with entrepreneurial education and institutional support, influences students' entrepreneurial mindsets. Adopting a quantitative approach, data was gathered from a representative sample using structured questionnaires. Findings reveal that university entrepreneurship centers, culturally adapted learning strategies and supportive institutional frameworks significantly shape students' aspirations toward innovation and self-employment. The study concludes with policy recommendations to enhance entrepreneurial education through a culturally grounded and socially responsive approach in Algerian higher education.

Keywords: *entrepreneurial culture, university, higher education, innovation, cultural context*

Fateh Belkacem Ouled Haddar

Ghardaia Universiteti

<https://orcid.org/0009-0009-6630-3366>

ouledhaddar.f@univ-ghardaia.edu.dz

Kamel Aouissi

Ghardaia Universiteti

<https://orcid.org/0000-0002-7740-1035>

aouissi.kamel@univ-ghardaia.edu.dz

Universitetin sahibkarlıq düşüncə tərzlərinin formalaşmasında sosial-mədəni katalizator rolunda: Əlcəzairin Qərdəyə Universitetində sahə araşdırması

Xülasə

Bu araşdırma universitetin sosial-mədəni institut olaraq tələbələr arasında sahibkarlıq mədəniyyətinin formalaşdırılmasındakı rolunu araşdırır. Xüsusilə, zəngin mədəni irsə və təhsil ənənələrinə malik olan Əlcəzairin Qərdəyə Universiteti nümunəsində tədqiqat aparılmışdır. Təhsil mühiti, yerli təhsil dəyərləri ilə köklənmiş akademik mühit və institusional dəstək strukturlarının tələbələrin sahibkarlıq düşüncəsi və niyyətlərinə təsir etdiyi araşdırılmışdır. Kvantitativ metodologiya əsasında strukturlu sorğular vasitəsilə təmsilçi tələbə nümunəsindən verilənlər toplanmışdır. Əldə edilən nəticələr göstərir ki, universitet sahibkarlıq mərkəzləri, mədəni kontekstə uyğunlaşdırılmış öyrənmə strategiyaları və dəstəkləyici institusional siyasətlər tələbələrin innovasiya və özünü işlə təmin etmə arzularına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Tədqiqat, Əlcəzair ali təhsil sistemində mədəni uyğunluq

və ictimai cavabdehlik əsasında sahibkarlıq təhsilinin gücləndirilməsi istiqamətində strategiya tövsiyələri ilə yekunlaşır.

Açar sözlər: *sahibkarlıq mədəniyyəti, universitet, ali təhsil, innovasiya, mədəni kontekst*

Introduction

The university is regarded as one of the most important institutions in the state, relying on the output of its students in diverse fields of study to drive development across all economic, social and even cultural levels. Indeed, this has created a significant challenge, pushing universities to continually strive for the advancement of their work and functions, moving away from traditional activities such as teaching or academic education, and even analyzing a wide range of societal issues. Instead, they have evolved their performance to be more open to the socioeconomic environment, with the goal of contributing to society's progress and meeting its economic, social, and even cultural demands through the teaching of university students who contribute to the finding of solutions for their communities.

With the increasing numbers of unemployment among youth, including graduates from educational institutions in general and universities in particular, and in the face of the state's limited capacity in various public and private sectors to absorb the massive numbers of young graduates, many countries, similar to European and developed countries, have sought to formulate new approaches in their educational and training systems. These approaches aim to create innovative methods that capture the interests of young students, develop their inclinations, and guide them toward the option of self-employment achieved through the creation of private projects as an alternative to paid work in public and private institutions. Furthermore, the large number of Algerian university students graduating each year in numerous disciplines may place a huge strain on the job market, which has grown unable to absorb this youthful potential. Faced with this difficult socio-economic scenario, it became critical for the Algerian government to find a solution by supporting efforts from skilled and qualified individuals to establish small projects that may contribute to the economic and social growth of society.

Within this context, the university has played a major role in qualifying students and developing their entrepreneurial culture, and providing them with the characteristics of the creative contractor that would push them to entrepreneurial work and innovate special projects that would benefit them and their society and ensure the sustainable development of their country. It is important to note that any discussion about promoting entrepreneurial culture among university students cannot be separated from the broader context of the university's ability to adapt to technological transformations. The COVID-19 pandemic revealed significant weaknesses in the digital and pedagogical infrastructure of Algerian universities. A field study conducted at Ghardaia University highlighted that both faculty members and students still heavily rely on traditional teaching methods, despite having access to some digital tools and platforms. This situation presents a substantial obstacle to the creation of a university environment that fosters innovation and entrepreneurship. Indeed, a digitally underprepared academic setting may hinder students from experimenting with ideas, developing projects, and acquiring the practical skills necessary for entrepreneurial success (Aouissi, 2024).

Research

Recognizing the importance of this role, international universities have adapted and developed their teaching programs, incorporating specific measures that emphasize the explanation and promotion of entrepreneurship. Consequently, they have shifted from a traditional academic focus to a crucial objective of nurturing entrepreneurial students capable of executing real-world projects and contributing to the development of their nation. This accomplishment has proven elusive for many developing countries, and Arab universities continue to face challenges in achieving it to this day.

Recent global research has increasingly emphasized the transformative role of universities in developing entrepreneurial mindsets and skills among students, positioning higher education

institutions as key drivers of innovation and socioeconomic development (Sieger et al., 2021; Ratten, 2020). The concept of the “entrepreneurial university” has gained significant attention in the international literature, highlighting the necessity for universities to go beyond traditional educational models and actively cultivate an environment that supports creativity, risk-taking, and the practical application of knowledge (Al-Omouh, Orero-Blat, & Ribeiro-Soriano, 2020). Despite this growing trend, there is still a lack of empirical research addressing how Algerian universities—particularly those outside major urban centers—contribute to the promotion of entrepreneurial culture and support students in launching their own ventures. Therefore, this study seeks to fill this research gap by examining the specific mechanisms and challenges involved in fostering an entrepreneurial culture at Ghardaia University

This field study aims to determine the extent of the Algerian university's contribution to fostering entrepreneurial culture among university students, through

The main research question addressed in this study is:

Does the university environment play a role in equipping university students with an entrepreneurial culture?

To further clarify and structure the research, the following sub-questions have been formulated:

- **Does university education play a role in enhancing the components of entrepreneurial culture among students?**

- **Has the Entrepreneurship Center contributed to consolidating the entrepreneurial culture among university students at the University of Ghardaia?**

These questions are grounded in contemporary literature that emphasizes the pivotal role of higher education institutions and dedicated entrepreneurship centers in shaping students' entrepreneurial attitudes and behaviors (Sieger et al., 2021; Ratten, 2020)

Based on these research questions and supported by previous findings, the study posits the following hypotheses:

Main Hypothesis:

- The university environment contributes through effective methods to disseminating entrepreneurial culture among students at the University of Ghardaia.

Sub-hypotheses:

- The greater the emphasis placed on entrepreneurship in university education, the higher the level of entrepreneurial culture among university students.

- The Entrepreneurship Center at the University of Ghardaia plays a significant role in instilling entrepreneurial culture in students.

This approach ensures that the research is both theoretically grounded and empirically testable, providing a clear framework for data collection and analysis.

1. Chronology of Entrepreneurship Education at the University:

The teaching of entrepreneurship as a subject in university courses has passed through several significant historical milestones." Entrepreneurship education at the university level dates back to 1947 when Myles Mace taught the first entrepreneurship course at Harvard University's Business School (HBS). This course piqued the interest and admiration of 188 second-year master's degree students out of a total of 600. Despite the instructor's initial skepticism regarding its academic effectiveness, it became enormously popular (Bouslikhane, 2011). And with the beginning of the 1970s, business schools offering entrepreneurship courses witnessed a radical transformation. Sixteen universities started offering this course, and this new course coincided with the emergence of magazines focusing on entrepreneurial studies, such as 'In-Business In-Entrepreneur.' As a result, the concept of the term 'entrepreneur' shifted from notions of greed, exploitation, selfishness, and disloyalty to creativity, innovation, and profitability (Zidan, 2003).

However, starting from the mid-1980s, entrepreneurship education and academic programs began to rapidly evolve and prosper. The number of universities offering entrepreneurship courses increased to more than 250 universities, with entrepreneurship becoming a genuine and effective academic field within the university environment until the end of the 1980s (Bouslikhane, 2011). With global developments and the changes witnessed in the world, the number of universities and

colleges offering entrepreneurship courses increased to 400 by the year 1995. Entrepreneurship has not remained in its traditional form; instead, its goals, roles, and teaching methods have diversified in universities and even private institutions. In the latter years of the twenty-first century, there has been a growing number of universities that recognized the necessity of teaching entrepreneurship as a core subject. There are more than 1600 American universities with various academic levels where over 2200 entrepreneurship courses are taught, along with more than 100 specialized entrepreneurship centers in the United States (Zidan, 2003).

2. The Importance of the University in Establishing an Entrepreneurial Culture for University Students.

The university has today assumed a significant social responsibility towards its community. It has become imperative for it to strive to instill entrepreneurship values in its affiliated students. With various mechanisms at its disposal, the university can achieve a high percentage of qualified and creative students capable of undertaking significant projects for the development of their society. Teaching entrepreneurship and imparting it to students can bring prosperity and stability to the community. Among the characteristics of this importance, we may mention the following:

- Entrepreneurial education solidifies students' self-confidence and supports their desire and ability to establish their own projects.
- This type of education trains students on how to create a business plan and properly plan for human and administrative resources in general.
- The importance of entrepreneurial education lies in the development of students' human characteristics and skills that shape their personalities and leadership thinking, such as creativity, initiative, risk-taking, independence, self-confidence, leadership, and team spirit.
- It increases students' awareness of harnessing their hidden abilities and investing them effectively in their future projects.
- It involves conducting applied scientific research and providing counseling and guidance services to university students (Al-Hammali & Al-Arabi, 2016).
- Entrepreneurial education equips employees in established institutions with rare and innovative skills that enable them to achieve a significantly higher sales growth rate than their counterparts.
- Entrepreneurial education leads to an increased likelihood of graduates having ideas for high-tech business projects that contribute to building a knowledge-based society and reducing unemployment.
- Entrepreneurial education generates numerous opportunities related to knowledge-based technological advancements. Arizona State University has emphasized that entrepreneurial education at the university has added value to the community, as evidenced by the increased number of student-led projects that serve their communities and contribute to overcoming unemployment. Most of these projects fall under the category of knowledge-based initiatives, which has contributed to the building and development of the knowledge society (Adel Eid, 2014).

3. Concepts of the Study

A clear understanding of key concepts is crucial to frame the scope and direction of this study. The following definitions reflect both international scholarship and the context of Algerian higher education.

3.1. Entrepreneurship:

Entrepreneurship is broadly defined as the process of creating innovative economic organizations to achieve profit or growth, often under conditions of uncertainty and risk (Dollinger, 2008) emphasizes that entrepreneurship involves the creation of economic and social wealth in situations characterized by uncertainty and risk, where individuals with a propensity for change, initiative, and risk-taking play a central role (Fayolle, 2003).

3.2. Entrepreneurial Culture:

Entrepreneurial culture refers to a set of consciously guided values, beliefs, and knowledge that inform the behavior of individuals and institutions regarding project creation and development (Ruel, 2007). It encompasses the practical principles and attitudes embraced by entrepreneurs to

achieve economic goals, overcome challenges, and contribute to community development (Boufalta & Azizi, 2019).

3.3. Business Incubators:

Business incubators are specialized institutions or units designed to accelerate the growth and success of innovative ideas and entrepreneurial projects by providing essential resources, such as workspace, funding, training, services, and networking opportunities. They play a vital role in supporting small business creation under professional guidance (Al-Hammali & Al-Arabi, 2016).

3.4. Entrepreneurship Center:

An Entrepreneurship Center is a university-based entity dedicated to training, motivating, and supporting students and researchers in establishing small enterprises. In Algeria, the first such center was established at the University of Mentouri, Constantine, in 2007, following the initial European model at the University of Grenoble, France, in 2003 (Houari & Abidi, 2016).

3.5. Entrepreneurial Education:

Entrepreneurial education focuses on fostering entrepreneurial mindsets and cultures, promoting innovation, problem-solving, active citizenship, and self-confidence among individuals. Its ultimate aim is to prepare young people to become innovators and active participants in the labor market (Masr, 2010).

4. Methodological Framework and Field Study

4.1. Limits of the Field Study

4.1.1. Spatial Scope:

This study was conducted within selected departments at the University of Ghardaia, including Sociology, Psychology, Media and Communication, Management and Economics, and Technological Sciences.

4.1.2. Temporal Scope:

The data collection took place from May 2, 2024, to May 11, 2024, providing a representative snapshot of student perspectives during this period.

4.1.3. Human Scope:

The human scope of the study included students from the five aforementioned disciplines. Out of approximately 700 students in the target population, 150 questionnaires were distributed, and 111 completed questionnaires were returned and included in the analysis. This sample represents over 15% of the total student population.

4.2. Study Instrument

A structured questionnaire was utilized as the primary data collection tool. The questionnaire consisted of two main sections:

- **A) Personal Data:** Addressed in the first section.

- **B) General Data:** Addressed in the second, third, and fourth sections:

- **Section 2:** Entrepreneurship education and fostering entrepreneurial intentions (questions 5–13).
- **Section 3:** University environment and support for entrepreneurial culture (questions 14–22).
- **Section 4:** Entrepreneurial culture among university students (questions 23–34).

4.3. Study Methodology and Sample

To address the research objectives, a descriptive methodology was employed, focusing on examining correlations between variables. Statistical analyses were conducted using descriptive statistics tools and the Statistical Package for Social Sciences (SPSS), version 22. Of the 150 questionnaires distributed, 111 valid responses were obtained and analyzed, representing a robust sample of more than 15% of the target population.

4.4. Ethical Considerations

All participants were informed about the objectives of the study, and their participation was entirely voluntary. The confidentiality and anonymity of all responses were strictly maintained, and no identifying information was collected at any stage of the research. The study adhered to the ethical guidelines and standards for social research.

5. Sample Characteristics

The analysis of the research sample revealed several demographic and academic characteristics, summarized as follows:

- **Gender:**

Female students constituted the majority of the sample, representing 77.5%, while male students accounted for 22.5%.

- **Age:**

The largest age group was between 18 and 23 years, comprising 71.2% of the respondents. Students aged 24 to 29 years represented 15.3% of the sample, those aged 30 to 35 years accounted for 6.3%, and participants above 35 years constituted 7.2%.

- **Academic Specialization:**

The distribution across academic specializations was as follows: Economics (33.3%), Media and Communication (29.7%), Psychology (18%), Sociology (11.7%), and Technological Sciences (7.2%).

These characteristics provide a representative overview of the participants involved in the field study and reflect the diversity of the student population at the University of Ghardaia.

6. Analysis of Field Study Results:

6.1 Entrepreneurial Education and its Impact on Fostering an Entrepreneurial Culture among University Students.

In this section, we will present the most important tables that illustrate the significance of entrepreneurial education received by students in their academic journey and its importance in shaping an entrepreneurial culture that makes them more proactive towards successful projects. Among these indicators are the following:

Table 01: Illustrates the extent of the contribution of entrepreneurial university education received by students to personal project adoption as opposed to employment.

University Training	Yes		No		Total	
Project adoption	Freq	%	Freq	%	Freq	%
Yes	36	90%	52	73.2%	88	79.3%
No	4	10%	19	26.8%	23	20.7%
Total	40	100%	71	100%	111	100%

Source: A field study conducted by researcher Aouissi Kamel using the spss v 22

This table discusses the relationship between university education that students receive, including entrepreneurship as a significant subject and its impact on their future in fostering the idea of starting a new project instead of waiting for a job, whether in the public or private sector. The table shows that 90% of students who stated that university education provided them with knowledge and skills in entrepreneurship aspire to start their own project. This percentage decreases to 73.2% for those who believe that their university education in entrepreneurship was insufficient or absent altogether. Additionally, 26.8% of students who do not find university education in entrepreneurship useful for their academic journey do not wish at all to start an entrepreneurial project and prefer seeking employment, despite the limited job opportunities in the country.

Table 01 illustrates the relationship between exposure to entrepreneurial university education and students' inclination to adopt personal projects instead of seeking traditional employment. The data indicate that among students who reported receiving adequate university training in entrepreneurship, 90% expressed a desire to start their own project. In contrast, this percentage drops to 73.2% among those who considered their university training in entrepreneurship

insufficient or lacking. Furthermore, 26.8% of the latter group preferred to pursue employment opportunities, while only 10% of students with sufficient entrepreneurial training shared this preference.

These findings suggest a significant association between the quality and presence of entrepreneurship education at the university level and students' entrepreneurial intentions. This observation is consistent with global research indicating that targeted entrepreneurial education and training can positively influence students' aspirations for self-employment and innovation (Sieger et al., 2021; Ratten, 2020).

While a formal statistical test (such as the Chi-square test) could further establish the strength of this association, the descriptive evidence presented here underscores the importance of integrating effective entrepreneurial education within university curricula. It highlights the potential for such training to produce future pioneers in innovation and economic development, contributing to the advancement of the knowledge society.

Based on these results, it is recommended that universities invest in specialized entrepreneurship faculty and practical training programs to empower students with the necessary skills for managing their own projects and navigating an increasingly competitive labor market

Table 2 illustrates the presence of specialized entrepreneurship professors and their role in imparting entrepreneurial skills.

Specialized entrepreneurship professors	Yes		No		Total	
Acquisition of entrepreneurial skills	Freq	%	Freq	%	Freq	%
Yes	59	80.8	23	60.5	82	73.9
No	14	19.2	15	39.5	29	26.10
Total	73	100	38	100	111	100

Table 2 examines the impact of the presence of specialized entrepreneurship professors on students' acquisition of entrepreneurial skills and their readiness to establish projects post-graduation. The data reveal that 80.8% of students who reported the presence of specialized entrepreneurship professors affirmed acquiring the necessary skills for entrepreneurial activity. In comparison, only 60.5% of students who believed their professors were not specialized in entrepreneurship reported similar skill acquisition.

Conversely, a significant 39.5% of students without exposure to specialized professors indicated that they did not acquire relevant entrepreneurial skills, while this percentage dropped to 19.2% among those with access to specialized instruction. These findings suggest a strong relationship between the availability of specialized entrepreneurship educators and students' perceived competence in entrepreneurial skills.

Qualitative feedback gathered through interviews further supports this quantitative evidence. Several students expressed concerns that non-specialized professors tend to focus solely on theoretical knowledge, neglecting practical application and real-world examples. This perceived gap between theory and practice diminishes students' motivation and confidence to pursue entrepreneurial ventures after graduation.

These results align with international research highlighting the necessity of integrating specialized and practically-oriented entrepreneurship education within university curricula to effectively foster entrepreneurial intentions and capabilities among students (Nabi et al., 2017; Ratten, 2020).

The data emphasize the need for universities to prioritize recruiting and developing faculty with expertise in entrepreneurship and to incorporate experiential learning opportunities that bridge the gap between theory and practice.

Accordingly, universities should enhance the professional development of their teaching staff, encourage industry-academia collaboration, and embed practical entrepreneurship modules within academic programs. Such initiatives would significantly contribute to cultivating entrepreneurial mindsets and equipping graduates with the competencies needed to thrive in dynamic economic environments.

Table 3. *Illustrates the role of teaching entrepreneurship courses and their relationship to planning for a project with specific objectives.*

Entrepreneurship course	Yes		No		Total	
Planning for a project with specific objectives	Freq	%	Freq	%	Freq	%
Yes	22	48.9	24	36.4	46	41.4
No	01	2.2	05	7.6	06	5.4
Perhaps	22	48.9	37	56.1	59	53.2
Total	73	100	66	100	111	100

Source: *A field study conducted by researcher Aouissi Kamel using the spss v 22*

Table 3 explores the relationship between teaching entrepreneurship courses and students' readiness to strategically plan a project with clear objectives. The data reveal a complex pattern: while 48.9% of students who reported benefiting from entrepreneurship courses felt prepared to plan a project with specific objectives, a significant proportion (56.1%) of the overall sample remained undecided, indicating uncertainty or insufficient support from their coursework. Notably, only 2.2% of students with positive perceptions of entrepreneurship courses explicitly indicated an inability to plan such projects.

This ambivalence suggests that, although entrepreneurship education introduces valuable concepts and experiences to some students, its overall effectiveness in fostering concrete project-planning skills remains limited. This observation aligns with previous findings in this study, particularly regarding the lack of specialized professors and the predominantly theoretical nature of the course content. International literature also highlights that entrepreneurship education tends to be more effective when it incorporates experiential and practical learning approaches rather than relying solely on theoretical instruction (Fayolle & Gailly, 2015; Nabi et al., 2017).

Additionally, institutional factors appear to play a significant role in shaping students' engagement and outcomes. The classification of entrepreneurship as an exploratory subject with limited credit and perceived importance leads many students to deprioritize attendance and participation. This, in turn, weakens the impact of entrepreneurship education on students' knowledge and aspirations. Furthermore, resource constraints, such as the scarcity of relevant library materials—particularly in accessible languages—further hinder students' ability to gain practical knowledge and inspiration.

These findings underscore the need for a comprehensive reform in entrepreneurship education at the university level, including upgrading course status, enriching curricular content with real-life case studies and practical projects, improving library resources in multiple languages, and enhancing faculty specialization. Such measures are critical for fostering a generation of students who are not only familiar with entrepreneurial concepts but are also equipped to develop, plan, and implement innovative projects in real-world contexts.

Table 4. *Illustrates the extent of availability of specialized entrepreneurship references at the university library from the researchers' perspective.*

Availability of specialized entrepreneurship books in the library	Freq	%
Yes	39	%35.10
No	72	%64.90
Total	111	%100

Source: A field study conducted by researcher Aouissi Kamel using the spss v 22

Table 4 presents students' perceptions regarding the availability of specialized entrepreneurship references in the university library. The results reveal that a significant majority, 64.9%, indicated the absence of such resources, while only 35.1% reported that the library holds a sufficient collection of entrepreneurship-related references.

This pronounced lack of specialized materials can be attributed, in part, to the limited attention given by faculty members to this field when selecting library resources, as many tend to prioritize materials that serve broader academic disciplines. The scarcity of relevant and up-to-date entrepreneurship books and references may negatively impact students' entrepreneurial orientation, as access to such resources is essential for fostering innovation, independent learning, and the practical application of entrepreneurial concepts (Nabi et al., 2017; Ratten, 2020).

Furthermore, this shortage is particularly concerning given the university's stated objective of producing entrepreneurial graduates capable of developing start-ups, patents, and innovative projects as an alternative to traditional graduation theses. The lack of adequate references may therefore undermine these institutional efforts, limiting students' capacity to engage in self-directed entrepreneurial activity and to develop projects that address the specific needs of their communities.

Based on these findings, it is recommended that universities systematically invest in updating and diversifying their library holdings to include contemporary, multilingual references on entrepreneurship and project management. Collaboration between faculty, librarians, and industry experts can ensure that library collections remain relevant and supportive of the university's strategic mission to foster a robust entrepreneurial ecosystem.

6.2 Accompanying the Entrepreneurship Center and its Role in Enhancing Entrepreneurial Culture among University Students

Recent international research emphasizes the pivotal role that university-based Entrepreneurship Centers play in nurturing entrepreneurial mindsets and supporting the transition of students from theoretical knowledge to practical venture creation (Nabi et al., 2017; Ratten, 2020).

In the Algerian context, the establishment of Entrepreneurship Centers aims to disseminate entrepreneurial thinking and activate an entrepreneurial culture within the university community, motivating students to consider launching their own ventures.

Such centers are designed to produce highly qualified entrepreneurial graduates who are confident in leading innovative projects, thereby shifting students' aspirations away from traditional employment in the public or private sectors and towards self-employment and business creation. In light of this, our study seeks to examine the extent to which the accompaniment provided by the Entrepreneurship Center equips university students with the necessary skills, knowledge, and support to create and sustain entrepreneurial projects beyond the university environment.

Table 5. Illustrates the students' awareness of the existence of the Entrepreneurship Center at the university.

Awareness of the existence of the Entrepreneurship Center	Freq	%
Yes	56	%50.5
No	55	%49.5
Total	111	%100

Table 5 displays students' awareness of the existence of the Entrepreneurship Center at the university. The findings indicate an almost even split: 50.5% of respondents reported that they were aware of the center, while 49.5% stated that they had no knowledge of its existence.

This pronounced lack of awareness is particularly notable, given the vital role that Entrepreneurship Centers are expected to play in supporting students' entrepreneurial ambitions—through guidance, training, access to resources, and connections to wider institutional and governmental support systems (Fayolle & Gailly, 2015; OECD, 2017). The fact that nearly half the student body is unaware of the center's existence suggests significant gaps in communication, outreach, and the overall integration of entrepreneurial initiatives within the campus community.

Comparative research in similar educational contexts highlights that the effectiveness of university entrepreneurship support systems depends not only on the resources and services provided but also on the visibility and accessibility of those services to the entire student population (Sieger et al., 2021; World Bank, 2019). Low awareness may stem from limited promotional activities, insufficient collaboration between the center and academic departments, or a lack of direct engagement with students.

To address these challenges, it is recommended that the university enhance the visibility of the Entrepreneurship Center through targeted awareness campaigns, partnerships with faculty and student organizations, and the integration of center activities into regular academic programming. Strengthening these efforts could increase student engagement with the center's services and foster a more entrepreneurial and innovative campus culture.

Table 6 illustrates the Entrepreneurship Center's encouragement for students and its impact on acquiring project success skills.

Entrepreneurship Center's Support	Yes		No		Total	
Project Success Skills	Freq	%	Freq	%	Freq	%
Yes	48	77.4%	35	71.4%	83	74.8%
No	14	22.6%	14	28.6%	28	25.2%
Total	62	100%	49	100%	111	100%

Table 6 examines the perceived impact of the Entrepreneurship Center's support on students' acquisition of skills essential for project success. The data show that 77.4% of students who reported receiving encouragement and support from the center believed they possessed the capabilities needed to succeed in entrepreneurial ventures. In contrast, this percentage drops to 71.4% among students who did not perceive active support from the center, indicating a notable gap in self-assessed entrepreneurial competence.

Moreover, 28.6% of students lacking perceived support from the Entrepreneurship Center reported an absence of project management skills, compared to a lower percentage (22.6%) among those who acknowledged such support. This difference suggests that the center's activities—

centered around training, guidance, and ongoing support—play a meaningful role in equipping students with practical skills and confidence for successful project development.

These findings resonate with prior research which emphasizes that targeted institutional support, particularly through dedicated entrepreneurship centers, significantly enhances students' entrepreneurial intentions, skills acquisition, and readiness for self-employment (Fayolle & Gailly, 2015; European Commission, 2018). The results further indicate that the more visible and active the center's programs are—especially when extending beyond their premises through promotional events and showcasing success stories—the more effective they become in motivating students to pursue entrepreneurial paths.

Given these outcomes, it is recommended that the Entrepreneurship Center intensifies its outreach activities, increases collaboration with academic and industry partners, and integrates success stories of student entrepreneurs into university-wide communication channels. Such strategies would likely amplify students' engagement, foster a stronger entrepreneurial culture on campus, and support the transition from job seekers to innovators and project creators

Table 7 shows the Entrepreneurship Center's organization of awareness days to develop students' skills.

The existence of special events in the Entrepreneurship Center	Freq	%
Yes	67	60.4%
No	44	39.6%
Total	111	100%

Source: A field study conducted by researcher Aouissi Kamel using the spss v 22

Table 7 illustrates the extent of student participation in awareness days and events organized by the Entrepreneurship Center. The data show that 60.4% of respondents attended at least some of these activities, while 39.6% did not participate in any events.

Further inquiry into the reasons for non-attendance revealed a diversity of factors. Several students indicated that they did not receive timely or effective announcements from the Entrepreneurship Center, leading to unawareness of event schedules. Others cited logistical barriers such as the distance from the event venue or lack of information about the exact location. Some master's students reported that their heavy academic workload, particularly thesis preparation, limited their availability to attend extracurricular activities. A portion of students expressed a perception that these events offered limited practical benefit, especially given their strong orientation toward traditional employment in the public or private sector. Additionally, certain students attributed their reluctance to participate to the socio-economic and geographic context, noting that the desert environment poses challenges to entrepreneurship and innovation.

These findings suggest that, while a majority of students are exposed to awareness initiatives, there remain significant obstacles—ranging from communication gaps to personal and contextual barriers—that may reduce overall participation and impact. Addressing these challenges requires more effective communication strategies, flexible scheduling, and content tailored to students' real-world needs and aspirations

Table 8. *Illustrates the extent of the Entrepreneurship Center's contracts with support institutions and their impact on fostering the desire to establish projects.*

Concluding cooperative agreements	Yes		No		Total	
The desire to establish a project	Freq	%	Freq	%	Freq	%
Yes	54	87.5	32	65.3	86	77.5
No	8	12.9	17	34.7	25	22.5
Total	62	100	49	100	111	100

Source: *A field study conducted by researcher Aouissi Kamel using the spss v 22*

Table 8 examines the impact of the Entrepreneurship Center's cooperative agreements with support institutions on students' desire to establish their own projects. The data reveal that 87.5% of students who are aware of such agreements express a clear intention to start a project, compared to only 65.3% among those who are unaware of these partnerships. Conversely, 34.7% of students who lack knowledge of the center's agreements show no desire to establish a project, while this percentage drops significantly to 12.9% among those who are aware of the agreements.

These findings highlight the strong positive influence that awareness of cooperative agreements and external institutional support has on fostering students' entrepreneurial intentions. Students cited that such agreements provide tangible incentives and facilitate access to essential resources, making the prospect of launching a project more attainable.

The results also indicate that beyond institutional support, students' motivation to establish projects is shaped by their individual entrepreneurial culture, access to quality training, and the guidance they receive from ideation through to implementation. Obstacles such as financial barriers and limited support remain, but the existence of cooperative agreements and business incubators serves as a critical incentive for innovation and societal development.

In summary, the data underscore the importance of effective communication regarding the Entrepreneurship Center's partnerships with external organizations. By raising students' awareness of available opportunities and support mechanisms, universities can significantly enhance students' willingness and readiness to embark on entrepreneurial ventures, shifting their outlook from job seekers to project creators.

7. Results of the Study:

This study explored the key factors contributing to the enhancement of entrepreneurial culture among university students, with a particular emphasis on entrepreneurial education and the role of the Entrepreneurship Center. The findings reveal that entrepreneurial education stands out as one of the most effective means for familiarizing students with the principles of entrepreneurship, equipping them with the necessary skills, and encouraging them to pursue innovative ventures. Students generally demonstrated a positive disposition toward entrepreneurship, attributing their acceptance and enthusiasm largely to the exposure and skills gained through university courses.

Despite these positive trends, the research also uncovered a noticeable deficiency in both theoretical and practical materials related to entrepreneurship, which may hinder the broader establishment of an entrepreneurial mindset among students at the University of Ghardaia. Although the entrepreneurship courses delivered at the university are primarily theoretical, they nonetheless provide valuable knowledge, experiences, and foster positive attitudes toward entrepreneurial activity.

The Entrepreneurship Center plays a pivotal role in guiding students from the ideation stage to the actual establishment of projects, often in cooperation with various support and assistance organizations. However, its overall effectiveness is somewhat constrained by limited promotion and

outreach, restricting its influence to specific university departments. Notwithstanding these challenges, the center has demonstrated a significant impact in fostering entrepreneurial culture among students, notably through the organization of events and workshops throughout the academic year. Furthermore, the Entrepreneurship Center has succeeded in motivating students to develop research-based projects and launch startups, particularly upon the completion of their Master's programs. Its ongoing support, provision of resources, and continuous engagement have contributed to the dissemination of the entrepreneurial mindset, enhancing students' capacities for innovation and increasing their readiness to pursue independent ventures beyond the university setting.

8. Recommendations and/or Implications for Social Work

Based on our findings that entrepreneurial education and the activities of university-based entrepreneurship centers positively influence students' entrepreneurial intentions and skills, several implications for social work practice, policy, and research in Algeria and Africa emerge:

- **Integration into Social Work Education:** Social work programs should integrate entrepreneurial skills and mindsets into their curricula. This will enable future social workers to develop innovative, sustainable approaches for addressing complex social and economic challenges within communities.

- **Collaboration and Partnership:** Universities, social work professionals, and community organizations are encouraged to collaborate in promoting entrepreneurship education. Partnerships with local businesses and support institutions can create practical opportunities for students to apply entrepreneurial concepts in real-life settings.

- **Targeted Support for Marginalized Groups:** Special attention should be paid to marginalized and vulnerable populations, including women and rural youth, by ensuring they have access to entrepreneurship training, mentoring, and resources. Social workers can play a vital role in identifying barriers and advocating for inclusive policies.

- **Policy Development and Advocacy:** Policymakers should recognize entrepreneurship as a viable tool for social development and economic empowerment. They are urged to develop supportive frameworks and funding mechanisms that facilitate student-led projects and community-based enterprises.

- **Future Research Directions:** There remains a need for further research into the long-term impact of entrepreneurship education on graduates' career paths and community outcomes. Mixed-methods and longitudinal studies are recommended to capture the depth and sustainability of entrepreneurial initiatives fostered by universities.

By implementing these recommendations, social work practitioners, educators, and policymakers can contribute significantly to fostering a culture of innovation, resilience, and sustainable development across Algeria and the African continent

Conclusion

In the pursuit of sustainable development, nations continuously strive to fulfill their peoples' aspirations for stability, economic security, growth and prosperity. Within this context, the university stands as the apex educational institution and is entrusted with a pivotal role: fostering an entrepreneurial culture among students across all disciplines and levels. It is imperative that universities nurture and support exceptional students who embody the potential of future entrepreneurs, equipping them with the skills necessary to establish innovative ventures and cultivate creative thinking and developmental behavior.

Transforming the conventional perception of universities as mere providers of theoretical knowledge into institutions that actively engage in practical innovation is essential for national progress. To solidify an entrepreneurial culture among university students, this study offers the following key recommendations:

First, Algerian universities must reform their training strategies to evolve into entrepreneurial universities. This transition requires comprehensive modifications to academic programs and curricula, ensuring that entrepreneurship is embedded as a core objective across all disciplines. It is

equally important to supplement theoretical coursework with practical applications, enabling students to collaborate with institutions and projects that enhance their expertise and creative capacity.

Additionally, universities should implement targeted training programs and academic events in collaboration with Entrepreneurship Centers. These initiatives should actively involve students in planning and organizing, thus fostering an innovative spirit and a sense of ownership. Greater emphasis must also be placed on the entrepreneurship course itself—raising its academic value and credit to motivate diligent participation.

Further, recruiting specialized faculty in entrepreneurship and securing adequate funding—potentially through innovative financing mechanisms—will enhance the effectiveness of entrepreneurial education. Organizing exhibitions and showcases for student entrepreneurs can provide valuable practical experience and facilitate peer learning and consultation.

Diversifying teaching methods and adopting internationally recognized best practices is crucial. Moving beyond traditional pedagogies to include experiential and project-based learning will empower students to develop entrepreneurial skills in line with global standards. Finally, the role of the Entrepreneurship Center should be strengthened and transformed into a dynamic hub for technical support, idea generation, and the realization of innovative student projects.

By embracing these recommendations, Algerian universities can not only cultivate entrepreneurial mindsets among students, but also contribute significantly to the nation's socio-economic advancement.

References

1. Al-Omouh, K. S., Orero-Blat, M., & Ribeiro-Soriano, D. (2020). The role of sense of community in harnessing the wisdom of crowds and creating collaborative knowledge during the COVID-19 pandemic. *Journal of Business Research*, 132, 765–774. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.056>
2. Aouissi, K. (2024). E-learning realities and challenges: A case of Ghardaia University in Algeria. *Filosofija. Sociologija*, 35(2), 227–236.
3. Boufalta, M. S. E., & Azizi, N. (2019, December 17). Challenges of entrepreneurship culture dissemination among university students: A case study of management science department students at Constantine 2 University. *Human Development Journal*, 7(4), 85–99.
4. Bouslikhane, A. (2011). *Enseignement de l'entrepreneuriat: Pour un regard paradigmatique autour du processus* (Doctoral thesis, Université de Nancy 2, France).
5. Dollinger, M. J. (2008). *Entrepreneurship: Strategies and resources* (3rd ed.). Irwin/Illinois Press.
6. Eid, A. A. (2014). Entrepreneurial education: An approach to achieve economic stability and social security. In *Saudi International Conference for Entrepreneurship Associations and Centers* (p. 156). Saudi Arabia: Entrepreneurship Association.
7. Fayolle, A. (2003). *Le métier de créateur d'entreprise*. Paris: Éditions d'Organisation.
8. Fayolle, A., & Gailly, B. (2015). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial attitudes and intention: Hysteresis and persistence. *Journal of Small Business Management*, 53(1), 75–93. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12065>
9. Maaraj, H., & Obeidi, F. (2016). The entrepreneurship center and its role in motivating university students to enter the business world: The case of Djelfa University. *Economic Issue Studies Journal*, 7(1), 117–131.
10. Masr, M. (2010). Case studies of Arab countries: A case study of Tunisia. UNESCO-UNEVOC International Centre for Technical and Vocational Education and Training.
11. Nabi, G., Liñán, F., Fayolle, A., Krueger, N., & Walmsley, A. (2017). The impact of entrepreneurship education in higher education: A systematic review and research agenda. *Academy of Management Learning & Education*, 16(2), 277–299. <https://doi.org/10.5465/amle.2015.0026>

12. Nour El-Din, T. A. (2023, May 23). Interview on the Entrepreneurship Center's plan.
13. OECD. (2017). Enhancing entrepreneurship in education. In *OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2017* (pp. 213–228). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264278623-9-en>
14. Ouadah-Bedidi, Z. (2020). University-based entrepreneurship in North Africa: Current trends and policy challenges. *Journal of North African Studies*, 25(6), 905–925. <https://doi.org/10.1080/13629387.2020.1723100>
15. Pierre, R. (2007). *La culture entrepreneuriale: Conditions favorisant sa mise en œuvre, son émergence et sa pérennité en milieu scolaire*. Université du Québec, Canada.
16. Rashed Al-Hammali, & Al-Arabi, H. (2016, August). The reality of entrepreneurship culture at Hail University and mechanisms for activation from the perspective of faculty members. *Arab Studies in Education and Psychology*, 76, 392–409.
17. Ratten, V., & Usmanij, P. (2020). Entrepreneurship education: Time for a change in research direction? *The International Journal of Management Education*, 19(1), Article 100367. <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2020.100367>
18. Sieger, P., Fueglistaller, U., & Zellweger, T. (2021). Entrepreneurial intentions and activities of students across the world: International report of the GUESSS project 2021. GUESSS. https://www.guesssurvey.org/resources/PDF_InterReports/GUESSS_2021_Global_Report.pdf
19. World Bank. (2019). Promoting entrepreneurship and innovation in universities: A review of good practice. *World Bank Policy Research Working Paper* No. 8954. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/455911558677594650/promoting-entrepreneurship-and-innovation-in-universities-a-review-of-good-practice>
20. European Commission. (2018). *EntreComp into Action: Get inspired, make it happen – A user guide to the European Entrepreneurship Competence Framework*. Publications Office of the European Union. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/43f0edb1-1ed7-11e8-ac73-01aa75ed71a1/language-en>
21. Zidan, A. (2003). The missing dimension in business administration courses in Arab trade and management mechanisms. In *Arab Forum for Enhancing Performance of Administrative and Trade Mechanisms in Arab Universities* (p. 7). Aleppo, Syria: Arab Organization for Administrative Development

Received: 26.03.2025

Accepted: 18.07.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/92-97>

Rauf Həsənov

Azərbaycan Milli Konservatoriyasının nəzdində

Sumqayıt Musiqi Kolleci

<https://orcid.org/0000-0003-4640-4396>

rhensenzade95@gmail.com

Xalq çalğı alətləri ixtisasında təhsil alan tələbələrə ingilis dilinin tədris metodikası

Xülasə

Bu məqalədə xalq çalğı alətləri ixtisasında təhsil alan tələbələrə ingilis dilinin tədrisi məsələsi tədqiq olunur. Məqsəd – bu tələbələrin dil öyrənmə ehtiyaclarını, mövcud tədris metodlarına münasibətlərini və daha effektiv pedaqoji yanaşmaların tətbiq imkanlarını müəyyənəlməkdir.

Tədqiqat çərçivəsində Bakı Musiqi Akademiyasının 12 tələbəsi arasında anket sorğusu və fokus qrup müzakirələri aparılmış, nəticələr kəmiyyət və keyfiyyət üsulları ilə təhlil olunmuşdur. Nəticələr göstərmişdir ki, hazırkı ingilis dili tədris proqramları tələbələrin ixtisas yönümlü ehtiyaclarını tam şəkildə ödəmir. Tələbələr daha çox musiqi kontekstində qurulmuş materiallara və kommunikativ metodlara üstünlük verir.

Məqalədə sahəyə uyğunlaşdırılmış metodik yanaşmaların tətbiqinin vacibliyi əsaslandırılır və tədris prosesinin kontekstual modellərlə zənginləşdirilməsinin zəruriliyi vurğulanır.

Açar sözlər: *ingilis dili tədrisi, xalq çalğı alətləri, ESP, kontekstual metodika, musiqi ixtisası*

Rauf Hasanov

Sumgayit Music College under the

Azerbaijan National Conservatory

<https://orcid.org/0000-0003-4640-4396>

rhensenzade95@gmail.com

The Methodology of Teaching English to Students Specializing in Folk Musical Instruments

Abstract

This article explores the methodology of teaching English to students majoring in traditional (folk) musical instruments. The main objective is to identify the students' language learning needs, analyze their attitudes toward current teaching methods and evaluate the potential for implementing more effective pedagogical approaches. Within the scope of the study, surveys and focus group discussions were conducted with 12 students from the Baku Music Academy. Both quantitative and qualitative analysis methods were applied. The findings indicate that current English teaching programs do not adequately address the specific needs of music students. Learners show a clear preference for context-based, music-oriented materials and communicative teaching methods. The study emphasizes the necessity of implementing specialized methodological models tailored to the music field and enriching the teaching process with contextual content.

Keywords: *English language teaching, folk instruments, ESP, contextual methodology, music specialization*

Giriş

Qloballaşan dünyada müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşan mütəxəssislərin yalnız sahəvi biliklərə deyil, həm də effektiv ünsiyyət bacarıqlarına, xüsusən də beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi olan ingilis dili biliklərinə yiyələnməsi zəruridir. Bu baxımdan, musiqi sahəsində, xüsusilə də xalq çalğı alətləri

üzrə ixtisaslaşan tələbələrin ingilis dilini öyrənməsi həm onların peşəkar inkişafı, həm də Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin beynəlxalq miqyasda tanınması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Crystal, 2003).

Tədqiqat

Xalq çalğı alətləri ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr musiqi mədəniyyətinin daşıyıcısı olmaqla yanaşı, beynəlxalq festivallarda, mübadilə proqramlarında və beynəlxalq səviyyəli musiqi layihələrində iştirak edirlər. Belə fəaliyyətlərdə iştirak üçün tələbələrin ingilis dilində ünsiyyət bacarıqları mühüm rol oynayır (Məmmədov, 2023, s. 112–120).

Lakin ənənəvi ingilis dili tədris proqramları çox zaman bu sahənin spesifik tələblərini nəzərə almadan ümumi dil bacarıqlarına yönəlmiş olur. Bu səbəbdən xalq çalğı alətləri üzrə ixtisaslaşan tələbələr üçün fənn yönümlü, yəni musiqi kontekstinə əsaslanan spesifik tədris metodikalarının hazırlanması və tətbiqi aktual məsələ kimi qarşıya çıxır (Dudley-Evans & St John, 1998).

Bu məqalədə xalq çalğı alətləri üzrə ixtisaslaşan tələbələr üçün ingilis dilinin effektiv və məqsədyönlü şəkildə tədrisi məsələsi araşdırılır, bu sahədə mövcud metodik yanaşmalar təhlil edilir və kontekstual əsaslı tədris modellərinin üstünlükləri dəyərləndirilir. Məqalənin məqsədi – musiqi yönümlü ixtisas tələbələrinin ehtiyaclarına cavab verən və onların kommunikativ kompetensiyalarını inkişaf etdirən ingilis dili tədris metodikasının əsas prinsiplərini müəyyənləşdirmək və praktik təkliflər irəli sürməkdir.

Ədəbiyyat icmalı

Xüsusi ixtisaslar üzrə təhsil alan tələbələr üçün ingilis dilinin tədrisi – xüsusilə də fənn yönümlü dil öyrədilməsi (ESP – English for Specific Purposes) – dil metodikasının mühüm və sürətlə inkişaf edən sahələrindən biridir (Hutchinson & Waters, 1987). ESP konsepsiyasına əsasən, dilin tədrisi tələbənin konkret ixtisas sahəsindəki kommunikativ ehtiyaclarına uyğunlaşdırılır və bu yanaşma musiqi kimi bədii sahələrdə də getdikcə daha aktuallaşır (Həsəni, 2022, s. 65–73).

Musiqi ixtisasları üzrə ingilis dili tədrisinin tədqiqi sahəsində aparılmış araşdırmalar göstərir ki, bu sahədə təhsil alan tələbələrin ehtiyacları ümumi ingilis dili proqramlarının imkanlarından kənara çıxır. Onların motivasiyaları əsasən beynəlxalq musiqi terminologiyasını mənimsəmək, musiqi əsərlərinin xarici dildə təhlilini aparmaq, müsahibələr və təqdimatlar həyata keçirmək, həmçinin beynəlxalq tədbirlərdə iştirak etmək imkanları ilə sıx bağlıdır (Basturkmen, 2010).

Crystal (2003) qeyd edir ki, musiqi qlobal bir mədəniyyət forması kimi interkultural kommunikasiya vasitəsidir və musiqiçilərin bu qlobal kommunikasiya mühitində fəal iştirak edə bilmələri üçün ingilis dili biliyi vacibdir. Bu yanaşma Azərbaycan kontekstində, xüsusilə xalq çalğı alətləri üzrə təhsil alan tələbələr üçün önəmlidir.

Qafarov və Rəhimova (2022, s. 45–52) vurğulayırlar ki, Azərbaycanda musiqi ixtisaslı tələbələr üçün ingilis dili tədrisi çox zaman ümumi akademik proqramlara əsaslandığından, tələbələrin sahəvi ünsiyyət ehtiyaclarını qarşılamır. Müəlliflərin fikrincə, musiqi yönümlü lüğət, dinləmə və danışmaq bacarıqlarına əsaslanan metodikalar tələbələrin motivasiyasını və öyrənmə səmərəliliyini artırır.

Dudley-Evans və St John (1998) ESP-nin pedaqoji əsaslarını izah edərək bildirirlər ki, tədris yalnız dilin formalarına deyil, həm də məqsədyönlü kommunikativ fəaliyyətə yönəlməlidir.

Hall (2011) ingilis dili tədrisini sosial baxımdan situativ praktik kimi təqdim edir və müəllim inanclarının, kontekstin və məqsədlərin uyğunlaşdırılmasının öyrənməyə birbaşa təsir etdiyini vurğulayır. Onun mənaya yönümlü, kommunikativ və reflektiv yanaşmaları musiqi ixtisaslı tələbələr üçün ESP kurslarının kontekstləşdirilməsinə nəzəri əsas yaradır.

Son dövrlərdə Azərbaycan ali musiqi təhsil müəssisələrində bu istiqamətdə müəyyən təcrübələr aparılsa da, metodoloji yanaşmaların sistemləşdirilməsi və tədris materiallarının uyğunlaşdırılması məsələləri hələ də aktual olaraq qalır (Əliyeva, 2021, s. 88–94).

Galloway və Rose (2015) isə göstərir ki, xalq çalğı alətləri üzrə ixtisaslaşan tələbələr üçün effektiv ingilis dili tədrisi yalnız dil strukturunun öyrədilməsi ilə məhdudlaşmamalı, həm də onların musiqi sahəsindəki praktik və nəzəri ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmalıdır.

Metodologiya

Bu tədqiqatın məqsədi xalq çalğı alətləri ixtisasında təhsil alan tələbələrin ingilis dili öyrənmə ehtiyaclarını, motivasiya səviyyələrini və mövcud tədris metodlarına münasibətlərini müəyyən etməkdir.

Tədqiqat qarışıq metodlar (mixed methods) yanaşmasına əsaslanaraq aparılmış, həm sayısal (kəmiyyət), həm də keyfiyyət üsullarından istifadə olunmuşdur.

• **İştirakçılar.** Azərbaycan Milli Konservatoriyasının nəzdində Sumqayıt Musiqi Kollecinin Xalq çalğı alətləri şöbəsinin I və II kurslarında təhsil alan 12 tələbə iştirak etmişdir.

• **Tədqiqat vasitələri.**

1. *Anket sorğusu* – 8 sualdan ibarət sorğu hazırlanmışdır.
2. *Fokus qrup müzakirəsi* – 6 tələbənin iştirakı ilə keçirilmişdir.
3. *Müşahidə* – dərslərdə iştirak etməklə qeydlər aparılmışdır.

Cədvəl 1. Tələbələrin ingilis dili öyrənməyə maraq səviyyəsi.

Maraq səviyyəsi	Tələbə sayı	Faiz (%)
Çox yüksək	3	25%
Orta	6	50%
Aşağı	3	25%

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Cədvəldən göründüyü kimi, tələbələrin yarısı ingilis dili öyrənməyə **orta səviyyədə** maraq göstərir. 25% tələbə isə **çox yüksək** marağa malikdir ki, bu da beynəlxalq layihələrdə iştirak etmə istəyi ilə əlaqələndirilir. Qalan 25% tələbənin marağı isə aşağı səviyyədədir və bu, əsasən dilin tətbiq imkanlarının məhdud görünməsi ilə izah edilir.

Cədvəl 2. Tələbələrin ingilis dili dərslərində qarşılaşdığı əsas çətinliklər.

Çətinlik növü	Seçən tələbə sayı	Faiz (%)
Terminologiyanın çətinliyi	7	58%
Danışq bacarığının zəifliyi	5	42%
Tədris materiallarının uyğun olmaması	6	50%
Motivasiya çatışmazlığı	4	33%

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Ən çox qeyd olunan çətinlik musiqi terminologiyasının qavranılması ilə bağlıdır (58%). Bu, göstərir ki, tələbələr musiqi yönümlü terminləri və konseptləri anlamaqda çətinlik çəkirlər. Eyni zamanda, tədris materiallarının ixtisasa uyğun olmaması (50%) və danışq bacarıqlarının zəifliyi (42%) də ümumi dil öyrənməyə mənfi təsir edir. Motivasiya problemi isə bəzi tələbələr üçün əlavə maneədir.

Cədvəl 3. Tələbələrin tədris metodları üzrə üstünlük verdikləri yanaşmalar.

Tədris metodu	Seçən tələbə sayı	Faiz (%)
Musiqi yönümlü mətnlər üzrə oxu	10	83%
Rolu canlandırma və simulyasiya	8	67%
Video və audio materiallar	9	75%
Ənənəvi qrammatika dərsləri	3	25%

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Tələbələrin böyük əksəriyyəti musiqi kontekstinə əsaslanan tədris metodlarına üstünlük verir. Xüsusilə, musiqi yönümlü mətnlərin işlənməsi (83%) və video/audio materiallardan istifadə (75%) tələbələrin marağını daha çox cəlb edir. Bu isə göstərir ki, kontekstual və integrativ yanaşmalar tələbələrin marağını və aktivliyini artırır. Ənənəvi qrammatika dərsləri isə nisbətən az rəğbət görür (25%).

Sorğunun nəticələri göstərir ki, xalq çalğı alətləri ixtisasında təhsil alan tələbələrin ingilis dili öyrənməyə marağı müəyyən səviyyədə olsa da, mövcud metodik yanaşmalar onların ehtiyaclarına tam cavab vermir. Tələbələr musiqi yönümlü materiallardan və kommunikativ fəaliyyətlərdən daha çox faydalandıqlarını bildirirlər. Bu isə xüsusi metodik modellərin hazırlanmasının və musiqi ixtisasına uyğunlaşdırılmış tədris proqramlarının tərtibinin vacibliyini ortaya qoyur.

Tədqiqat nəticələri göstərdi ki, xalq çalğı alətləri üzrə təhsil alan tələbələrin əksəriyyəti ingilis dili öyrənməyin faydasını anlayır, lakin mövcud tədris proqramlarının onların ixtisas yönümlü ehtiyaclarını ödəmədiyini düşünür. Sorğuda iştirak edən tələbələrin 83%-i musiqi yönümlü mətnlərlə işləməyə üstünlük verməsi, eyni zamanda 75%-nin video və audio materiallardan istifadəyə maraq göstərməsi bu ehtiyacın konkret konturunu müəyyənləşdirir. Bu nəticələr Dudley-Evans və St John tərəfindən təklif edilən ESP (fənn yönümlü ingilis dili) yanaşmasının aktual və tətbiqə yararlı olduğunu bir daha sübut edir (Dudley-Evans & St John, 1998).

Əldə olunmuş nəticələr Qafarov və Rəhimovanın (2022, s. 45–52) Azərbaycan kontekstində musiqi ixtisaslı tələbələrin ehtiyacları ilə bağlı apardığı tədqiqatlarla üst-üstə düşür. Onlar qeyd edirdilər ki, ümumi dil proqramları musiqi tələbələrinin kommunikativ ehtiyaclarını əhatə etmir və xüsusi metodik yanaşmalar tələb olunur. Bu tədqiqatın nəticələri də bu fikri gücləndirir və göstərir ki, tələbələr ənənəvi qrammatika yönümlü dərslərə nisbətən sahəyə uyğunlaşdırılmış, praktiki materiallara əsaslanan tədris metodlarını daha faydalı hesab edirlər.

Ən çox qarşıya çıxan çətinliklər sırasında musiqi terminologiyasının qavranılması (58%) və dərslər materiallarının ixtisasa uyğun olmaması (50%) yer alır. Bu da o deməkdir ki, tədris prosesində istifadə edilən materiallar və metodlar tələbələrin sahəyə aid ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün yetərli deyil. Crystal (2003) tərəfindən vurğulanan “ingilis dilinin qlobal mədəniyyətlərarası kommunikasiya vasitəsi” olması fikrini nəzərə alsaq, xalq musiqisi ifaçılarının bu dildə sərbəst və peşəkar ünsiyyət qurması onların beynəlxalq səviyyədə özlərini ifadə etməsi üçün əsas şərtlərdən biridir.

Fokus qrup müzakirələri zamanı tələbələr qeyd etdilər ki, müəllimlər tərəfindən istifadə edilən metodlar çox zaman ümumi akademik dilə fokuslanır və ixtisasla əlaqəsi zəif olur. Bu isə onların dərslərə marağını azaldır. Bu müşahidə də Tomlinson tərəfindən vurğulanan kontekstə uyğunlaşdırılmış tədris modellərinin əhəmiyyətini təsdiqləyir (Tomlinson, 2011).

Digər tərəfdən, tələbələrin müəyyən hissəsi (25%) aşağı motivasiya göstərmişdir. Bu hal göstərir ki, yalnız tədris materiallarının uyğunlaşdırılması kifayət etmir, eyni zamanda pedaqoji yanaşma tələbələrin daxili motivasiyasını gücləndirəcək şəkildə dizayn edilməlidir. Buna uyğun olaraq, motivasiyaedici mühit yaratmaq, sahəyə dair real praktik nümunələr təqdim etmək və interaktiv üsullardan istifadə etmək vacibdir (Richards & Rodgers, 2014).

Təhlil göstərdi ki, ən effektiv nəticə verən yanaşma – kontekstual, kommunikativ və integrativ modelə əsaslanan tədrisdır. Bu model çərçivəsində dərslər həm dil bacarıqlarını, həm musiqi terminologiyasını, həm də beynəlxalq səviyyəli təqdimat və diskussiya qabiliyyətini inkişaf etdirə bilər.

Nəticə olaraq, bu müzakirələr sübut edir ki, xalq çalğı alətləri üzrə təhsil alan tələbələr üçün ingilis dilinin tədrisi sadəcə lingvistik deyil, həm də mədəni, peşəkar və kommunikativ bacarıqların inkişafı baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəbdən, ali musiqi təhsil müəssisələrində ixtisas yönümlü dil proqramlarının hazırlanması və tətbiqi zəruridir.

Tapıntılar

Aparılmış sorğular, müşahidələr və fokus qrup müzakirələri əsasında aşağıdakı əsas tapıntılar müəyyən edilmişdir:

1. **İngilis dili öyrənməyə maraq mövcuddur, lakin istiqamət dəqiqləşməyib.**
2. Sorğuda iştirak edən tələbələrin 75%-i ingilis dili öyrənməyin musiqi sahəsində faydalı olduğunu qəbul edir. Bununla belə, onların yalnız yarısı bu bacarığın öz ixtisasları üçün konkret nə

kimi fayda verdiyini tam şəkildə dərk edir. Bu isə tədrisin məqsədlərinin tələbələrə aydın şəkildə çatdırılmaması ilə bağlı ola bilər.

3. Ən böyük çətinlik – terminoloji bazanın zəifliyi və materialların kontekstdən uzaq olmasıdır.

4. Tələbələrin 58%-i musiqi terminologiyasını mənimsəməkdə çətinlik çəkdiyini bildirib. Eyni zamanda, 50%-i hazırda istifadə olunan tədris materiallarının musiqi ixtisasına uyğun olmadığını vurğulayıb. Bu nəticə göstərir ki, mövcud proqramlar kontekstual öyrənməyə deyil, ümumi dil bacarıqlarına yönəlib.

5. Kontekstual və multimodal tədris yanaşmaları tələbələr tərəfindən daha yüksək qiymətləndirilir.

6. 83% tələbə musiqi yönümlü mətnlər, 75% isə video/audio materiallar vasitəsilə dil öyrənməyə üstünlük verdiklərini qeyd etmişdir. Bu fakt tələbələrin vizual və audial öyrənmə üstünlüklərinə uyğun metodikaların vacibliyini göstərir.

7. Ənənəvi qrammatika əsaslı dərslər motivasiyanı zəiflədir.

8. Tələbələrin cəmi 25%-i qrammatika yönümlü dərslərə müsbət yanaşır. Bu, tədris prosesində passiv və tətbiqdən uzaq modellərin istifadə edilməsinin öyrənməyə marağı azaltıldığını göstərir.

9. Tələbələrin motivasiyası birbaşa metodikaya bağlıdır.

10. Sorğular və müzakirələr əsasında məlum olub ki, maraqlı və ixtisasla əlaqələndirilmiş materialların təqdim olunması tələbələrin motivasiyasını artırır. Xüsusilə musiqi festivalları, beynəlxalq müsabiqələr, müsahibələr və təqdimatlar kontekstində rol oyunu və simulyasiya kimi interaktiv üsullar tələbələrin marağını daha da artırır.

11. Fokus qrup müzakirələri və müşahidələr praktiki tədris boşluqlarını üzə çıxardı.

12. Müəllimlər tərəfindən təqdim olunan dərslərin resurslarının əksəriyyəti ümumi proqramlardan ibarətdir və sahəyə spesifik bacarıqların inkişafına az xidmət edir. Bu isə tələbələrdə “tədris mənim ixtisasımla əlaqəli deyil” hissini yaradır və motivasiyanı zəiflədir.

13. Tələbələrin gələcək hədəfləri ilə tədris arasında əlaqə zəifdir.

14. Çoxsaylı tələbə beynəlxalq layihələrə qatılmaq, xaricdə musiqi təhsili almaq və ya xarici ifaçılarla əməkdaşlıq etmək arzusundadır. Lakin mövcud tədris proqramı bu hədəflərə yönəlik sistemli dil hazırlığı təqdim etmir.

Bu tapıntılar göstərir ki, xalq çalğı alətləri üzrə ixtisaslaşan tələbələr üçün ingilis dili tədrisində təməl dəyişikliklərə və yenidən qurulmuş metodoloji yanaşmalara ehtiyac var.

Nəticə

Aparılan tədqiqat göstərdi ki, xalq çalğı alətləri üzrə ixtisaslaşan tələbələr üçün ingilis dili tədrisi ümumi metodik çərçivədən kənara çıxmalı, sahəyə uyğunlaşdırılmış və kontekstual yanaşmalarla zənginləşdirilməlidir. Sorğu və müşahidələrin nəticələri tələbələrin əksəriyyətinin musiqi yönümlü materiallara və praktik tətbiqə əsaslanan metodlara üstünlük verdiyini ortaya qoydu. Eyni zamanda, mövcud dərslərin ixtisas kontekstindən uzaq olması və dil tədrisinin tələbələrin peşəkar ehtiyaclarına cavab verməməsi onların motivasiya səviyyəsinə və öyrənmə keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

Tədqiqatın nəticələrinə əsasən, aşağıdakı əsas qənaətlərə gəlinmişdir:

1. İngilis dilinin tədrisi musiqi ixtisasına uyğunlaşdırılmalıdır: Tədris proqramları xalq musiqisi terminologiyası, ifaçılıq, təqdimat bacarıqları və beynəlxalq kommunikasiya sferası ilə birbaşa bağlı olmalıdır.

2. Kontekstual və multimodal metodlar daha effektivdir: Musiqi yönümlü mətnlər, video/audio materiallar, simulyasiya və rol oyunları tələbələrin həm motivasiyasını, həm də öyrənmə effektivliyini artırır.

3. Ənənəvi qrammatikaya əsaslanan metodlar kifayət qədər səmərəli deyil: Bu cür yanaşmalar tələbələr tərəfindən passiv öyrənmə forması kimi qəbul olunur və ixtisasla əlaqələndirilmir.

4. Tədrisə motivasiyaedici yanaşmalar daxil edilməlidir: Beynəlxalq musiqi tədbirləri, müsabiqələr və layihələr kontekstində təlimin təşkili tələbələrin gələcək peşə fəaliyyəti ilə bağlılığı təmin edir və onları daha fəal öyrənməyə təşviq edir.

5. Fənn yönümlü ESP (English for Specific Purposes) modelləri tətbiq olunmalıdır: Belə modellər musiqi ixtisaslı tələbələrin ehtiyaclarına cavab verir və onların sahəyə uyğun kommunikativ kompetensiyalarını inkişaf etdirir.

Bu nəticələrə əsaslanaraq, xalq çalğı alətləri üzrə təhsil alan tələbələr üçün xüsusi metodik vəsaitlərin hazırlanması, müəllimlərin bu sahədə təlimləndirilməsi və fənn yönümlü proqramların ali musiqi təhsilində tətbiq olunması zəruri hesab olunur. Gələcək tədqiqatlarda bu metodikaların effektivliyini uzunmüddətli empirik müşahidələrlə qiymətləndirmək məqsədəuyğun olar.

Ədəbiyyat

1. Əliyeva, R. (2021). Xalq musiqisinin tədrisində xarici dil bacarıqlarının integrasiyası. *Bakı Musiqi Akademiyası Elmi Əsərləri*, (1), 88–94.
2. Həsənlı, L. (2022). İxtisas yönümlü xarici dil tədrisində terminoloji baza quruculuğu: Musiqi sahəsi nümunəsində. *Bakı Dövlət Universiteti Dilçilik Jurnalı*, (3), 65–73.
3. Qafarov, M., & Rəhimova, S. (2022). Musiqi ixtisası üzrə ingilis dili tədrisinin aktual problemləri. *Azərbaycan Təhsil Jurnalı*, (2), 45–52.
4. Məmmədov, E. (2023). Musiqi təhsilində kommunikativ metodların tətbiqi və nəticələri. *Azərbaycan Milli Konservatoriyası Elmi Məqalələr Toplusu*, (4), 112–120.
5. Basturkmen, H. (2010). *Developing Courses in English for Specific Purposes*. Palgrave Macmillan.
6. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
7. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge University Press.
8. Galloway, N., & Rose, H. (2015). *Introducing Global Englishes*. Routledge.
9. Hall, G. (2011). *Exploring English Language Teaching: Language in Action*. Routledge.
10. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A learning-centred approach*. Cambridge University Press.
11. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
12. Tomlinson, B. (2011). *Materials Development in Language Teaching* (2nd ed.). Cambridge University Press.

Daxil oldu: 24.04.2025

Qəbul edildi: 02.08.2025

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/98-111>

Makhloufi Ali

University of Oran 2

<https://orcid.org/0009-0004-4448-7786>

alimakhloufi99@yahoo.fr

The Learning Situation According to the Constructivist Theory and the Social Constructivist Theory in the Curricula of the Second Generation for Primary Education (From Conception to Application)

Abstract

The awareness of the teacher regarding the psychological and theoretical references adopted by the second-generation curricula in primary education is considered a fundamental prerequisite for achieving effectiveness in pedagogical practices in all their various forms. And if cognitive constructivism, as articulated by Jean Piaget, and social constructivism, as established by Lev Vygotsky, constitute the most prominent theoretical references for these curricula, then translating their conceptions and assumptions into classroom instructional practices remains an essential and necessary requirement in the planning, execution, and assessment of learning processes.

Educational activities are presented within the classroom through specific learning situations characterized by a particular distinctiveness, whether during the phase of constructing knowledge and concepts or during the phase of application and training. And in order to make the educational process more suitable and effective, it is essential that the teacher adheres to a set of pedagogical principles upon which both types of constructivism are based. This is in addition to being guided by the pedagogical directives that are adopted in the different stages of learning across all subjects and other educational activities.

From this standpoint, this paper aims to clarify the possible ways of implementing the conceptions of both the constructivist school and the social constructivist school into classroom practices, in light of what is proposed by the second-generation curricula for primary education in Algeria.

Keywords: *learning situation, constructivism according to Piaget, social constructivism according to Vygotsky, second-generation curricula for primary education*

Məxlufi Əli

Oran Universiteti 2

<https://orcid.org/0009-0004-4448-7786>

alimakhloufi99@yahoo.fr

Konstruktivist nəzəriyyəyə görə öyrənmə vəziyyəti və ikinci nəsil kurikulumlarında sosial konstruktivist nəzəriyyə: ibtidai təhsil (konsepsiyadan tətbiqə qədər)

Xülasə

İbtidai təhsildə ikinci nəsil kurikulumlarının qəbul etdiyi psixoloji və nəzəri istinadlarla bağlı müəllimin məlumatlı olması pedaqoji təcrübələrin bütün müxtəlif formalarında səmərəliliyə nail olmaq üçün əsas şərt hesab olunur. Əgər Jean Piaget tərəfindən ifadə edildiyi kimi koqnitiv konstruktivizm və Lev Vygotsky tərəfindən qurulan sosial konstruktivizm bu kurikulumlar üçün ən görkəmli nəzəri istinadları təşkil edirsə, onların konsepsiya və fərziyyələrinin sinifdə tədris praktikasına çevrilməsi öyrənmə, planlaşdırma, qiymətləndirmə və icra proseslərində vacib və zəruri tələb olaraq qalır.

Tədris fəaliyyətləri, istər bilik və anlayışların qurulması mərhələsində, istərsə də tətbiq və təlim mərhələsində xüsusi fərqləndiriciliyi ilə xarakterizə olunan xüsusi təlim vəziyyətləri vasitəsilə sinif daxilində təqdim olunur. Tədris prosesini daha münasib və effektiv etmək üçün müəllimin hər iki konstruktivizm növünün əsaslandığı bir sıra pedaqoji prinsiplərə riayət etməsi vacibdir. Bu, bütün fənlər və digər təhsil fəaliyyətləri üzrə təlimin müxtəlif mərhələlərində qəbul edilən pedaqoji direktivləri rəhbər tutmaqla yanaşıdır.

Bu nöqtəyi-nəzərdən, bu məqalə Əlcəzairdə ibtidai təhsil üçün ikinci nəsil kurikulumlar tərəfindən təklif olunanlar işığında həm konstruktivist məktəb, həm də sosial konstruktivist məktəbin konsepsiyalarının sinif praktikasında həyata keçirilməsinin mümkün yollarını aydınlaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Açar sözlər: *öyrənmə vəziyyəti, Piagetə görə konstruktivizm, Vygotsky-yə görə sosial konstruktivizm, ibtidai təhsil üçün ikinci nəsil kurikulumları*

Introduction

The learning process is considered the central axis in any educational system and in curricular frameworks—especially those that adopt the best pedagogical approaches capable of enabling all educational practitioners to acquire the maximum possible teaching skills, with the aim of qualitatively improving learning outcomes.

Numerous educational studies in the field of the teaching-learning process have confirmed that the current reality of education tends to prioritize the logic of subject matter at the expense of the logic of the learner. This is evident in how insufficient attention is paid to the learner in terms of their interests, talents, and capacities, as well as in the ineffectiveness of the means employed in assessing them objectively.

And despite the ongoing reforms undertaken by the educational system in Algeria, it has become necessary to evaluate its teaching curricula in terms of the extent to which they are applied in classroom settings—as both a theoretical conception and a strategic approach.

Research

The starting point for this evaluation lies in the attempt to create a new awareness among teachers of the need to possess knowledge of the psychological and theoretical references adopted by the second-generation curricula for primary education, and how these references relate to the various pedagogical practices in all their different forms and models.

And if the constructivism of "Piaget" and the constructivism of "Vygotsky" constitute this theoretical framework, then it is fitting that their conceptions and assumptions be translated into learning actions within educational activities.

Instructional activities are presented in the classroom in the form of a learning situation that possesses distinct characteristics—whether during the stage of constructing knowledge and concepts, or during the stage of application and practical implementation.

In order for the teacher to make their lessons more appropriate and effective, they must adhere to several fundamental principles that both forms of constructivism are built upon, in addition to the pedagogical guidelines proposed by those theories across the various stages of learning.

First: Definition of Concepts and Terminology

1. Definition of the Learning Situation

It is every “problem that represents a challenge for the learner and enables him to engage in an active and constructive educational process, to receive information, and to discover rules of solution that are coherent and reasonable, elevating the learner to a better cognitive level.” It may be considered as a lesson through which learners acquire knowledge and concepts derived from the content of a certain subject at a particular level, in such a way that this situation is predominantly characterized by the learner’s interaction with knowledge, and also his interaction with the teacher and peers, if the situation calls for it. (Al-Wanass, 2016, p. 89)

2. Definition of the Second-Generation Curricula for Primary Education

The second-generation curricula in primary education are defined as curricula that have adopted the competency-based approach as a pedagogical framework and an instructional strategy. They

have been officially implemented in Algerian primary schools since 2016, within a broad initiative aiming to reform the educational system. (National Center for Curriculum Design, 2015, p. 4)

3. Definition of Constructivism

The term “constructivism” is relatively recent; therefore, there is no single, fixed, and comprehensive definition for constructivist theory, with all it comprises of concepts, meanings, and psychological processes. However, constructivist theorists have attempted to define it as “a philosophy centered around the learner, assuming that learners need to construct their own understanding upon new ideas,” or as “a reception process that involves the learner's reconstruction of new meanings within the framework of their prior knowledge, previous experiences, and the learning environment.”

Constructivist theory is also defined as “a dynamic interaction process between three fundamental components within the educational situation: the learner's prior experiences, the educational situations presented to him, and the environmental context within which learning occurs — all aiming to construct cognitive structures that are more comprehensive and general than previous knowledge, and that can later be utilized to face new situations.” (Ashour, 2005, p. 41)

Wheatley (1991) defines it as a theory of learning that refers to the adaptations that occur within the individual's functional cognitive systems in order to accommodate the contradictions arising from their interaction with the empirical world.

It is also defined as a philosophical orientation which assumes that learning happens internally within the learner, as the learner is the one who builds knowledge through reshaping his intellectual and cognitive structure.

4. Definition of Social Constructivism

It is defined by Zaytoun as “a social process in which students interact with things and events through their senses, which help them to connect prior knowledge with present knowledge, including beliefs and ideas — since it is impossible to separate a person's thoughts from the surrounding social components.”

In the framework of social constructivism, learning is viewed as “a process in which the internal knowledge of the learner is modified in response to the disturbances caused by both social and personal interaction. Learning is affected by others, and social interaction plays an important role in reconstructing knowledge based on experiences.” (Driver et al., 1994, p. 7)

Second: Contributions of Constructivism to Learning in Terms of Theoretical Conception and Practical Application in the Second-Generation Curricula for Primary Education

1. From the perspective of theoretical conception:

The constructivist theory as articulated by Jean Piaget affirms that knowledge is neither imposed nor transmitted from teacher to learner. Rather, it is the learner who constructs knowledge for themselves through their interaction with environmental stimuli that are planned by the teacher in the form of educational-learning situations or problem-based situations that include obstacles the learner is asked to overcome. This is done by linking previous learnings with the new targeted knowledge.

Instead of delivering ready-made knowledge that is stored in memory for retrieval during the exam and then forgotten, it is more effective to employ the strategy of problem-solving, which aims at stimulating the learner's cognitive capacities and activating them to construct new concepts and learning outcomes.

1-1: Assumptions of the Constructivist Theory

What has been stated by (Zaytoun and Zaytoun, 2003, pp. 32–36) regarding the two fundamental assumptions from which the constructivist conception arises can be summarized as follows:

The first assumption:

The informed or aware individual constructs knowledge based on their own experience and does not receive it passively from others. This implies that the individual is a builder of their knowledge, and that one's knowledge is indicative of their personal experience. In other words, experience is

the fundamental determinant of this knowledge, and that concepts, ideas, and other components of the knowledge structure are not transmitted from one individual to another with the same meaning.

The second assumption:

The function of cognitive processing is adaptation to the empirical world and the organization of that world — not the discovery of absolute existential truth. This means that the process of constructing knowledge is essentially a search for harmony and compatibility between one's knowledge and reality, and not a direct comparison between them.

From this, we can conclude that the constructivist theory is based on the notion that the individual builds their own knowledge through exposure to multiple experiences, which lead to the construction of internal knowledge within their mind. That is, the pattern of knowledge depends on the individual themselves and on what they already possess by way of previous experience regarding the subject.

Hence, we can consider constructivism to be among the most significant theories that help us understand and comprehend society, including its knowledge and technological aspects. This is because it embodies a strong relationship between the individual and society, and it seeks to adapt the individual to the environment in which they live. It also cultivates within the individual a spirit of belonging to this society, as the individual feels that they are an integral part of this environment and must always strive for its stability by solving problems through the employment of various concepts and types of knowledge.

1-2: The Learning Cycle as a Teaching Model Based on Piaget's Theory

It is a teaching model directly derived from Piaget's model of mental functions and consists of three stages:

Exploration or Data Collection (Exploration):

This stage begins with the direct interaction of learners with new experiences that provoke questions that are difficult to answer. Through individual activities, learners begin to search for answers to their questions. They observe, interpret, experiment, predict, measure... etc. It is a stage of cognitive disequilibrium during which the learner seeks to acquire experience with the concept in order to resolve contradictions and answer questions through mental representation. In this stage, the role focuses on the learner, while the role of the teacher is limited to guidance, assistance, and encouragement as learners engage in these activities.

Concept Introduction Stage:

In this stage, the role of the teacher becomes more traditional, gathering information from the learners based on what they discovered during the exploration stage in order to arrive at the new concept. The teacher also provides additional information and specific terminology, while the learners engage intellectually and socially with the teacher to achieve equilibrium and compatibility.

Concept Application and Expansion Stage:

At this stage, the information and concepts previously acquired by the learners are applied in new contexts. The focus again returns to the learner, who generalizes what has been learned and emphasizes the transfer of learning to new situations (organization). This leads to new questions emerging for the learner, which propels them into a new learning cycle. (Abd al-Karim, 2000, pp. 2014–2015)

1-3: Constructivist Learning

Learning, according to the constructivist theory, rests on the assumption that learners develop their understanding by making cognitive efforts to understand their prior experiences within the framework of learning a new concept—through clarifications, clear explanations, and assistance in discovery.

Constructivist learning is considered one of the key theoretical components in the teaching and learning of various subjects. At its core lies the notion that learners generate their own understanding of the activity while also assimilating and comprehending the ideas of others.

The generation of new ideas is stimulated through problem situations that create cognitive disequilibrium as a preparation for problem-solving, which triggers mental activity and

modification of existing ideas. This occurs simultaneously with the construction of knowledge by the group interacting with the individual.

This learning and understanding based on the constructivist theory includes certain directives for constructivist learning in mathematics, among them:

- Providing learners with opportunities and motivation to generate robust mathematical ideas, and to understand their potential as thinking individuals learning mathematics. This is achieved through active engagement in initial exploration of mathematical problems, generating ideas and hypotheses, and verifying those hypotheses, as well as generalizing and proving ideas.
- Varying presentations, physical models, geometric shapes, and mathematical analogies.
- Organizing mathematical thoughts verbally with the teacher or with peers.
- Using non-routine problems that encourage the use of new ideas in diverse contexts, thereby placing understanding at increasingly complex levels.

(Martin and Deborah, 1991, pp. 309–310)

2. Practical Applications of Piaget's Constructivism

Hindi (2010) points out that constructivist learning according to Piaget (1991) proceeds through four procedural stages, which are as follows (Hindi, 2010, p. 85):

The Invitation or Engagement Stage:

In this stage, the learner is invited to begin the learning process by being engaged cognitively with the phenomenon or the problem under investigation. This is done by stimulating their mental capacities, encouraging them to observe and inquire, thereby initiating scientific inquiry on the one hand, and revealing the learners' prior knowledge on the other—knowledge which may later pose a barrier if it remains unaddressed. Thus, the aim here is to assess pre-existing cognitive structures in order to identify potential misconceptions that could hinder subsequent learning.

The Discovery Stage:

This stage relies on the principle of learner interaction with the materials and educational tools provided to them. Learners are expected to observe and experiment with these resources in order to discover the information, ideas, and concepts related to the subject or learning activity. During this phase, learners develop their manual skills, engage in group discussions, or work collaboratively in small learning groups. They are given opportunities to test hypotheses, explore possible alternatives to their inquiries, respond to both teacher and peer questions, and document their observations and insights.

The Explanation or Clarification Stage:

Here, the teacher encourages learners to interpret and express concepts using their own words and mental frameworks. At the same time, learners are encouraged to seek clarification from the teacher regarding the accuracy of their interpretations. Eventually, the teacher provides the scientifically accurate explanation, which originates primarily from the learners' own efforts and intellectual investments. In this stage, the teacher also addresses and corrects learners' misconceptions that were identified during the earlier stages.

The Expansion Stage:

At this stage, the teacher assists learners in organizing the knowledge and experiences they have acquired and connecting them with prior knowledge. This also includes identifying new applications for what they have learned by engaging them in situations that are either non-school related or embedded in real-life contexts relevant to the learners' lived experiences.

The fifth and final stage is the Assessment Stage, which includes helping learners summarize the relationships among the concepts addressed in the previous stages. This may include graphical representations, the development of concept maps, and the formulation of questions that target the higher levels of Bloom's taxonomy. Such tasks enable learners to conduct analyses and make informed judgments about their knowledge.

The teacher must define in advance the desired or targeted learning outcomes in order to facilitate the assessment process and to select assessment situations that will reveal learners' achievements. These outcomes will also help the teacher to make sound pedagogical decisions and judgments regarding instruction and progress.

Third: Contributions of Social Constructivism to Learning in Terms of Theoretical Conception and Practical Application in the Second-Generation Curricula for Primary Education

1. From the perspective of theoretical conception:

Social constructivism is a theoretical framework that assigns great importance to language as a tool for transmitting experience and developing the learner's central zone of potential. It draws primarily on the learner's daily social experiences. This theory seeks to integrate social culture into school-based education.

The theory is embodied in what is known as the *Generative Learning Model*, which emphasizes the impact of non-cognitive (social) factors in the learning process and the development of teaching strategies that are employed in real classroom contexts. It also focuses on constructing meaning through social negotiation (Shepardson, 1997, p. 873).

1-1. Assumptions and Foundations of the Social Constructivist Theory of Learning:

Vygotsky was one of the earliest researchers to emphasize that a child's interaction with others—especially adults—plays a fundamental role in shaping their mental structure and in determining how this structure operates. He held that higher mental functions are gradually formed through a series of social interactions.

This conception is based on the premise that the conditions and mechanisms of cognitive development are not found within the individual but rather in their sociocultural environment. Development is achieved through the individual's participation in various socio-cultural activities and through the use of tools and instruments provided by the cultural environment. This is the central thesis that Vygotsky advocated.

On the methodological level, he regarded **social activity** as the basic unit of analysis. (Vygotsky, 1978, pp. 56–57)

Followers of Vygotsky distinguish between three levels in social activities:

- **The formal level**, where the patterned, systemic nature of behavior is governed by a dynamic structure that evolves and changes over time. The function of this structure is to guide the individual's behavior. An example of this would be the way educational activities are organized. The specific organization of these activities shapes the individual's view of learning and performance and defines the degree of personal responsibility attributed to them. This level represents the sociocultural framework in which the goal-directed action occurs.

- **The action level**, where the individual engages in behavior directed toward achieving a specific goal. An action differs from an activity in that it may vary while the activity remains relatively stable. A single action may also serve as a means to achieve various activities and goals.

- **The operational level**, which involves the procedures used to realize goals. While actions are associated with goals, procedures are associated with the conditions under which those goals are achieved. The term “proceduralization” refers to how an action is executed under specific circumstances. What distinguishes procedures is their variability according to the situational constraints the individual faces while striving to accomplish the same goal.

The concept of activity applies both to the individual and to the group. It is a social concept with a dual connotation. On one hand, it refers to its sociocultural content, and on the other hand, it denotes social interaction. Activity, in its first sense, forms the context that surrounds interaction.

When a child participates in a particular social activity, an interaction takes place between them and adults. These adults work to organize the interaction according to socially and culturally established patterns. The child gradually internalizes these patterns, leading to the progressive formation of higher mental functions.

"Every function in the child's cultural development appears twice: first, on the social level (as an interpsychological category), and later, on the individual level (as an intrapsychological category). This applies equally to voluntary attention, logical memory, and the formation of concepts. All higher mental functions originate from actual social interaction" (Vygotsky, 1978, p. 57).

1-2. Vygotsky's Experiments

Vygotsky conducted numerous experiments on children to confirm the validity of his theory. Among the most prominent of these experiments—those which clearly supported his thesis and demonstrated the inherently social nature of learning and cognitive development—were the ones that focused on the subject of memory.

He sought to prove that mediated memory, which is considered one of the higher mental functions and hence more advanced than natural memory (which does not rely on cultural tools), only appears in children who have been provided with opportunities for interaction with experienced adults.

During such interactions, children discover tools and strategies that assist them in remembering. This leads to a developmental leap, a cognitive shift from natural memory to culturally mediated memory. As a result, a child's memory capacity remains limited in the absence of interaction with those who possess high levels of knowledge and experience.

This idea holds significant implications for educators, who must understand that it is their responsibility to share their experience and knowledge with learners in meaningful and supportive ways.

Vygotsky observed that children who struggle to perform certain tasks independently often succeed in completing them when they work under adult supervision and guidance. He went so far as to assert:

“What children can do with the help of others may be more indicative of their mental development than what they can do alone” (Vygotsky, 1978, p. 85).

This is because the skills that a child is capable of executing independently are those that have already formed and matured; they are the fruit of prior development. These are what Vygotsky refers to as the child's actual developmental level.

However, identifying this level does not reveal the full extent of the child's potential for future growth. The skills that can only be achieved with the assistance of adults or more knowledgeable peers are those that are still in the process of forming and developing—skills that are in transition, moving from the external to the internal domain, and which the child is expected to internalize in the near future.

Vygotsky refers to these evolving capabilities as the zone of proximal development (ZPD), and he emphasizes that the distance between the actual developmental level and the potential developmental level constitutes the ZPD.

Thus, assessing a child's abilities should not be limited to what they can currently do on their own. Rather, it must also encompass what they can potentially achieve with support in the near future. In other words, the tasks that a learner completes today with assistance are the same tasks they will eventually perform independently.

Vygotsky repeatedly emphasized the theoretical and methodological significance of the concept of the zone of proximal development, and he called upon researchers and educators to adopt this framework in diagnosing educational challenges and in evaluating learner performance.

The importance of this concept lies in its capacity to account for both developed and developing abilities, whereas traditional evaluation methods and IQ tests only assess fully formed capabilities. These conventional techniques fail to indicate an individual's readiness for instruction, nor do they reveal their developmental potential.

Moreover, such static assessment methods cannot help us distinguish between two fundamentally different categories of learners:

- **Learning-disabled children**, who face difficulties but possess latent potential, and
- **Intellectually disabled children**, whose limitations are more profound.

The common denominator between these two groups is low performance at the actual level, yet the key distinction lies in the capacity of the learning-disabled group to benefit from instruction—something traditional assessments do not reveal.

The widespread reliance on fixed-capacity evaluation tools has led to the dominance of a belief that maturity is the primary determinant of learning, and that curriculum design should be based on learners' current developmental level.

Vygotsky opposed this belief, despite its popularity and acceptance in educational circles, warning against its negative consequences for both typically developing children and children with intellectual disabilities (Vygotsky, 1978, p. 89).

In summary:

Development does not occur automatically, as Piaget suggested; rather, it depends largely on the opportunities available to the individual for interaction with others and for benefiting from their experiences and support.

Vygotsky does not separate cognitive development from school learning—instead, he views them as processes that influence one another reciprocally. Just as cognitive development determines the capacity for learning, so too does learning contribute to development.

The learning process, which is necessarily open to the external world, becomes—through the internalization by the individual of the social and cultural constructs developed in their environment—a process of internal psychological growth.

Although Vygotsky distinguishes between the process of learning and the process of mental development, he strongly affirms their unity and the possibility for each to transform into the other.

The skills acquired by the individual through interaction with others are eventually integrated into the existing mental structure, giving rise to a new and more complex cognitive configuration. This new structure, in turn, enables the individual to acquire even more advanced skills.

There is, therefore, a dialectical relationship between learning and development, in which each supports and enhances the other.

Despite the richness and importance of Vygotsky's theory, it did not gain widespread acceptance in Western academic circles until relatively late. For many years, it was overshadowed by the dominance of Piaget's theory. This was due, in part, to the ideological background of Vygotsky's thought, which was rooted in Marxist philosophy.

It was not until the last two decades of the twentieth century that Western researchers began to take Vygotsky's work seriously. This led to the emergence of what is now known as the **Neo-Vygotskians**, who revisited his theory and came to regard him as one of the foundational thinkers in the field of social-cognitive psychology (Daniels, 2001, p. 4).

2. From the perspective of practical application:

The teaching method based on Vygotsky's theory can be defined as an approach that involves dividing learners into groups, whereby the teacher begins by stimulating the learners through oral questioning aimed at evaluating their pre-existing, spontaneous concepts and ideas.

After this initial cognitive activation, each group is asked to engage in internal negotiation to arrive at an accurate definition of the targeted concept. Following the group discussions, the teacher receives the answers from each group and proceeds to **revise or correct** them, involving all learners in the process, with the ultimate goal of achieving a shared, accurate understanding of the concept and how it may be applied in real-life situations.

2-1: The Generative Learning Model as an Application of Vygotsky's Theory

The **Generative Learning Model (G.L.M.)** embodies a vision of learning that aligns closely with the principles of Vygotsky's social constructivism. This model consists of four instructional stages, each playing a vital role in the progression of learning (Shepardson, 1999, p. 626):

• **The Preliminary Stage:**

In this stage, the teacher introduces the lesson through dialogic discussion and by posing stimulating questions. Students respond either orally or through written reflections in their personal journals.

Language, in this context, becomes a psychological tool for thinking, speaking, acting, and perceiving.

During this phase, students' everyday concepts become evident—concepts that they bring with them from prior experiences. These are revealed through language, writing, and classroom

activities. The focus here is on individual thinking and how students initially perceive the targeted concept.

- **The Focus Stage:**

In this stage, the teacher directs students to work in small groups, linking their everyday knowledge to the targeted academic knowledge. Students concentrate on the core concept of the lesson while being introduced to scientific terminology and encouraged to engage in peer negotiation and dialogue. This stage allows learners to experience the concept firsthand through collaboration and social exchange.

- **The Challenge Stage:**

At this point, the teacher facilitates a whole-class discussion, providing opportunities for all students to share their observations, interpretations, and insights based on their prior group work. The teacher offers appropriate instructional scaffolding and reintroduces scientific terminology, helping students to confront and reconcile any disparities between their initial understandings (formed in the preliminary stage) and their newly constructed knowledge from the learning process.

- **The Application Stage:**

Here, the acquired scientific concepts are employed as functional tools for solving problems and generating outcomes in new, real-life situations. This stage also helps learners to expand the scope of the concept, transferring it into broader and more diverse contexts.

In this study, the four stages of the model were implemented through a carefully designed instructor's guide.

We observe that this model vividly embodies Vygotsky's theoretical principles. The preliminary stage highlights the importance of identifying learners' everyday concepts as a critical gateway to formal academic knowledge, with language serving as the primary tool of thought.

The focus stage emphasizes peer collaboration and negotiation, thereby actualizing the constructivist belief in the social nature of learning and the co-construction of knowledge.

The challenge stage provides room for learner contributions, critical reflections, and alternative viewpoints in the knowledge-building process.

Lastly, the application stage fulfills the ultimate aim of all instructional theories: to empower learners with the ability to solve real-world problems and apply concepts in diverse and novel situations.

2-2: Generative Learning Strategies

Generative learning is a theory that involves the active integration of new ideas with the learner's existing schemata. The strategies of generative learning are composed of four key elements, each of which may be used independently or in connection with the others to achieve the desired learning outcomes (Ryder, 2005, p. 3):

- **Recall**

Recall refers to the retrieval of information from the learner's long-term memory. The goal of recall is to help the learner retain factual knowledge. Recall includes a variety of techniques such as repetition, practice, review, and memory reinforcement strategies.

- **Integration**

Integration is the process by which the learner incorporates new knowledge with their prior learning.

Its aim is to transform information into a format that is easier to remember. Common methods of integration include:

- **Rephrasing** content in narrative form
- **Summarizing** by retelling and accurately explaining the content
- **Generating questions** and
- **Creating analogies** that connect new ideas to familiar ones.

- **Organization**

Organization involves the learner linking their prior knowledge with both existing and new concepts in a meaningful structure. This includes techniques such as:

- Analyzing main ideas
- Summarizing content
- Categorizing information
- Clustering similar concepts
- Constructing concept maps

- **Elaboration**

Elaboration refers to the connection of new material with existing thoughts and knowledge in the learner's mind.

The objective of elaboration is to add depth to the learner's understanding of new information.

Strategies for elaboration include:

- Creating mental imagery
- Constructing elaborate sentences that integrate the new material with previously stored ideas

The construction of knowledge depends on the learner's active cognitive processing of concepts, which leads to comprehension through generative processing. This processing entails linking new information with prior knowledge in order to construct more refined and integrated cognitive structures.

Such structures are essential for:

- Translating new information
- Solving problems
- Promoting deep understanding

A generative learner is distinguished by the depth of processing applied to information. In fact, material is remembered more effectively when it is generated by the learner through active mental work than when it is presented to them in a prepackaged or abstract form.

(Jonassen, Mayes, et al., 1993, p. 14)

Among the distinctive features of generative learning, as noted by Griff (2000, p. 3), is that learners actively participate in the learning process. They generate knowledge by forming mental connections between concepts.

When students analyze new material, they integrate new ideas with their prior learning. When these ideas align, new relationships and cognitive structures are formed.

There are two types of generative activities:

1. **Activities that generate organizational relationships** between different parts of the information.

Examples include:

- Creating titles
- Formulating questions
- Stating objectives
- Writing summaries
- Designing diagrams
- Identifying main ideas

2. **Activities that generate integrative relationships** between what the learner hears, sees, or reads (i.e., the new information) and what they already know.

Examples include:

- Rephrasing
- Drawing analogies
- Making inferences
- Providing explanations
- Creating applications

The key difference between the two types is that the second type processes educational content at a deeper level, leading to higher levels of comprehension.

Generative learning is thus a dynamic process, one in which the learner constructs links between new knowledge and existing knowledge, or determines the extent to which new ideas align with their existing cognitive framework.

At the heart of the generative learning model, as Wittrock (1989, p. 348) explains, lies the belief that the mind or brain is not a passive consumer of information. Rather, it actively constructs its own interpretations based on stored information and forms inferences from it.

The teacher's role, therefore, is to assist learners in generating these connections—helping them link new ideas to one another and to their prior knowledge. The teacher becomes a facilitator, directing learners to form those essential mental associations.

Thus, instruction shifts from the mere transmission of information to the facilitation of knowledge construction (Seifert, 1995, p. 3).

From this perspective, the focus of the educational process moves away from the teacher and towards the learner, who becomes the central agent of meaning-making.

This expanded understanding of generative learning provides a comprehensive foundation for the effective implementation of the model in educational settings.

Fourth: Points of Comparison between Piaget's Theory and Vygotsky's Theory

The following is a summary of the major points of difference between Jean Piaget's constructivist theory and Lev Vygotsky's social constructivist theory, presented in the form of a comparative table that highlights key distinctions between the two perspectives:

Aspect of Comparison	Piaget's Theory	Vygotsky's Theory
Theoretical Foundation	An epistemologist concerned with the origins of knowledge. His central focus lies in the internal cognitive processes of the individual in knowledge construction (i.e., cognitive constructivism). Central concepts include equilibrium and disequilibrium.	A Russian psychologist interested in the origins of consciousness and awareness. His focus lies in the interpersonal, socially structured processes that enhance learning through social interaction (i.e., social constructivism). Central concept: zone of proximal development.
Cognitive Development and Its Influencing Factors	The driving force behind cognitive development is internal. Piaget attributes cognitive growth to a biological perspective, seeking internal databases within the individual for knowledge construction. <ul style="list-style-type: none"> • Maturation is considered a major factor in cognitive development, and thinking is affected by it. • He acknowledged that social and linguistic factors could contribute to development and stage transition, but only if the necessary cognitive structures were already in place. Concepts evolve independently in the learner's mind without direct external intervention.	The driving force behind cognitive development is external, and Vygotsky rejects biological determinism. He emphasizes the role of culture and society as the primary agents in constructing knowledge. <ul style="list-style-type: none"> • Social interaction is the primary factor in cognitive development. • He rejects Piaget's claim that thinking is mainly shaped by maturation. • Language and social interaction are central to knowledge construction, with knowledge being collaboratively built and shaped by cultural tools.

The Role of the Teacher	<p>The teacher's role is to facilitate student activity during learning tasks.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Guides students' thinking after they explore a concept. • Helps learners enter a state of cognitive disequilibrium through questioning or presenting problems, encouraging them to use hands-on tools to reach solutions. • Promotes open-ended activities. 	<p>Vygotsky assigns great importance to teachers, parents, and the broader social environment.</p> <ul style="list-style-type: none"> • He values both informal education from parents/peers and formal education in schools. • The teacher acts as a social guide and participant, organizing classroom activities, encouraging small-group collaboration, and facilitating students' progress. • Promotes open-ended exploratory activities as well.
The Learner	<p>Early speech in children is egocentric.</p> <ul style="list-style-type: none"> • The learner's internal mental structure enables adaptation and the construction of new knowledge. • For a learner to receive new knowledge, there must be a pre-existing cognitive structure to accommodate it; for example, advanced concepts cannot be taught to a five-year-old lacking the necessary mental schema. • The learner behaves like a young scientist, exploring their environment. • Learner performance is evaluated subjectively. 	<p>Early speech in children is social, later becoming egocentric, and then internal speech (i.e., thought).</p> <ul style="list-style-type: none"> • The learner's inner personality allows for collaborative thinking, problem-solving, and decision-making, leading to new knowledge. • The learner can receive knowledge through language or direct instruction from a more knowledgeable person, provided they are cognitively ready. • True learning is seen in the difference between what the learner can do alone and what they can achieve with guidance (zone of proximal development).
Misconceptions and Preconceptions	<p>Focuses on correcting learners' misconceptions in the presence of an expert teacher.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Challenges students' preconceived notions about reality. • Uses cognitive conflict or contradictory events to create disequilibrium and foster new understanding. 	<p>Emphasizes the importance of learners' daily concepts and lived experiences as familiar entry points for meaningful engagement.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Teachers work cooperatively with students to generate new meanings. • Encourages recognition and adaptation to students' misconceptions.
Learning Activities	<p>Real learning occurs through genuine experiences that involve:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Representing knowledge • Developing new mental schemata • Adapting cognitive structures to new experiences • Reflecting on material and society 	<p>Genuine learning arises through creative engagement, both physical and social:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Understanding reality (i.e., culture) • Open-ended inquiry with peers and the teacher • Deep reflection on knowledge construction through collaboration

(Adapted from: Abd al-Karim Gharib, 2000, pp. 224–226)

Despite these clear differences between the theories of Piaget and Vygotsky, they do **converge** on several essential points:

- Both Piaget and Vygotsky were born in the same year: 1896.
- Both theorists believe that the learner constructs knowledge through understanding.
- They agree that knowledge construction is an active process.
- Both affirm that the key to learning lies in the learner's active engagement in the process.

Conclusion

In conclusion, it is important to point out that educational curricula in Algeria—particularly at the level of **primary education**—clearly rely on the theoretical foundations of both **cognitive constructivism**, as developed by **Jean Piaget**, and **social constructivism**, as developed by **Lev Vygotsky**. This reliance is reflected in the adopted teaching methods and in the organization of classroom activities.

Nevertheless, the **implementation** of this educational vision faces a number of **practical challenges**, most notably the **insufficient theoretical and practical training** among some teachers. This lack of preparation makes it difficult for them to **translate theoretical principles into effective instructional practices** within the classroom.

In this context, constructivist theory emphasizes two **distinct principles**:

- The **first**, as formulated by Piaget, focuses on the learner's **interaction with the natural environment** as the primary driver of cognitive development. In his view, **social interaction and language** play only a **secondary role** in this process.
- The **second**, according to Vygotsky, holds that cognitive development occurs primarily through **social interaction**, with **language functioning as a central cultural tool** for thought and the construction of knowledge.

Constructivists broadly agree that exploring learners' **personal experiences** is a **necessary entry point** for building scientific understanding within the classroom. This foundation of understanding is what enables **learning to be internalized, consolidated and developed** over time.

References

1. Abd Al-Karim, N. (2000). *Modern teaching strategies in education* (1st ed.). Amman: Dar Al-Fikr for Printing and Publishing.
2. Al-Fatlawi, S. (2003). *Teaching competencies* (1st ed.). Amman: Dar Al-Shorouk.
3. Al-Laqqani, A., & Muhammad, F. (1999). *Environmental education: A duty and a responsibility* (1st ed.).
4. Al-Wanass, A. H. (2016). *Modern pedagogy: From objective-based instruction to competency-based instruction*. Algiers: Dar Al-Wa'i.
5. Ashour, H. (2005). *Constructivist theory and its educational applications*. Cairo: Dar Al-Fikr Al-ʿArabi.
6. Daniels, H. (2001). *Vygotsky and pedagogy*. London: Routledge.
7. Driver, R., Asoko, H., Leach, J., Mortimer, E., & Scott, P. (1994). Constructing scientific knowledge in the classroom. *Educational Researcher*, 23(7), 5–12.
8. Gharib, A. K. (2000). *Constructivism and science learning*. Beirut: Dar Al-Kitab Al-Jami'i.
9. Griff, S. J. Mc. (2000). Using written summaries as a generative learning strategy to increase comprehension of science text. College of Education, The Pennsylvania State University.
10. Hindi, M. S. (2010). *Constructivist theory and its application in education*. Cairo: Dar Al-Fikr Al-ʿArabi.
11. Jonassen, D. H., Mayes, T., & McAleese, R. (1993). A manifesto for a constructivist approach to uses of technology in higher education. In T. M. Duffy, J. Lowyck, & D. H. Jonassen (Eds.), *Designing environments for constructive learning*, 231–247. Berlin: Springer.
12. Martin, W. G., & Deborah, S. (1991). Problem solving: It's not just solving word problems. *Arithmetic Teacher*, 39(1), 309–310.
13. National Center for Curriculum. (2015). *Framework of the pedagogical curriculum for primary education: Second-generation curricula*. Algeria: Ministry of National Education.

14. Ryder, M. (2005). *Instructional design models*. University of Colorado at Denver, School of Education.
15. Seifert, T. (1995). *Human learning and motivation: Readings* (1st ed.). St. John's: Memorial University.
16. Shepardson, D. P. (1999). Learning science in a first-grade science activity: A Vygotskian perspective. *Science Education*, 83(5), 621–638.
17. Vygotsky, L. S. (1978). Interaction between learning and development (M. Lopez-Morillas, Trans.). In M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman (Eds.), *Mind in society: The development of higher psychological processes*, 79–91. Cambridge, MA: Harvard University Press.
18. Wheatley, G. H. (1991). Constructivist perspectives on science and mathematics learning. *Science Education*, 75(1), 9–21.
19. Wittrock, M. (1989). Generative processes of comprehension. *Educational Psychologist*, 24, 345–376.
20. Zaytoun, H., & Zaytoun, K. (1992). *Constructivism: An epistemological and educational perspective*. Alexandria: Dar Al-Ma'arif.
21. Zaytoun, H., & Zaytoun, K. (2003). *Learning and teaching from the perspective of constructivist theory* (1st ed.). Cairo: 'Alam Al-Kutub.

Received: 21.04.2025

Accepted: 05.08.2025

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

Elizə İsmayılova	
Sosial xidmət sahəsində qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyət perspektivləri	7
Müşfiq Çobanov	
Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları	13
Zemfira Babayeva	
Azərbaycanda fortepiano ifaçılığının yaranmasına tarixi nəzər	22
Ahmad Boussag, Amina Khettabet, Badra Khalfa	
Digital Management and its Role in Improving Health Services in Algeria	28
Könül Məmmədova	
Deskriptiv dilçilikdə vahid və tərtibat, vahid və proses, söz və paradigmə modelləri	45
Aytan Abdullayeva	
Comparative Study of Decorative Elements in Azerbaijani Eclectic Architecture at the End of the 19 th – and the beginning of the 20 th Centuries	52
Hadji Fayçal, Balboul Farid	
Motives for Sports Practice Among Secondary School Students	58
Mehriban İmanova	
Application of Strategic Management Tools in Business Growth	65
Fateh Belkacem Ouled Haddar, Kamel Aouissi	
The University as a Socio-Cultural Catalyst for Entrepreneurial Mindsets: A Field Study at Ghardaia University (Algeria)	77
Rauf Həsənov	
Xalq çalğı alətləri ixtisasında təhsil alan tələbələrə ingilis dilinin tədris metodikası	92
Makhloufi Ali	
The Learning Situation According to the Constructivist Theory and the Social Constructivist Theory in the Curricula of the Second Generation for Primary Education (From Conception to Application)	98

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” Nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: qedim.2012@aem.az

Editorial address

AZ1073, Bakı,
Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: qedim.2012@aem.az

İmzalandı: 24.08.2025
Onlayn çap: 28.08.2025
Kağız çapı: 10.09.2025
Kağız formatı: 60x84, 1/8
H/n həcmi: 14,25 ç.v.
Sifariş: 80

Signed: 24.08.2025
Online publication: 28.08.2025
Paper printing: 10.09.2025
Format: 60/84, 1/8
Stock issuance: 14,25 p.s.
Order: 80

“ZƏNGƏZURDA”

Çap Evində çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” Nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

It has been published in the printing house

“ZANGAZURDA”

Address: Baku city, Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

